

390.22
ก345ก
ฉ.8

กระบวนพยุหยาตรา
ประวัติและพระราชพิธี

กระบวนพยุหยาตรา ประวัติและพระราชพิธี

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๓

กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ และ นางสาวนิยดา ทาสุนทร

รวบรวมและเรียบเรียง

เอกสารวิชาการหอสมุดแห่งชาติ ลำดับที่ ๔/๒๕๔๓

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๓๑

พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์

กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี... กรุงเทพฯ :
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๓.

๑๒๔ หน้า.

1. กระบวนพยุหยาตรา I. นิยดา ทาสุนทร, ผู้แต่งร่วม

II. กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ III. ชื่อเรื่อง

๓๕๐.๒๒

ISBN 974-7912-61-9

ที่ปรึกษา	: นาวอากาศเอกอาวุธ นายวีระ นางสาวก่องแก้ว นางสุคนธ์ นายประภาส	เงินชุกลิน โรจน์พจนรัตน์ วีระประจักษ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์ สุระเสน	อธิบดีกรมศิลปากร รองอธิบดีกรมศิลปากร ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ ผู้อำนวยการส่วนภาษาโบราณ
คณะกรรมการ	: นางสาวจตุพร นายสมภพ นางสาวเอมอร	ศิริสัมพันธ์ มีสบาย เชวณีสวน	
ผู้ถ่ายภาพ	: นางจันทร์ฉาย นางบุบผา	ประพันธ์พจน์ โชคนาภรณ์	

พิมพ์ที่ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด โทร. ๒๓๖-๐๐๕๕

คำนำ

กรมศิลปากรได้เคยจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสมหามงคลสมัยรัชสมัยคลาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ และเพื่อเผยแพร่เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับการจัดกระบวนพยุหยาตราอันเป็นโบราณราชประเพณีแห่งพระมหากษัตริย์ไทย พร้อมทั้งลงพิมพ์ภาพจิตรกรรมจากต้นฉบับหนังสือสมุดไทยของหอสมุดแห่งชาติประกอบตลอดเล่ม

กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี เป็นหนังสือวิชาการเรื่องหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจจากนักวิจัย นักศึกษาและประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง ทำให้จำหน่ายหมดไป และขณะนี้ยังคงเป็นที่ต้องการของผู้ศึกษาค้นคว้าจำนวนมาก กรมศิลปากรจึงได้มอบหมายให้หอสมุดแห่งชาติ จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยแก้ไขเพิ่มเติมบรรณานุกรม และข้อมูลเกี่ยวกับเอกสารต้นฉบับ พร้อมทั้งปรับปรุงภาพประกอบบางภาพให้ชัดเจนขึ้น

กรมศิลปากรหวังว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าแก่ผู้สนใจตามสมควร

นาวาอากาศเอก

(อาวุธ เงินชูกลิ่น)

อธิบดีกรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ

มิถุนายน ๒๕๔๓

คำนำ

(ในการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก)

ในวโรกาสมหามงคลสมัยรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช วันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์หนังสือกระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธีขึ้น เพื่อแสดงถึงพระปรีชาสามารถแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีของไทยให้คงอยู่เป็นเอกลักษณ์ของชาติตลอดมา ขอให้ทรงพระเจริญด้วยจตุรพิตรพระชนมายุยิ่งยืนนาน เป็นพระมิ่งขวัญปกเกล้าปกกระหม่อมปวงประชาชาติไทยสืบไป

กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดกระบวนพยุหยาตราของพระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณ ซึ่งในเบื้องต้นแรกใช้กับงานพระราชสงคราม แต่ต่อมายุทธโศภนต่าง ๆ มีกลวิธีสมัยใหม่เข้าไปช่วยปรุงแต่ง ทำให้ยุทธวิธีแห่งการศึกสงครามเปลี่ยนแปลงไป ระเบียบวิธีการจัดกระบวนพยุหยาตราแต่โบราณจึงเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นพระราชพิธีเพื่อการเสด็จพระราชดำเนินในพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เนื้อหาในหนังสือนี้จะมีคำอธิบายประกอบภาพจากหนังสือสมุดไทยโบราณ ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมไทยที่หาดูได้ยากมากในปัจจุบัน

กรมศิลปากรหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจตามสมควร

(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)

อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(๑)
สารบัญ	(๓)
ประวัติกระบวนพยุหยาตรา กองแก้ว วีระประจักษ์	๑
กระบวนพยุหยาตราทัพ นิยะดา ทาสุคนธ์	๑๐
กระบวนพยุหยาตราชลมารค นิยะดา ทาสุคนธ์	๖๖
กระบวนพยุหยาตราช้าง กระบวนเพชรพวงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิยะดา ทาสุคนธ์	๘๗
กระบวนพยุหยาตราม้า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิยะดา ทาสุคนธ์	๙๙
กระบวนพยุหยาตราพระกฐินสถลมารค นิยะดา ทาสุคนธ์	๑๑๕
บรรณานุกรม	๑๒๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จฯ เลียบพระนคร
โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
วันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๓

เรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณ รัชกาลที่ ๙

กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค

กระบวนพยุหยาตราท้าว ภาพจากหนังสือสมุดไทยของหอสมุดแห่งชาติ หมวดตำราภาพ เลขที่ ๔๗

ประวัติกระบวนการพยุหยาตรา

กระบวนการพยุหยาตรา เป็นวัฒนธรรมของไทยอย่างหนึ่งซึ่งสืบทอดมาแต่เมืองบรรพกาล แต่มีข้อจำกัดอยู่ตรงที่เป็นพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์โดยเฉพาะเท่านั้น ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชภารกิจที่ต้องป้องกันประเทศชาติเพื่อมิให้ข้าศึกศัตรูเข้ามารุกราน อีกทั้งเพื่อการขยายพระราชอาณาเขตของประเทศให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเพื่อทำนุบำรุงบ้านเมือง รวมทั้งอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยถ้วนหน้า

การเสด็จพระราชดำเนินแต่ละครั้ง เพื่อทรงปฏิบัติพระราชภารกิจดังกล่าวข้างต้นนั้น จำเป็นที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินอย่างมีระเบียบแบบแผน มีวิธีการ เป็นขั้นตอนแห่งกระบวนการที่พออันแวดล้อมด้วยหมู่พหล พลพยุหเสนา ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทรงปลอดภัยจากภัยอันตรายนานาประการ และที่สำคัญที่สุดก็เพื่อให้ทรงได้รับชัยชนะต่ออริราชศัตรูนั่นเอง การเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงปฏิบัติพระราชภารกิจต่างๆ เหล่านี้มีทั้งการเสด็จไปทางบกซึ่งเรียกโดยศัพท์ว่า “สถลมารค” หรือ “สถลวิถี” และเสด็จไปทางน้ำ เรียกตามศัพท์ว่า “ชลมารค” หรือ “ชลวิถี” ส่วนการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนการที่พ นั้น เรียกโดยศัพท์ว่า “กระบวนการพยุหยาตรา”

กระบวนการพยุหยาตราสถลมารค ก็ดี กระบวนการพยุหยาตราชลมารค ก็ดี ต่างมีขั้นตอนการจัดการด้วยรูปแบบอันเป็นองค์ประกอบของกระบวนการหลายประการ แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือความเข้มแข็งของเหล่าทหารจำนวนต่างๆ พร้อมอาวุธครบมือ พาหนะ และยุทธโศปกรณ์เพื่อการผจญศึกสงครามประกอบกันเป็นกองกระบวนการที่มีแสนยานุภาพแห่งกองทัพ มีความกล้าแกร่งเกรียงไกรเข้มแข็ง เพื่อให้ประสบชัยชนะ แต่กระบวนการเหล่านั้นจะปรากฏขึ้นได้ต่อเมื่อทหารทุกคนพร้อมใจกันหมั่นฝึกซ้อมกระบวนการอยู่สม่ำเสมอตลอดเวลา เพื่อให้เกิดความชำนาญในกระบวนการรูปแบบต่างๆ ทุกรูปแบบ จะเห็นได้ว่าในสมัยโบราณทหารในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของไทย เมื่อเดินทัพโดยทางบก จะมีลักษณะสภาพเป็นทหารบก เมื่อรุกไล่ศัตรูตามติดไปถึงลำน้ำ จะเป็นแม่น้ำ หรือลำคลองก็ดี ทหารเหล่านั้น

จะต้องลงเรือเป็นฝีพาย มือถือพาย หลังสะพายดาบ เมื่อไล่ประชิดถึงศัตรู ณ จุดใด มือหยุดพายจับดาบฟาดฟันศัตรูรุกไล่เข้าศึก มีลักษณะสภาพเป็นทหารเรือไปในทันที ฉะนั้นการฝึกฝนเพื่อให้เกิดความคล่องตัวชำนาญจึงมีอยู่โดยสม่ำเสมอตลอดมา

ในระหว่างรัชกาล พระเจ้าแผ่นดินซึ่งว่างเว้นจากพระราชภารกิจการศึกษาสงคราม การฝึกหัดทหารเพื่อเตรียมพร้อมในการเผชิญศึกสงครามก็ยังคงกระทำอยู่อย่างสม่ำเสมอ ตลอดเวลา และเพื่อกระตุ้นให้ทหารเหล่านั้นมีขวัญมีกำลังใจ และสำนึกในความสำคัญของการฝึกฝนตนเองให้มีสมรรถภาพในการรบ ซึ่งไม่แยกกลุ่มกองทัพอันใด เมื่อเดินเท้าก็เป็นการรบทางบก เรียกว่า “กองทัพบก” เมื่อลงเรือออกรบทางน้ำก็เรียกว่า “กองทัพเรือ” จะเห็นได้ว่าการรบทางน้ำ เมื่อ ๒๐๐ ปี ขึ้นไปนั้นอยู่ในแม่น้ำลำคลองเป็นส่วนใหญ่ การที่จะใช้เรือขนาดใหญ่ เช่น เรือใบออกต่อสู้ทางทะเลมีน้อยมาก ฉะนั้นในขณะว่างศึก วิศวกรรมของทหารกล้าแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของไทย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงถึงพลังอำนาจ และแสนยานุภาพก็จะลบเลือนและหมดไป คงเหลือไว้แต่เพียงอนุสรณ์ความทรงจำเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริราชแห่งราชอาณาจักรไทยแต่โบราณจึงทรงมีพระราโชบายที่จะให้ทหารของพระองค์มีเป้าหมายในการฝึกซ้อมกระบวนยุทธ์ โดยกำหนดให้นำผลจากการฝึกซ้อมนั้นมาใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินไปในพระราชกรณียกิจต่างๆ นอกเหนือจากการศึกสงคราม ทั้งนี้ โดยการจัดเป็นกระบวนพยุหยาตราได้มีรูปแบบเช่นเดียวกันทุกประการ และเพื่อให้ประชากรราษฎร์ของพระองค์ได้เห็นความเกรียงไกรแห่งแสนยานุภาพของกองทัพ และพระบุญญาธิการแห่งองค์พระมหากษัตริราช จึงได้เพิ่มเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศเป็นกระบวนเครื่องราชอิสริยยศ ประกอบด้วยเครื่องสูง และเครื่องอิสริยราชูปโภคในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนพยุหยาตราขึ้นด้วยส่วนอื่นๆ ยังคงเป็นไปตามระเบียบวิธีการและองค์ประกอบของกระบวนพยุหยาตราทัพ ทุกประการ ทั้งนี้จัดเป็นการเสด็จพระราชดำเนินไปในโอกาสต่างๆ เช่น การเสด็จพระราชดำเนินระยะทางใกล้ๆ ไม่ประทับแรมระหว่างทาง ได้แก่ การเสด็จพระราชดำเนินเสียบพระนครในคราวเถลิงถวัลยราชสมบัติ เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานผ้าพระกฐิน และการเสด็จแปรพระราชฐานไปนมัสการพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นการเสด็จพระราชดำเนินทางไกลต้องประทับแรมระหว่างทางจึงต้องลดกระบวนเครื่องราชอิสริยยศออกไปบ้าง เป็นต้น

เมื่อแนวทางปฏิบัติการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราเปลี่ยนไปในทางพระราชกุศล เหล่าทหารผู้แห่แหนในกระบวนพยุหยาตรานั้นต่างรื่นเริงเบิกบานใจในบุญทานที่ได้โดยเสด็จเพื่อการพระราชกุศลนั้นๆ ขณะบ้านเมืองสงบ ถ้าเป็นการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคก็จะมีการเล่นเพลงเรือ เหน่เรือ แสดงแสนยานุภาพทางเรือกัน

เอ็กเกริก วิจารณ์พระบวรเสด็จพยุหยาตราที่จัดเป็นกระบวนอย่างใหญ่ เรียกว่า กระบวนพยุหยาตราเพชรพวง และต่อมาการพระราชสงครามมียุทธโศภนสมัยใหม่มากขึ้น ยุทธวิธีในการรบก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังนั้น ระเบียบวิธีการทางยุทธศาสตร์โดยกระบวนพยุหยาตรา จึงค่อยๆ หมดความสำคัญและเลิกใช้ไปในที่สุด การเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา จึงเปลี่ยนแบบไปเป็น “พระราชพิธี” ซึ่งใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินตามโอกาสต่างๆ และมีลักษณะเป็นธรรมเนียมในราชสำนักสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ในทางประวัติศาสตร์มีหลักฐานแม้ไม่ค่อยชัดเจนนัก แต่ก็สามารถอ้างอิงได้ว่า เมื่ออาณาจักรสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งอาณาจักรสุโขทัย ได้เคยเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค และชลมารค ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับการพระราชสงครามและการพระราชกุศล เช่น การเสด็จพระราชดำเนินกระบวนพยุหยาตราสถลมารคประทับเหนือพระคชาธารเบกพล ทรงกระทำยุทธหัตถี กับ ขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด ดังปรากฏความในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรรทัด ๔-๑๐ ดังนี้ “...ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดมาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบขุนสามชนหัวข้าย ขุนสามชนขับมาหัวขวา ขุนสามชนเคลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใส พ่อกูหนีญญายพายจแจ้น กูบ่หนี กูชี้ข้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อข้างด้วยขุนสามชน ตนกูพุ่งข้างขุนสามชนตัวชื่อมาสเมือง แพ้ ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง...” นอกจากนั้นพ่อขุนรามคำแหงมหาราชยังได้ประทับเหนือพระคชาธารรูจาครี เสด็จพระราชดำเนินไปถวายสักการะ พระอัฐฐารศ ณ อรัญญิก ดังปรากฏความในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ บรรทัด ๑๙-๒๒ ดังนี้ “...ท่านแต่งข้างเผือกกระพัดลยางเทียรย้อมทองงา (ข้าย) ขวาชื่อรูจาครี พ่อขุนรามคำแหงขึ้นขี่ไปบนพระ (เถิง) อรัญญิกแล้วเข้ามา...”

นอกจากนั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ยังเสด็จพระราชดำเนินกระบวนพยุหยาตราชลมารคในพระราชพิธีลอยพระประทีป^๑ อีกด้วย

ในสมัยอยุธยา เมืองราชธานีอยู่ในที่ลุ่มบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้น สภาพบ้านเมืองจึงมีแม่น้ำ ลำคลองมาก การป้องกันพระราชอาณาเขตจึงใช้กระบวนทัพเรือเป็น

^๑ ศิลาจารึก, ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง อ่านและจัดทำคำอธิบายโดยที่ประชุมสัมมนาเรื่อง ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ณ หอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๐), หน้า ๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^๓ นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (พระนคร : กรมศิลปากร ๒๕๒๔), หน้า ๖๑. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสละไทร ตูลายาน ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๐๘).

ส่วนใหญ่มีการสร้างเรือรบขึ้นในราชการจำนวนมาก และเมื่อว่างศึกก็ได้้นำเรือรบเหล่านั้นมาใช้เป็นกระบวนเรือเสด็จพยุหยาตราชลมารคในพระราชกรณียกิจต่างๆ เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ใช้ในกระบวนพยุหยาตราชลมารค แห่พระชัย ครั้นนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนด้วยได้ประทับในเรือพระที่นั่งกนกรัตนวิมานมหานาวา^๑ เป็นต้นดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเรือพระที่นั่งก็ดี เรือในกระบวนพยุหยาตราก็ดี จะมีลักษณะเป็นเรือรบ มีปืนประจำเรือ หรือมีที่สำหรับตั้งปืนอยู่ในเรือทุกลำ แม้ว่าจะมิได้นำไปใช้ในกิจการสงครามก็ตาม

กระบวนพยุหยาตราสถลมารค และกระบวนพยุหยาตราชลมารคในสมัยอยุธยา จัดมีขึ้นอยู่เสมอมาเสมอทุกรัชกาล แต่ที่สำคัญและมีหลักฐานบันทึกรายละเอียดไว้ชัดเจนคือ กระบวนพยุหยาตราเพชรพวงในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กระบวนพยุหยาตราดังกล่าวนี้เป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่ จัดเป็นกระบวนต่างๆ มีทั้งสถลวิถีและชลวิถี ได้แก่ กระบวนพยุหยาตราช้าง กระบวนพยุหยาตราม้า และกระบวนพยุหยาตราชลมารคระเบียบวิธีการจัดกระบวนพยุหยาตราเพชรพวงทั้ง ๓ รูปแบบ ดังกล่าวนั้นหลักฐานที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติปัจจุบันเป็นเอกสารในรูปหนังสือสมุดไทยซึ่งบันทึกขึ้นใหม่เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยบอกรายละเอียดไว้ว่าได้คัดมาจากฉบับของเก่าครั้งพุทธศักราช ๒๒๑๙ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังปรากฏข้อความในหนังสือสมุดไทย หมู่พระราชพิธีเลขที่ ๒๕๓ (เดิม ๒๖๓) ดังนี้

“ © วัน ๖ ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๓๘ ปีมะโรงอัฐศก เสด็จพระราชดำเนินเรือย่น พระดำเนินถว้ธารเกษม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าหมื่นศรีศวรรักษ์เขียนหย่างกะบวนตั้งม้านี้ แลให้ถ่ายลงสมุดนี้ให้ทันในวันเถลิงศก...”

“ © กระบวนเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตรา ช้าง ม้า เรือ ข้าพระพุทธเจ้าหมื่นพิมลอักษร หมื่นสุวรรณอักษร หมื่นราชไมตรี หมื่นรัตนไมตรี นายขำนายอักษรรุขเสด็จแต่ ณ วัน ๕ ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๕ ปีฉลู เบญจศก ข้าพระพุทธิเจ้า พระอักษรรุขมหาสิทธิ นายขำนีโวหาร ทาน”

กระบวนพยุหยาตราเพชรพวง ตามที่ปรากฏในสมัยอยุธยาเป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่เต็มรูป ถ้าเป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่สถลมารค องค์ประกอบของกระบวนจะแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ กระบวนหน้า หรือกระบวนนำ กระบวนพระบรมราชอิสริยยศ เป็นกระบวน

^๑ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๑), หน้า ๑๙๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อได้ลง พรประภา ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี วันที่ ๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๑).

^๒ ข้อความที่ยกมา สะกดการันต์ ตามอักษรวิธีในต้นฉบับ

กลางและกระบวนหลัง หรือกระบวนทหารตาม ทั้งสามกระบวนนี้ประกอบด้วยริ้วกระบวน ได้แก่ สายกลาง ๑ สาย ซึ่งเป็นสายพระราชยานและมีริ้วกระบวนซ้ายขวากระหนาบอยู่ริ้วละ ๔ สาย รวมเป็น ๘ สาย ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้เรียกกระบวนพยุหยาตราใหญ่สถลมารคว่า กระบวนพยุหยาตรา ๔ สาย บ้าง กระบวนพยุหยาตรา ๘ สายบ้าง ส่วนกระบวนพยุหยาตราใหญ่ชลมารค องค์ประกอบของกระบวนแบ่งเป็น ๕ ตอน คือ กระบวนนอกหน้ากระบวนในหน้า กระบวนเรือพระราชยาน กระบวนในหลัง และกระบวนนอกหลัง แต่ละกระบวนมีประตูคั่นทุกตอน ในกระบวนนั้นๆ มีริ้วกระบวน ๔ สาย และริ้วกระบวนสายพระราชยาน ๑ สาย อยู่ตรงกลางรวมเป็น ๕ สาย สายในซ้ายขวาเป็นริ้วเรือแห่ เรียกว่า สายคู่แห่ สายนอกซ้ายขวา เป็นริ้วเรือกัน เรียกว่า สายกัน

การเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราแต่เดิมมี ๒ แบบ คือ กระบวนพยุหยาตราใหญ่ และกระบวนพยุหยาตราน้อย กระบวนทั้ง ๒ แบบนี้ มีเหมือนกันทั้งกระบวนพยุหยาตราสถลมารค และกระบวนพยุหยาตราชลมารค ส่วนกระบวนพยุหยาตราเพชรพวง ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มของกระบวนพยุหยาตราใหญ่เต็มรูปนั้นได้หมดไปตามสภาพและสถานการณ์ของบ้านเมือง จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ไม่ได้มีการจัดกระบวนพยุหยาตราเพชรพวงอีกแล้ว

ระเบียบการจัดกระบวนพยุหยาตราสถลมารคก็ดี ชลมารคก็ดี ได้มีการปรับปรุงใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดฯ ให้ จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงวางหลักเกณฑ์การจัดกระบวนสำหรับเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราขึ้นใหม่ แบ่งเป็น ๔ กระบวน คือ กระบวนพยุหยาตราสถลมารค ๔ กระบวน กระบวนพยุหยาตราชลมารค ๕ กระบวน

กระบวนพยุหยาตราสถลมารค ๔ กระบวน ประกอบด้วยกระบวนพยุหยาตราใหญ่สถลมารค กระบวนพยุหยาตราน้อยสถลมารค กระบวนราบใหญ่ และกระบวนราบน้อย

กระบวนพยุหยาตราชลมารค ๕ กระบวน ประกอบด้วยกระบวนพยุหยาตราใหญ่ชลมารค กระบวนพยุหยาตราน้อยชลมารค กระบวนราบใหญ่ทางเรือ กระบวนราบน้อยทางเรือ และกระบวนราบย่อ

กระบวนพยุหยาตราต่างๆ นั้น เมื่อมีรูปแบบเป็นพระราชพิธีตามประเพณีประกอบด้วยเครื่องราชอิสริยยศ และระเบียบวิธีการปฏิบัติทำให้มีลักษณะเป็นกระบวนแห่เสด็จการก่เกณท์กระบวนแห่เสด็จตามประเพณีโบราณมีวิธีการที่เป็นเอกลักษณ์ ดังนี้ คือ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะเสด็จไป ณ ที่ใดจะมีพระราชดำรัสสั่งเสนาบดีกระทรวงวังหรือถ้าเป็นการด่วน ก็จะมีพระราชดำรัสสั่งมหาดเล็กชาวที่หรือผู้อยู่ใกล้ชิดพระองค์เป็น

“ผู้รับสั่ง” นำกระแสพระราชดำรัสไปบอกต่อกระทรวงวัง เจ้าพนักงานกระทรวงวังจะเขียน บัตรหมาย เรียกว่า “หมายรับสั่ง” แจกไปยังกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงกลาโหม กระทรวงทั้งสองจะออกคำสั่งไปยังกรมต่างๆ ผู้มีหน้าที่ โดยเขียนเป็นบัตรหมายย่อ เรียกว่า “ตัดหมาย” สั่งกะเกณฑ์เจ้าพนักงานกระทรวงละ ๔ เวร กระทรวงมหาดไทยปฏิบัติการ เกณฑ์คน เกณฑ์ช้าง เกณฑ์ม้า และเกณฑ์ทำทางมีพันพาดูราช พันเภาว้อศวราช พันจันทนุมาศ และพันพุดมอนุราช เป็นนายเวร กระทรวงกลาโหมปฏิบัติการเกณฑ์คน เกณฑ์จ่าย เครื่องสรรพยุท เกณฑ์สร้างตำหนักพลับพลาและเกณฑ์สร้างฉนวนน้ำ มี พันทิพรราช พันเทพราช พันอินทราช และพันพรหมราช เป็นนายเวร ในการจัดรูปกระบวนเสด็จนั้น หัวพันทั้ง ๘ คนนี้ มีหน้าที่เป็นผู้ตรวจกระบวนซึ่งเกี่ยวข้องกับงานในแผนกของตนด้วย^๑

การเสด็จพระราชดำเนินเป็นกระบวนพยุหยาตราในงานพระราชพิธีต่างๆ นั้น เป็นธรรมเนียมในราชสำนักอย่างหนึ่งซึ่งถือเป็นประเพณีโบราณนับแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สืบมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ยังคงดำเนินรอยตามขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นตลอดมา เพียงแต่ได้มีการแก้ไขลดหย่อน เพิ่มเติม เปลี่ยนแปลงบ้างตามสภาวะธรรม ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากอารยธรรมตะวันตก เข้ามาสู่ประเทศไทยพร้อมๆ กับได้นำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาด้วย ทำให้องค์ประกอบพระราชธรรมเนียมในราชสำนักบางอย่างเปลี่ยนรูปไปจากเดิมโดยลำดับ เช่น ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระบรมมหาราชวังไปในระยะทางไกลๆ ไม่ประทับแรมระหว่างทาง เช่น เสด็จพระราชดำเนินจากพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การเสด็จนั้นจะเสด็จโดยประทับพระราชยาน มีเจ้าพนักงานหามแห่เป็นกระบวนพระเกียรติยศ แต่ในปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะประทับในรถยนต์พระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินไปโดยมีรถยนต์ตามเสด็จเป็นกระบวน ด้วยเหตุนี้ พระราชพิธีและธรรมเนียมต่างๆ ในราชสำนักส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนแห่เสด็จรูปแบบต่างๆ ก็หมดความจำเป็นไปโดยปริยาย ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับกระบวนเสด็จในพระราชพิธีจะมีปรากฏอยู่แต่ในเอกสารที่บันทึกไว้เท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงสนพระราชหฤทัยที่จะจรรโลง ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมไทยโบราณให้ยั่งยืนสืบไป พระองค์ทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่า วัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาตินั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญรุ่งเรืองของประเทศประการหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นหลักฐานบ่งบอกให้ทราบ bahwaชาติไทย

^๑ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๓), หน้า ๖๔-๖๕. (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภาพรณพิไลย ณ เมรุท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓).

เป็นชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่มีประวัติการมาช้านานอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมและรักษาวัฒนธรรมอันดีงามของชาติเหล่านั้นให้ดำรง อยู่สืบต่อไปในขณะเดียวกันก็ได้ทรงคิดค้นและฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติ ซึ่งสละเลงกันมาช้านาน ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง เพื่อให้ประชาชนในชาติ มีความรู้และเข้าใจในสิ่งที่ เป็นเอกลักษณ์ของไทยอย่างแท้จริง ซึ่งจะยังให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรม อันสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมของไทย อันมีมาแต่โบราณกาลให้ชาวโลกได้รู้จักและสถิตดำรงอยู่คู่กับชาติไทยสืบไป

พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราชลมารคเป็นพระราชพิธีหนึ่งที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ เนื่องจากพระราชพิธีนี้ได้เลิกราและ หยุดชะงักไปนาน จนประชาชนเกือบจะลืมและไม่ให้ความสนใจในเรื่องนี้มาตลอดเวลากว่า สามสิบปี แม้ว่าการพระราชพิธีฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ จะได้ จัดให้มีกระบวนเรือพระราชพิธีอัญเชิญพระพุทธรูป พระไตรปิฎก และพระสงฆ์แห่ไปตาม ลำน้ำเจ้าพระยา เป็นการฉลอง และรำลึกในพระคุณแห่งพระรัตนตรัย กระบวนเรือแห่งครั้ง นั้นก็มีใช้กระบวนพยุหยาตราชลมารค แต่เป็นกระบวนพยุหยาตราทางเรือ เรียกว่า กระบวนพยุหยาตราชลมารค โดยเริ่มต้นกระบวนจากวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี ล่องไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ไปเทียบที่ท่าราชวรดิษฐ์ ซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดระยะกระบวนแห่

ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จัดพระราชพิธี ถวายผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราชลมารค เพื่อนำผ้าพระกฐินไปถวาย ณ วัดอรุณ ราชวรารามราชวรมหาวิหารเป็นครั้งแรก แต่การจัดเรือเข้ากระบวนในคราวนั้น เรือที่เคยใช้ใน พระราชพิธีชำรุดเสียหาย ใช้การไม่ได้หลายลำ เรือมีไม่ครบจำนวนกระบวนพยุหยาตรา ตามแบบโบราณราชประเพณี จึงไม่อาจจัดเป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่หรือกระบวนพยุห- ยাত্রาน้อยได้ ดังนั้น การจัดเรือเข้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนินจึงจัดเรือตามจำนวนเท่าที่ พอจะทำได้เท่านั้น และเรียกชื่อกระบวนเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้นว่า กระบวนพยุห- ยাত্রาชลมารค ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับในเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ จากท่าवासกรี เคลื่อนกระบวนไปตามลำน้ำเจ้าพระยา เทียบเรือพระที่นั่งที่หน้าวัดอรุณ ราชวรารามราชวรมหาวิหาร เสด็จพระราชดำเนินขึ้นถวายผ้าพระกฐินในพระอุโบสถ แล้ว เสด็จประทับเรือพระที่นั่ง เคลื่อนกระบวนมาเสด็จขึ้นที่ท่าราชวรดิษฐ์ การเสด็จ พระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราชลมารคคราวนี้เท่ากับเป็นการเสด็จเลียบพระนคร ทางน้ำเพื่อให้ประชาชนสองฟากฝั่งแม่น้ำได้มีโอกาสเฝ้าเพื่อถวายความจงรักภักดี อีกทั้ง เป็นการประกาศพระเดชานุภาพแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ประจักษ์แก่ ประชากรทั้งหลาย ไม่เพียงแต่เท่านั้น ยังเป็นการประกาศให้ชาวโลกได้รู้จักโบราณราช

ประเพณีของไทย ซึ่งจะดึงดูดความสนใจและเร่งเร้าให้ชาวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยว เยี่ยมชมบ้านเมืองไทยมากยิ่งขึ้นอีกด้วย เป็นผลให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว

การเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราสถลมารคนั้น แม้จะได้เคยจัดให้มีขึ้นครั้งแรกในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก แต่ครั้งนั้นจัดเป็นกระบวนราบใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับพระที่นั่งราชมณเฑียรมาศ เสด็จพระราชดำเนินจากเกยหน้าพระทวารเทเวศร์รักษา พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ไปประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และถวายบังคมพระบรมรูปที่ปราสาทเทพบิดร^๑ ส่วนการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราสถลมารคนั้น ได้จัดให้มีขึ้นในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้เสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราใหญ่สถลมารคตามแบบโบราณราชประเพณีทุกประการ เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖^๒ นับเป็นกระบวนพยุหยาตราสถลมารคที่ยิ่งใหญ่และงดงามที่สุด นับจากพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันกระบวนพยุหยาตราสถลมารคก็ได้จัดให้มีขึ้นอีก คงมีแต่กระบวนพยุหยาตราชลมารค ซึ่งทางราชการกองทัพเรือ และกรมศิลปากรร่วมกันต่อเรือและซ่อมแซมเรือพระราชพิธีให้มีจำนวนเพิ่มขึ้น เพื่อให้มีเรือมากพอที่จะจัดเป็นกระบวนพยุหยาตราชลมารคทั้งกระบวนใหญ่ และน้อยได้ตามโบราณราชประเพณี เรือที่ซ่อมและสร้างขึ้นใหม่นี้ได้นำมาใช้ในการพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ซึ่งได้จัดให้มีกระบวนพยุหยาตราใหญ่ชลมารคขึ้นเป็นส่วนหนึ่งในพระราชพิธีนั้น

ในการพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราใหญ่ชลมารค ไปทรงบวงสรวงสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า แต่การจัดเตรียมริ้วกระบวนพยุหยาตราชลมารคในคราวนั้น ไม่มีเรือพระบรมวงศานุวงศ์ ตามเสด็จในกระบวนด้วย จึงเป็นเหตุให้เรือพระที่นั่งเคลื่อนตำแหน่งไปอยู่ท้ายกระบวน ทำให้ขาดความสง่างามในรูปแบบของริ้วกระบวน พระบาท

^๑ ม.ร.ว.แสงสุริย์ จดวาลย์, *พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์*, (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทยในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔-๒๕. (คณะกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทยในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๖).

^๒ หม่อมทวิวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ (ม.ร.ว.เฉลิมลาภ ทวิวงศ์), *ประเพณีในราชสำนัก (บางเรื่อง)*, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔.), หน้า ๒๒. (พิมพ์ฉลองพระคุณในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทวิวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ (ม.ร.ว.เฉลิมลาภ ทวิวงศ์) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔).

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ทรงมีพระดำริแก้ไขรูปแบบริ้วกระบวนเรือใหม่^๑ รูปแบบกระบวนเรือที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ทรงจัดขึ้นใหม่นี้ ประกอบด้วยกระบวนเรือหน้า กระบวนเรือพระที่นั่ง กระบวนเรือแซง และกระบวนเรือตาม ลักษณะของริ้วกระบวนตามกระแสพระดำริในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ จัดว่าเป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่ชลมารคอีกแบบหนึ่ง มีลักษณะงามสง่าดุจดาวล้อมเดือน ผิดไปจากริ้วกระบวนเรือที่เคยมีมาแต่โบราณกาล

กระแสพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ แสดงถึงพระปรีชาญาณอันสามารถยิ่งในพระองค์ท่านที่โปรดเกล้าฯ ให้นำแบบอย่างราชธรรมเนียมแต่โบราณมาปรับปรุงพัฒนาในเกิดประโยชน์ต่อสถานการณ์ของประเทศชาติในปัจจุบันโดยไม่มีข้อตำหนิทั้งนี้จะเห็นได้ว่าแม้จะได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบริ้วกระบวนไปบ้าง ก็ยังคงสามารถรักษาแบบอย่างกระบวนเรือพระราชพิธีโดยนัยแห่งโบราณประเพณีไว้ได้อย่างสมบูรณ์แบบ และสวยงามยิ่งอีกด้วย

^๑ ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, *กระบวนพยุหยาตรา*, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕-๒๖.

กระบวนการพยุหยาตราทัพ

ชาติไทยเป็นชาติที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ นับแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน นานกว่า ๗๐๐ ปีแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ สร้างบ้านเมือง ทรงปกครอง แผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองและประชาราษฎร์ให้อยู่ร่มเย็น และ ทรงเป็นจอมทัพในสงครามปกป้องผืนแผ่นดินจากอริราชศัตรู

การสงครามของไทยแต่โบราณกาลนั้น มีแบบแผนการรบเป็นแบบฉบับที่เรียกว่า **ตำราพิชัยสงคราม** ซึ่งให้ความรู้ในด้านกลยุทธ์ต่างๆ ในการสู้รบกับข้าศึก เพื่อป้องกัน เกราะของชาติ และผืนแผ่นดินไทยให้รวมอยู่เป็นปึกแผ่นมั่นคง

การที่จะเอาชนะหรือมีชัยแก่ข้าศึกได้นั้น จะต้องรู้จักและเรียนรู้กลวิธีในการรบ เล่ห์เหลี่ยมของการสงคราม ต้องเชี่ยวชาญในการศึก รู้ซึ่งถึงการรุกและการตั้งรับศึกทุก กระบวน การพิชัยสงครามเป็นงานใหญ่และสำคัญยิ่งของประเทศ เกราะของประเทศจะ ดำรงอยู่ยั่งยืน หรือจะดับสูญสิ้นชาติ ขึ้นอยู่กับกลยุทธ์และการรบเป็นหลักสำคัญ จะต้องดำเนินการต่างๆ ด้านยุทธศาสตร์ร่วมกันอย่างพร้อมเพรียง อาทิมีกองทัพพร้อมรบ มีกำลังทัพแข็งแกร่งและรักษาระเบียบวินัยเคร่งครัดมีกลยุทธ์ที่แยบยลในขณะทำสงครามกัน กองทัพต้องตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสม และทหารทุกคน ตั้งแต่แม่ทัพนายกองจนถึงพลทหาร ทุกคนมีปณิธานและคุณธรรมอันแน่วแน่ในความรักชาติและความจงรักภักดีต่อประมุขของ ประเทศ เมื่อมีองค์ประกอบเหล่านี้ครบถ้วนแล้ว จึงจะมีชัยแก่ข้าศึกได้

การศึกษาเกี่ยวกับการศึกสงครามนั้น เป็นพระราชประเพณี และเป็นพระราชกิจที่ กษัตริย์ทุกพระองค์ต้องทรงศึกษาให้แตกฉาน นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา พระมหา- กษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้นำในการศึกสงครามตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ดังปรากฏข้อความในศิลา จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ จารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีใจความตอนหนึ่งกล่าวว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงกระทำยุทธหัตถีในขณะที่มีพระชนมายุได้ ๑๙ พรรษา และในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ จารึกวัดศรีชุม มีข้อความตอนหนึ่งจารึกไว้ และสรุปได้ว่า

พ่อขุนนำถมผู้บุตร ทรงเรียนรู้ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ มีความสามารถในการศึก ทรง
ชนช้างชนะข้าศึก ได้เมืองขึ้นถวายพระยาศรีนาวนำถมผู้บิดา

นอกจากจะได้บันทึกเรื่องราวของการศึกลงในจารึกต่าง ๆ แล้วยังได้มีการบันทึก
ข้อมูลลงในหนังสือสมุดไทยและเอกสารต่าง ๆ ให้เป็นตำรับของพิชัยสงคราม นับตั้งแต่สมัย
อยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการบันทึกข้อมูลของตำราพิชัยสงครามลงในหนังสือ
สมุดไทย มีการจำลองและคัดลอกสืบทอดกันมาหลายฉบับหลายสำนวน ซึ่งสามารถแบ่ง
ประเภทของการบันทึกออกได้เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ ๑ เขียนเป็นภาพจิตรกรรม มีสีสวยสดงดงาม แสดงองค์ประกอบของ
การตั้งทัพ การเคลื่อนทัพ และการเข้าจู่โจมเข้าศึกในรูปแบบต่าง ๆ
เป็นการแสดงภาพจิตรกรรมแทนการบรรยาย

ประเภทที่ ๒ เขียนข้อความพรรณนาเรื่องราวของตำราพิชัยสงคราม

ประเภทที่ ๓ เขียนข้อความบรรยายสลับด้วยภาพเขียนและแผนผังการตั้งทัพ

ดังนั้น ตำราพิชัยสงครามจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ของชาติเป็น
มรดกสมบัติวัฒนธรรมของชาติที่แสดงเอกลักษณ์ของไทยและอารยธรรมของชาติไทยให้
ปรากฏ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเป็นพื้นฐาน แม้ว่าวิทยาการทางด้านยุทธศาสตร์ใน
ปัจจุบัน จะเจริญก้าวหน้าเกินความคาดหมายของบรรพชนในโบราณกาลก็ตาม วิทยาการ
ต่าง ๆ ที่กำหนดว่าเป็นของยุคโบราณและของยุคปัจจุบัน ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดจากพลังสติ
ปัญญาของมนุษย์ทั้งสิ้น และการที่อนุชนรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ของยุคโบราณ
นับได้ว่าเป็นการเสริมสร้างภูมิฐานของความรู้ให้แน่นขึ้น ผู้ที่ได้ศึกษาโดยวิสัยของนัก
ปราชญ์ย่อมปรับปรุงและประยุกต์ความคิดดั้งเดิมที่แยบยล ทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้ใน
ยุคปัจจุบัน

ตำราพิชัยสงครามตามแบบฉบับนั้น เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระอิศวร พระนารายณ์
เพื่อขอพรจากพระผู้เป็นเจ้าในโลกทั้งสาม ให้คุ้มเกล้าปกป้องกันภัยต่าง ๆ และมีบางฉบับ
เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย

กระบวนพยุหยาตราทัพ ประกอบด้วยริ้วขบวน ขนาบ ขนาน ของเหล่าทหารตาม
ลำดับชั้น ด้วยระเบียบวินัยอันดีเยี่ยม มีแสนยานุภาพเข้าทำศึก มียุทธยานุภาพอันเกรียงไกรดัง
คำประพันธ์ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือสมุดไทยเรื่อง ตำราพิชัยสงคราม เขียนไว้ว่า

จัดแจงแต่งพยุหโยธา พลช้างพลม้า อีกพลรบครบครัน จัดทหารชาญ-
เข้มแข็งขยัน เร่งรัดเลือกสัน ผู้ไว้ผู้แวนแวนการ เก่นไว้ให้เสร็จ-
โดยวาร สำเนียงเสียดสาร ให้รู้การศึกทุกวัน ปืนใหญ่่นำไม้เกาทัน
ใหญ่น้อยจงสัน ให้เลือกแต่ล้วนหย่างดี แหล่นหลาวท้วนจ้าวดาวจรี
กันถศัหัตถ์ ทั้งไล่แลหนีเชียวชาญ*

วิชาโหราศาสตร์มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการพิชัยสงคราม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีโหราจารย์
ประจำกองทัพ เปรียบดุษเป็นดวงตาของกองทัพ และผู้ที่จะเป็นแม่ทัพต้องมีดวงชะตาให้
คุณแก่ผู้เป็นประมุขของประเทศด้วย

การคัดเลือกทหารเข้ากองทัพ ต้องนำนามของบุคคลเหล่านั้นมาคำนวณทาง
โหราศาสตร์ คำนวณแล้วมีเศษเท่าใด จะได้ชื่อตามที่กำหนดไว้ เช่น เศษหนึ่งชื่อครุฑปัก
เศษสองชื่อพยัคฆนาม เป็นต้น แล้วจึงให้ผู้มีนามเหล่านั้น เข้าประจำรักษาการตาม
ตำแหน่งของกระบวนทัพ

ส่วนการสู้รบของแม่ทัพนายกองนั้น ไม่ได้กระทำด้วยศัสตราวุธอย่างเดียว แม้แต่
ชื่อของขุนพลก็ต้องหานามตามพิชัยสงครามเข้าข่มกันด้วย เช่น ถ้านามของขุนพลฝ่าย
ข้าศึกเป็นนาคนาม ให้ใช้ขุนพลครุฑนามออกต่อสู้ ถ้านามฝ่ายข้าศึกเป็นมุสิกนาม ให้ใช้
ขุนพลพยัคฆนามออกสู้รบ ถ้านามฝ่ายข้าศึกเป็นสุนัขนาม ให้ใช้ขุนพลสีหนามออกต่อสู้ ถ่า
นามฝ่ายข้าศึกเป็นอนาณนาม ให้ใช้ขุนพลคชนามออกต่อสู้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะได้ชัยชนะ

เมื่อจะเคลื่อนทัพไปไหนใดก็ตาม ต้องมีฤกษ์พิชัยสงครามซึ่งโหราจารย์ประจำ
กองทัพจะเป็นผู้หาฤกษ์ให้ และมีความเชื่อกันว่า ฤกษ์เคลื่อนทัพมีส่วนสำคัญที่ช่วยเสริมให้
มีชัยชนะหรือปราชัยแก่ข้าศึก

* “ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นหรรดาส, รัชกาลที่
๓, เลขที่ ๑๓๑ (เดิม ๑๔๖), หน้าต้น ๒-๓, หมวดตำรายุทธศาสตร์.

บุคคลผู้เป็นแม่ทัพ จะต้องรอบรู้กลศึกและเล่ห์เหลี่ยมของการสงคราม กลศึก^๑ ที่มีบอกไว้ในตำรา มี ๒๑ ประการ คือ

กลฤทธิ	กลผลานศัตรู
กลสีหจักร	กลชูพิศแสง
กลหลักซ่อนเงื่อน	กลแข็งให้อ่อน
กลเตือนจำบัง	กลย่อนภูเขารือพังภูเขารือ
กลพังภูผา	กลเฝ้าให้ยอม
กลม้ากินสวน	กลจอมปราสาท
กลพวนเรือโยง	กลราชปัญญา
กลโพงน้ำบ่อ	กลฟ้าสนั่นเสียง
กลพ้อช้างป่า	กลเรียงหลักยืน
กลฟ้างำดิน	กลปิ่นพระราม
กลอินทพิमान	

กลศึกต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ล้วนเป็นกลลวงข้าศึกในรูปแบบต่างๆ เช่น เมื่อมีความประสงค์จะเข้าโจมตี ก็แสดงให้เห็นเหมือนกับไม่มีเจตนาที่จะทำเช่นนั้น ยั่วอารมณ์ของข้าศึกให้รู้สึกโกรธบ้าง เมื่อข้าศึกมีกำลังเข้มแข็งก็หลีกเลียง แต่ลอบเข้าโจมตีให้เกิดการระส่ำระสายบ้าง และเข้าโจมตีเมื่อเห็นข้าศึกมีกำลังอ่อนลง หรือถ้าข้าศึกพักรบก็เร่งความให้รำคาญใจ ดำเนินการให้แตกความสามัคคี เพื่อกำลังทัพจะได้ไม่เข้มแข็ง กลศึกใดๆ ทั้งในรูปแบบและนอกรูปแบบ แม่ทัพจะต้องมีความสันตจิตจัดเจนในพิชัยสงคราม ศาสตร์ศาสตร์และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ต้องใช้สติปัญญา ปฏิภาณ ไหวพริบในการลวงล่อหรือหลบหลีกข้าศึกศัตรูอย่างมีหลักการ หรือมีชั้นเชิง

ตำราพิชัยสงคราม สอนจริยธรรมและหน้าที่แก่ชนทุกชั้น สำหรับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นนักรบและผู้นำในการปกครองแผ่นดิน จะต้องทรงศึกษาศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ ทรงมีวัตรปฏิบัติตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม เพื่อให้เกิดความสงบและความร่มเย็นแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งปวง อาทิเช่น ให้รอบรู้หลักการปกครองบ้านเมือง ให้มีจิตวิทยาในการครองใจเสนาอำมาตย์ ผู้สนองราชกิจต่างๆ เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหลักชัยแห่งความสามัคคีและความจงรักภักดีของอาณาประชาราษฎร์

๑ “ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๕,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรขอม – ไทย, ภาษาบาลี – ไทย, เส้นหาดาล, ม.ป.ป., เลขที่ ๑๙๒ (เดิม ๒๑๗), หน้าปลาย ๔๕-๔๗, หมวดตำรายุทธศาสตร์.

บุคคลผู้เป็นแม่ทัพ ต้องหมั่นตรวจพลโยธา อาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ ตรวจดูเครื่อง ศัสตรา เช่น ดาบ ตั้ง ทวน ง้าว แหวน หลาว หอกขัด ธนู หน้าไม้ เกาทัณฑ์ เป็นต้น ปรีชาโหราจารย์หาฤกษ์ยกทัพ ให้ทำนายนิมิตดีชั่วทั้งหลาย และกระทำพิธีต่างๆ เพื่อบำรุงขวัญ และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่กองทัพ เช่น ลงยันต์ที่ธงไชย หมวก เสื้อ เป็นต้น มีเวทมนตร์ คาถา เพื่อให้บริกรรมให้แคล้วคลาดจากภัยทั้งปวง รู้จักการฝึกทหารให้เข้มแข็งให้เป็นผู้มีน้ำใจโอบอ้อมอารีมีเมตตาแก่ผู้น้อยเสมอหน้ากัน พิจารณาเรื่องต่างๆ ให้ถ่องแท้แล้วจึงสั่งการให้แน่นอนและเฉียบขาด ต้องไม่ทงตนว่ามีกำลังมาก ไม่คิดคดทรยศ และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายของตน

ส่วนทหารชั้นผู้น้อย เช่น พลธนา พลอาษา พลธนู พลโล่ พลดาบ พลเชน พลปืนไฟ พลฆ้องไชย พลผู้ครัว ฯลฯ และนายกองต่างๆ ให้รักษาวินัยของกองทัพโดยเคร่งครัด ให้ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อผู้บังคับบัญชา ให้ทหารทุกคนทุกนามรู้จักหน้าที่ของตน

ในด้านการจัดกองทัพ กำหนดให้มีกำลังศึก ๘ ประการ* ประกอบด้วย หัวศึก มือศึก ดินศึก ตาศึก หูศึก ปากศึก เขี้ยวศึก และกำลังศึก ซึ่งมีความหมายดังนี้ แม่ทัพคือหัวศึก กองหัวป่าคือมือศึก ข้างม้าคือดินศึก โหระคือตาศึก คนปลอมทัพ (คนสอดแนมหรือจารชน) คือหูศึก ทูตคือปากศึก ทหารคือเขี้ยวศึก และไพร่พลคือกำลังศึก

ชัยภูมิที่ตั้งทัพก็เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่ง ที่แม่ทัพต้องพิจารณาให้รอบคอบ เช่น “ถ้าแม่น้ำแลบึงบางห้วยธารเขา ให้ไว้ข้างแลรตชั้นใน ไว้ม้าแลพลเดินเท้าชั้นนอก แล้วให้ ขุดคูรอบกำแพงรอบ แลมีหอรบบนกำแพง”^๒

การดำเนินศึกมีหลายประการ กล่าวคือ

ดำเนินดุจเมฆ	ดำเนินดุจปลวก
ดำเนินดุจจูเลี้ยว	ดำเนินดุจผึ้ง
ดำเนินดุจมณฑก	ดำเนินดุจหงษ์บิน
ดำเนินดุจราชสีห์	ดำเนินดุจขำวงอก
ดำเนินดุจปากโพงพาง	ดำเนินดุจจักรเพลิง ^๓

นอกจากนี้ยังมีรูปแบบของการตั้งทัพ การเคลื่อนทัพ และการยกทัพเข้าตี ปรากฏอยู่ในหนังสือสมุดไทย เป็นภาพจิตรกรรมสีสวาดงดงาม

๑ “ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๕”, หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นขาว, ม.ป.ป., เลขที่ ๓๗ (เดิม ๓๙), หน้าต้น ๓๐-๓๑, หมวดตำรายุทธศาสตร์.

๒ “ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๕,” เรื่องเดิม, หน้าต้น ๓๖-๓๗.

๓ “เรื่องเดียวกัน, หน้าต้น ๒๙-๓๖.

การตั้งทัพ

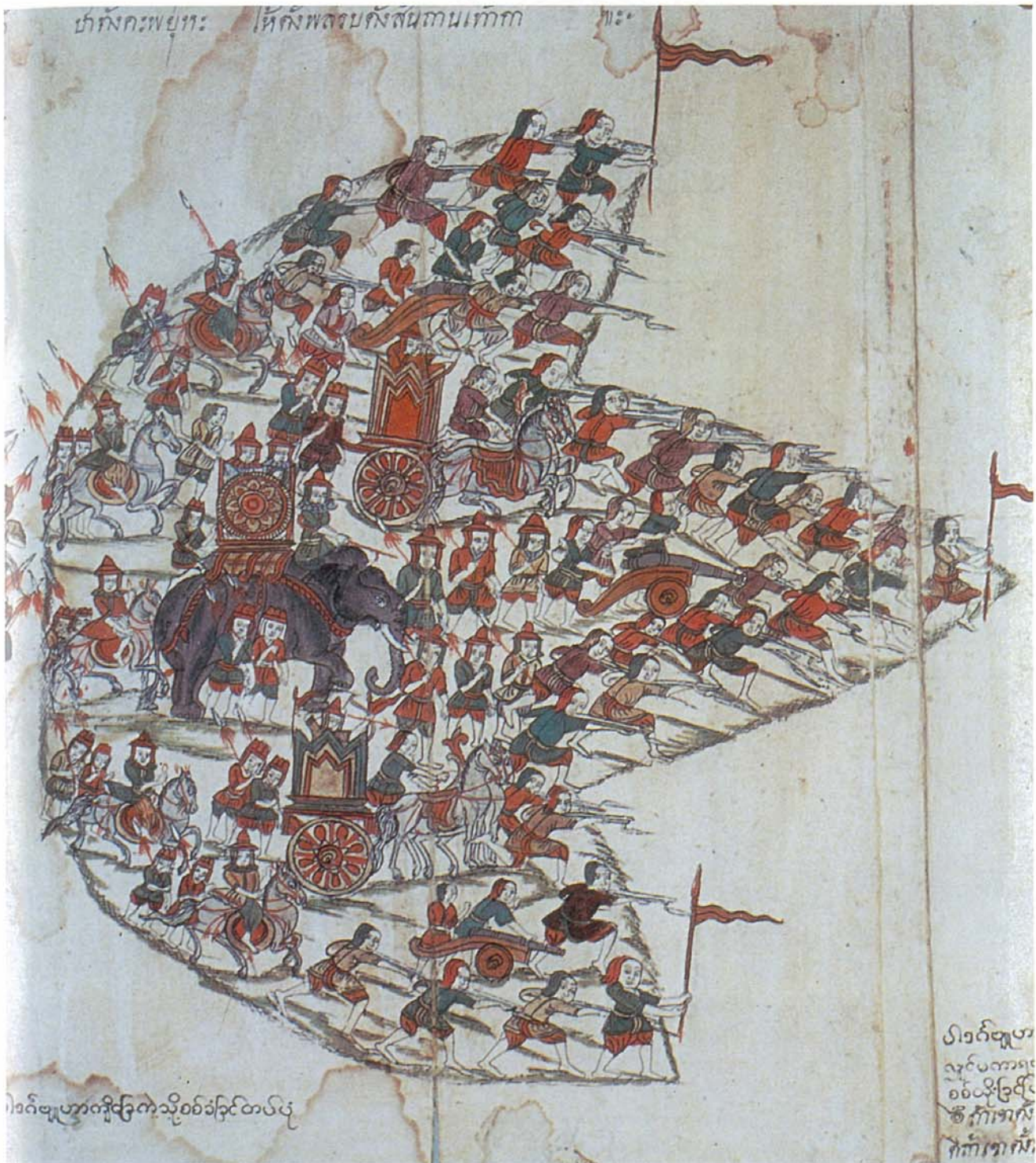
ภาพจิตรกรรมจากหนังสือสมุดไทย จำนวน ๒ เล่ม แบ่งเป็น ๒ ภาค ดังนี้

- ภาคที่ ๑** ภาพจิตรกรรมจากตำราพิชัยสงคราม (พม่า) ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๑๙
หมวดตำราภาพ
- ภาคที่ ๒** ภาพจิตรกรรมจากตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยแผนที่ตั้งทัพ
เลขที่ ๑๒๙ (เดิม ๑๓๙) หมวดตำรายุทธศาสตร์

การตั้งทัพภาคที่ ๑

๑. มอญกะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปรวงผึ้งย้อย ^๑
๒. ธนุกะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปคันธนู
๓. ปาหังคะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปเท้ากา
๔. มังกรพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปมังกร
๕. วิษะกะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปกำมแมลงป่อง
๖. ภูษะกะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปงูเลื้อย
๗. อุทะนะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปก้อนเส้าสามสถาน
๘. อุศัพะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปโคอุสุภราช
๙. สะกะภูษะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปรูป
๑๐. ทิชาทิปะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปปีกครุฑ
๑๑. มอญกะพยูหะ	ตั้งทัพดูจรูปรวงผึ้งอ่อน

^๑ “ตำราพิชัยสงคราม (พม่า) ยุทธศาสตร์,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรไทย - พม่า, ภาษาไทย - พม่า, เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก), ม.ป.ป., เลขที่ ๑๙, ๓๗ หน้า, หมวดตำราภาพ.

ปาทั้งคะพยุหะ ตั้งทัพเป็นริ้วขบวนรูปเท้ากา

วิชะกะพยุหะ ตั้งทัพเป็นริ้วขบวนรูปก้ามแมลงปอง

อุทะนะพยุหะ ตั้งทัพเป็นรื้อขบวนรูปก่อนเส้าสามสถาน

อุศพะพยุหะ ตั้งทัพเป็นริ้วขบวนรูปโคอุศุภราช

영웅

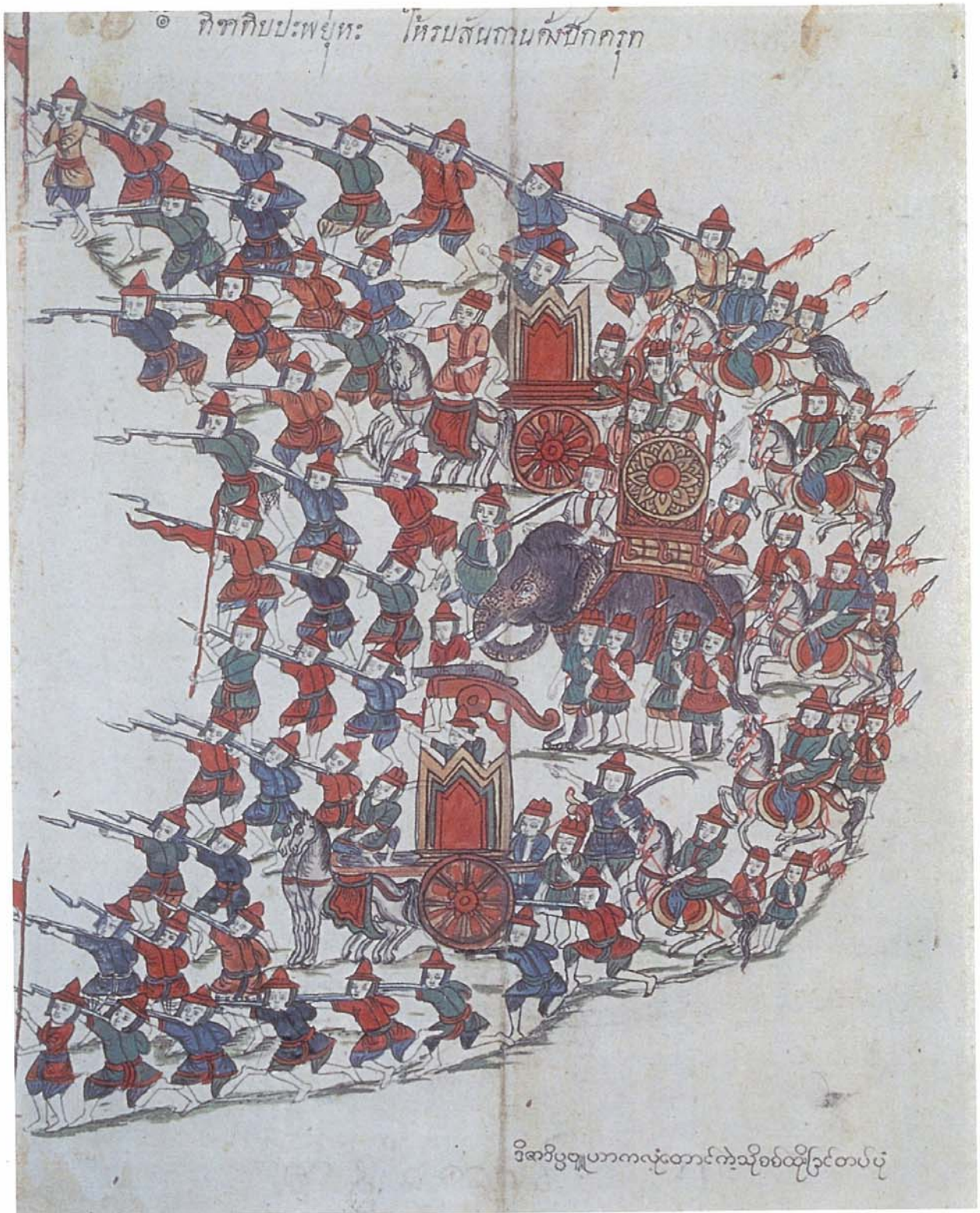
ที่โรงเรียนคุณาภิบาลแม่มีมลค

သကလ္လဟာလှည့်ဥကင်ကဲ့သို့
စင်ခွံလှိုင်စိစာဗိဗ္ဗဟာကလုံတောင်
ဖြူသကဲ့သို့စင်ဝိုမြင့်မြင့်ဝိုက်ကုန်

ကဏ္ဍဗျာလည်းကောင်း၊ နှစ်ခြိုင်းတပ်ပုံ
 ကံကောင်းကံကောင်းပျောက်ကင်းပျောက်ကင်း
 ကံကောင်းကံကောင်းပျောက်ကင်းပျောက်ကင်း

၆၃

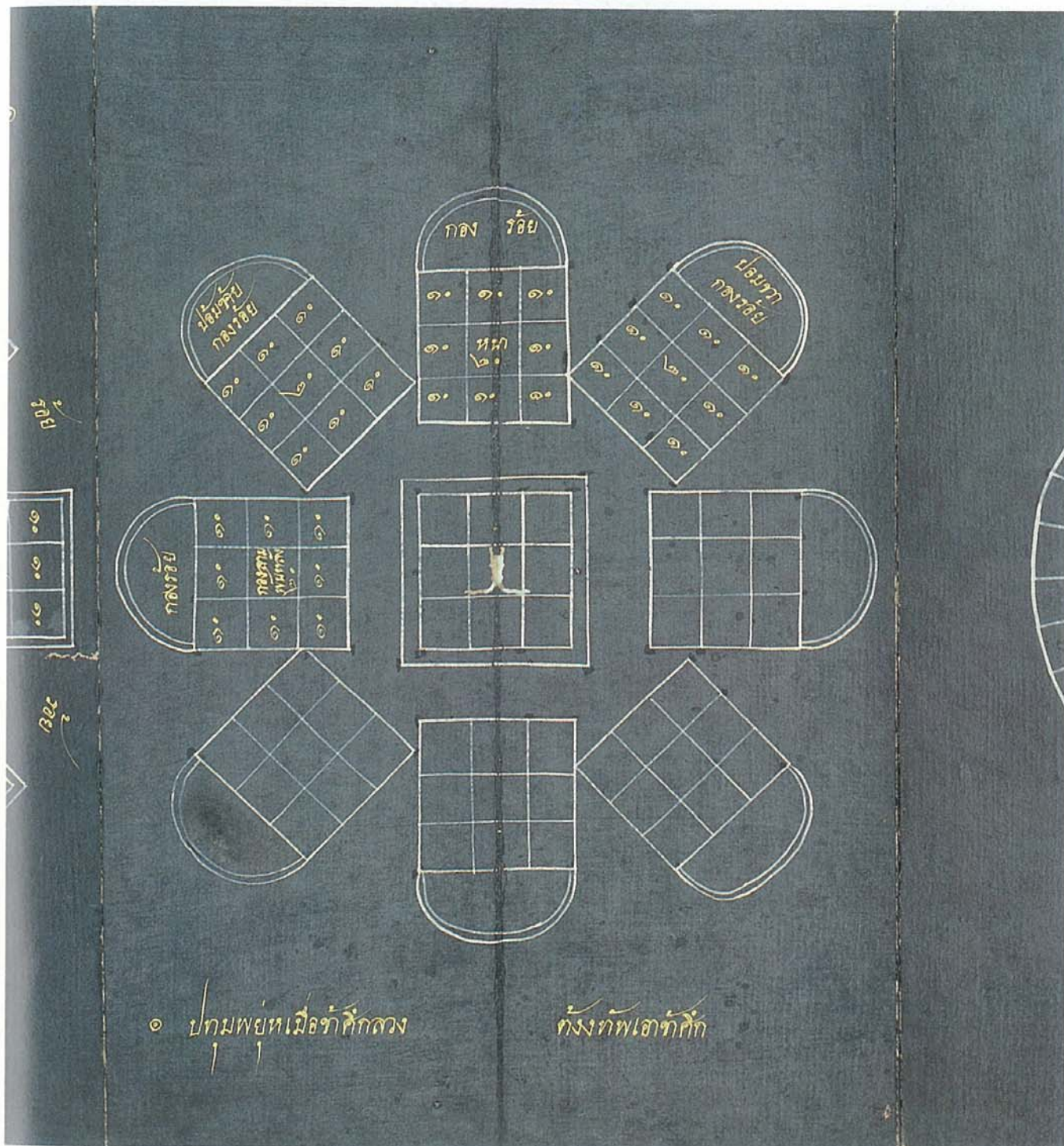

ทิชาทิปะพะยุหะ ตั้งทัพเป็นริ้วขบวนรูปปี่กครุท

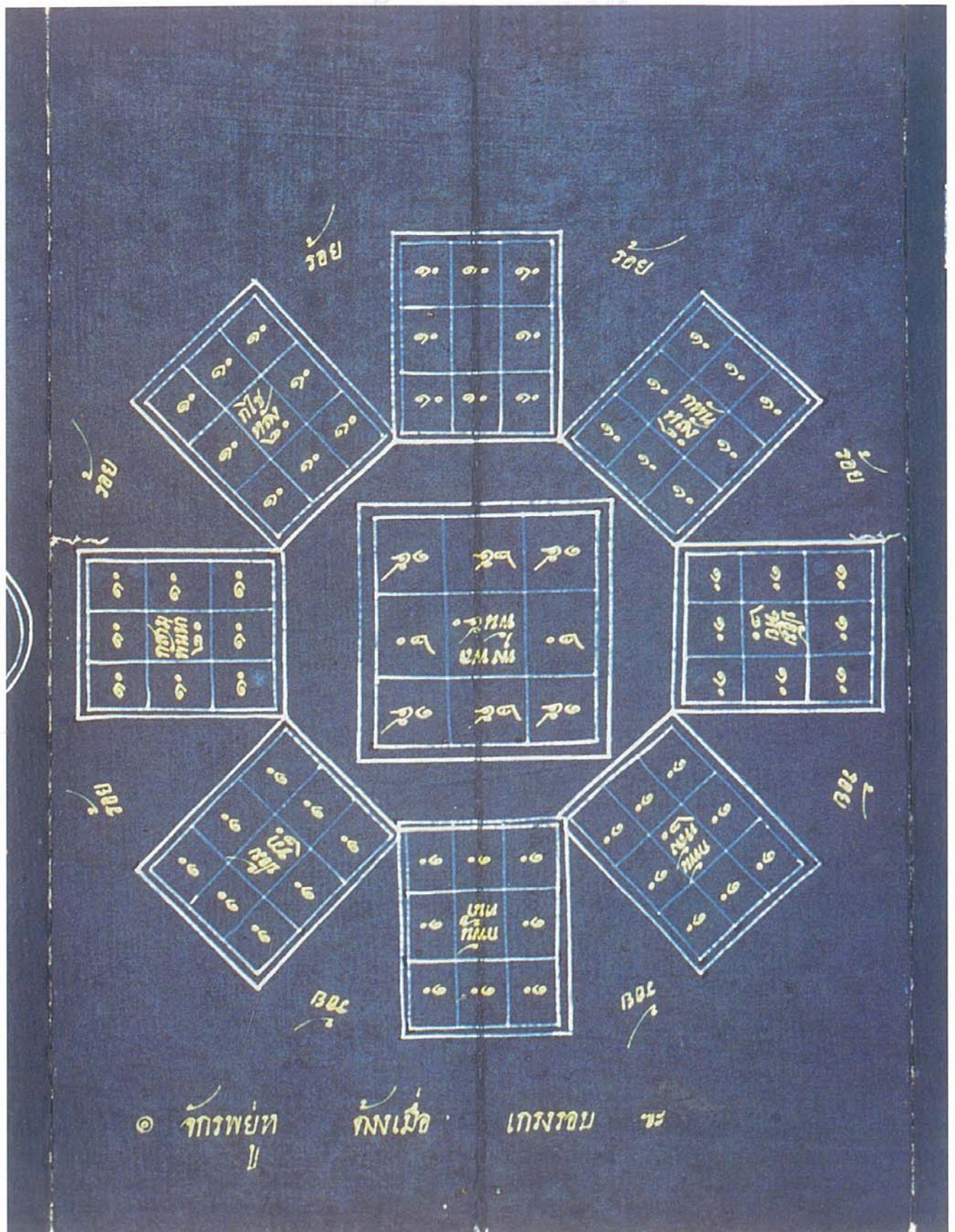
การตั้งทัพภาคที่ ๒

๑. ปทุมพยุหะ^๑
๒. จักรพยุหะ
๓. พาลจันทพยุหะ
๔. อรรถจันทพยุหะ และ สักตัมพยุหะ
๕. มังกรพยุหะ
๖. กรกฏพยุหะ และ เมื่ออยู่ในชอกเขา
๗. โตมตรพยุหะ และ สุจิตพยุหะ
๘. มหิษพยุหะ
๙. กาภพยุหะ และ จิตรพยุหะ
๑๐. กาภิงพยุหะ
๑๑. สุริยัฒตาพยุหะ และ หัศรังษีพยุหะ
๑๒. อัชตีกสุริโย
๑๓. ศรุตพยุหะ

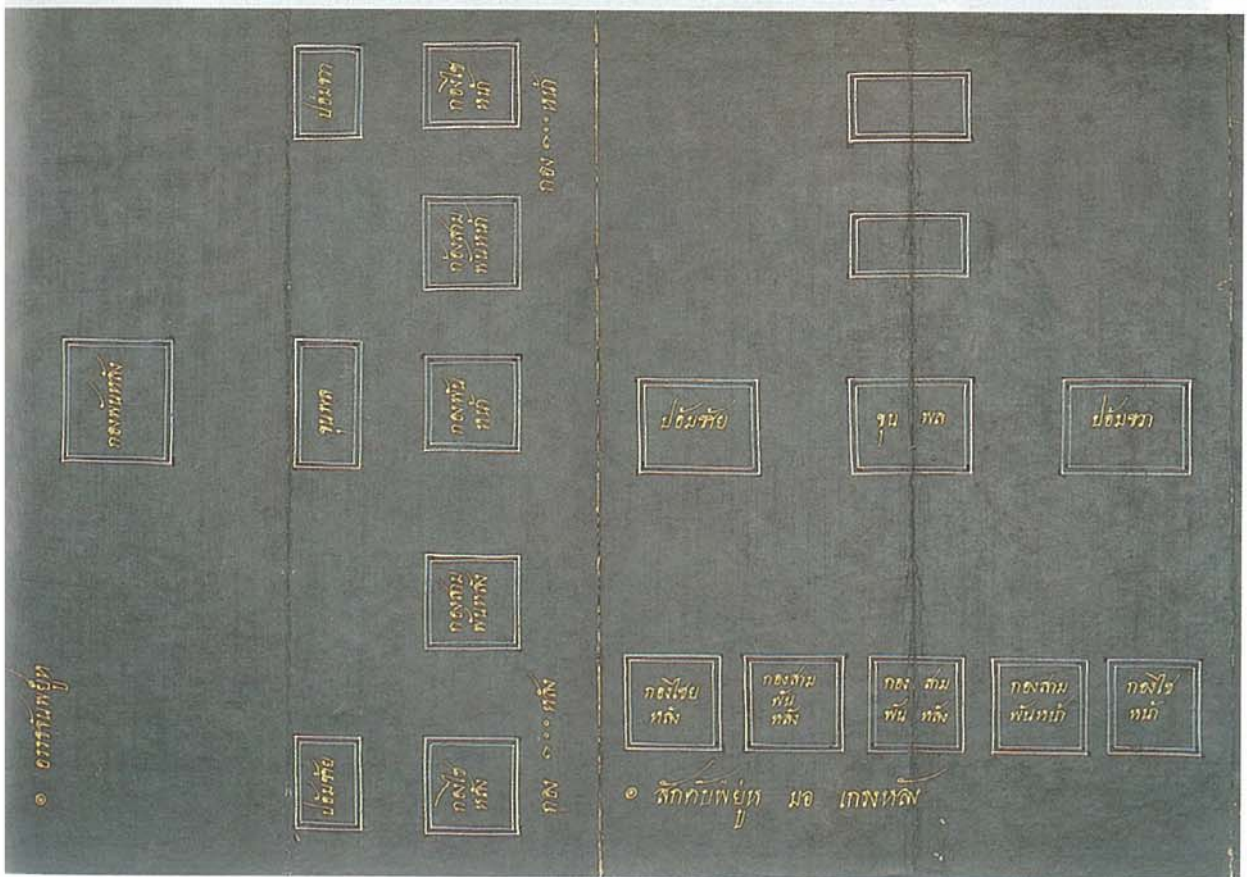
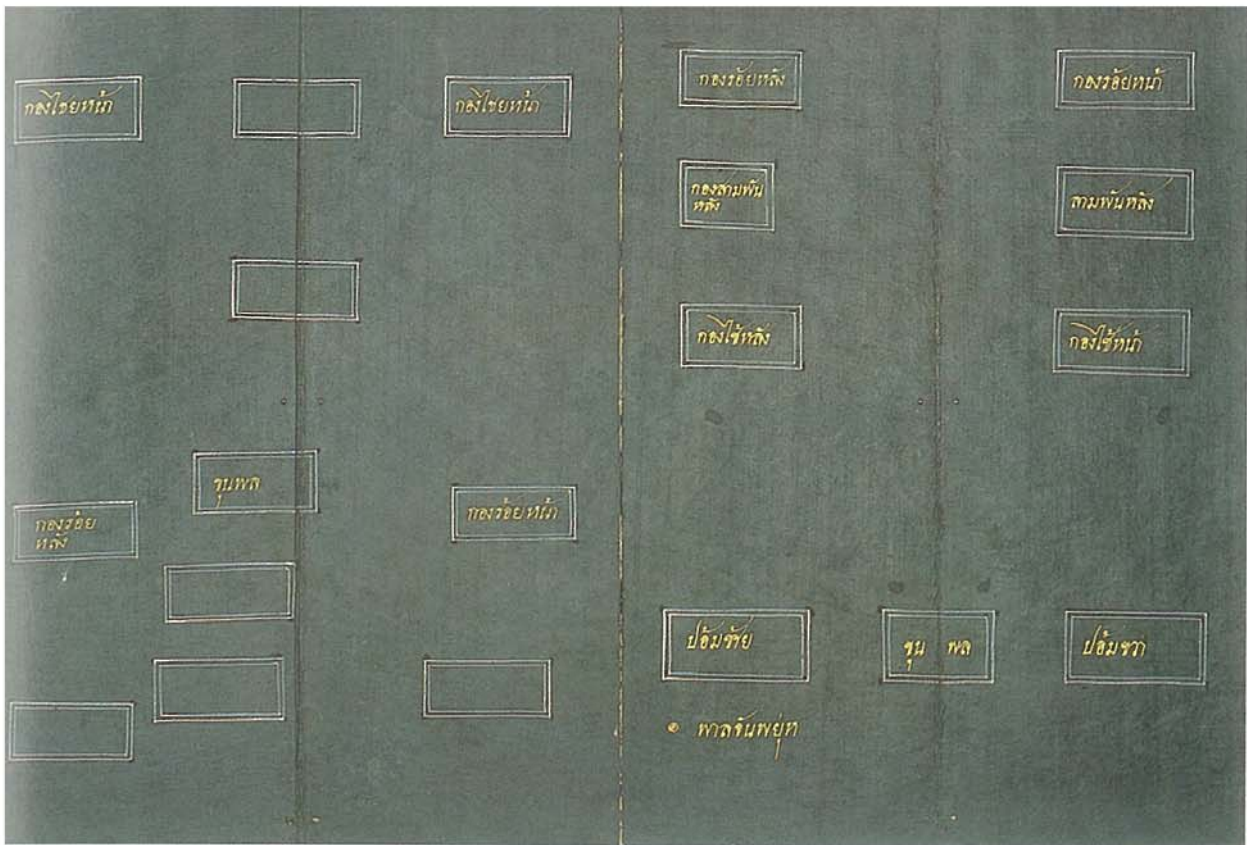
^๑ “ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยแผนที่ตั้งทัพ,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (สีน้ำยา, ทรดาล), ม.ป.ป., เลขที่ ๑๒๙ (เดิม ๑๓๙), ๗๑ หน้า, หมวดตำรายุทธศาสตร์.

ปทุมพยุหะ

จักรพยุห์

อรรธนพยุหะ และลักตบพยุหะ

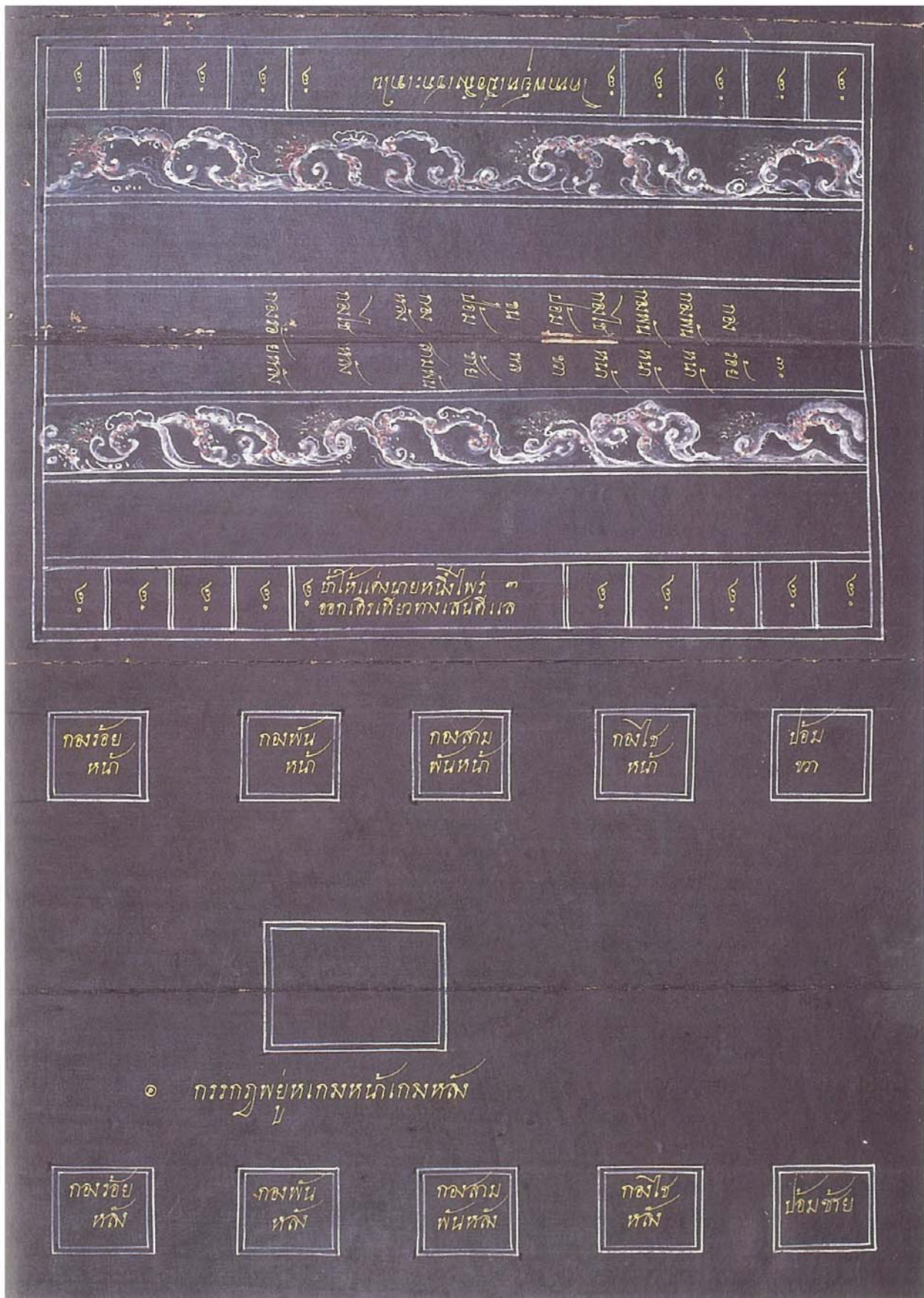
ปิ่น
หม

พร้อมชาย

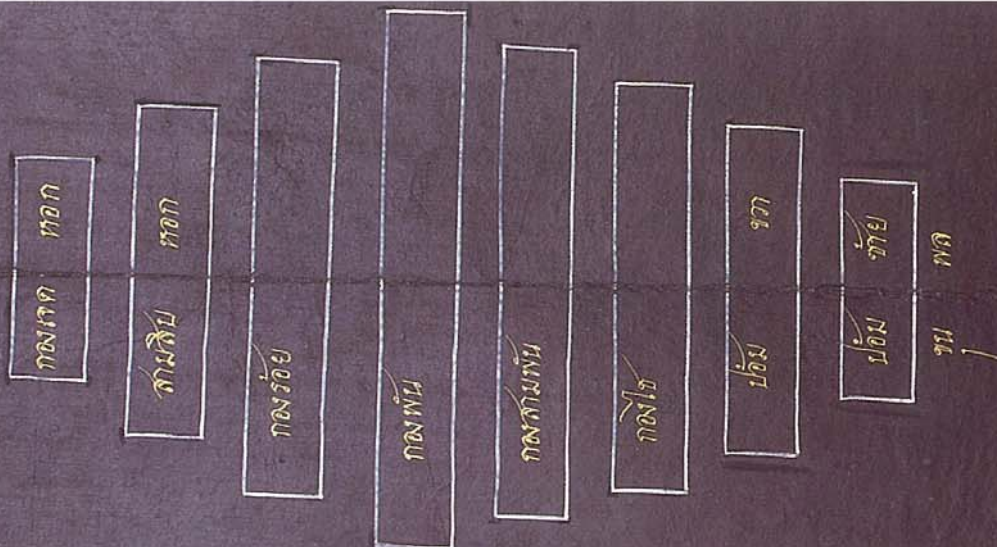
תולדות

ကလေး
ကလေး

൩൨

กรกฎพยูห์ และ เมื่ออยู่ในชอกเขา

๑ สิจิพยัท เมื่ออยู่เซาะ: เข้าบ้านหลังค้ำหน้า

กณ
โหดหน้า

กณ
สามพัน
หน้า

กณ
สามพัน
หลัง

กณ
โหดหลัง

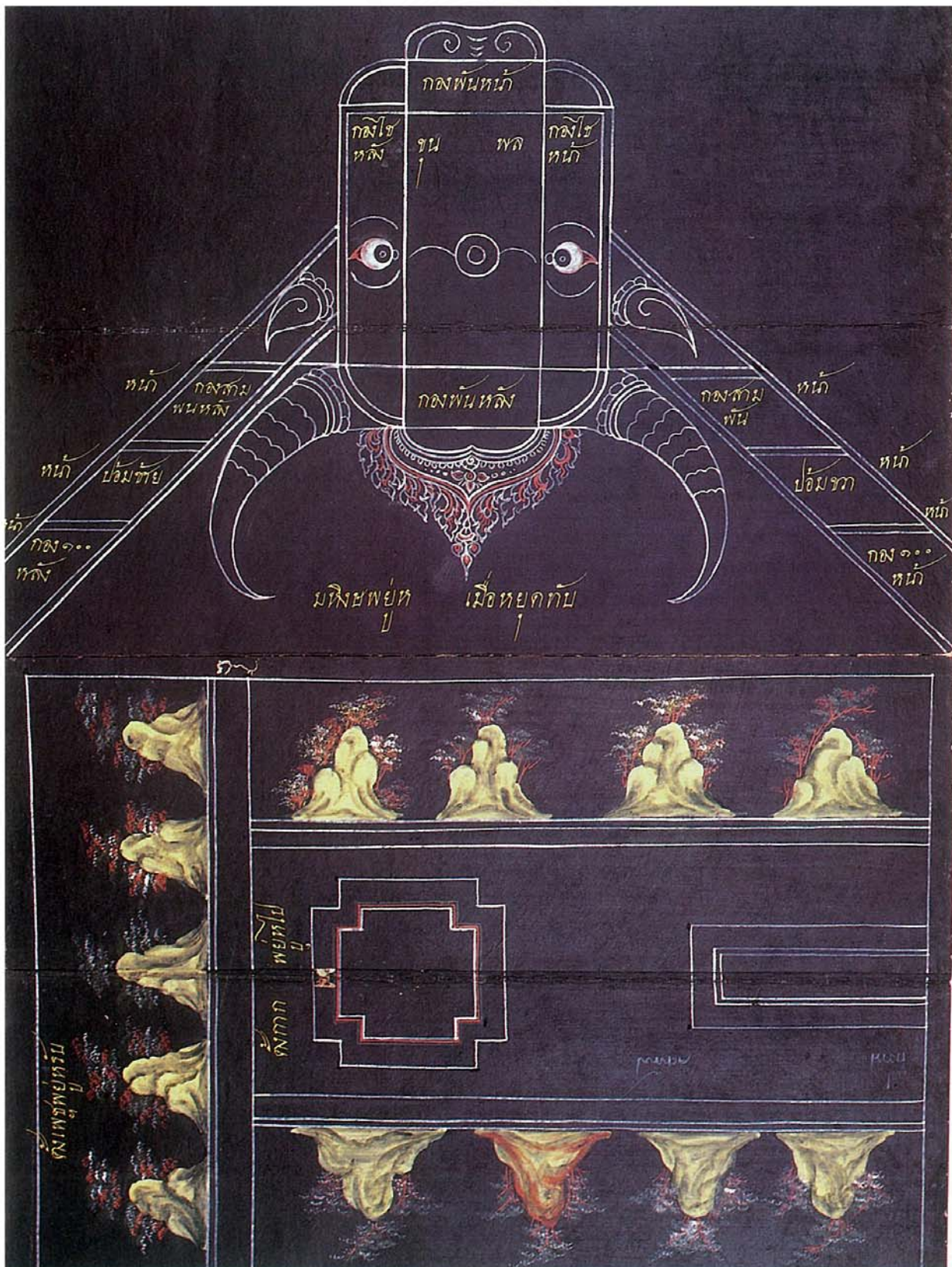
กณ
พันหน้า

จนพด

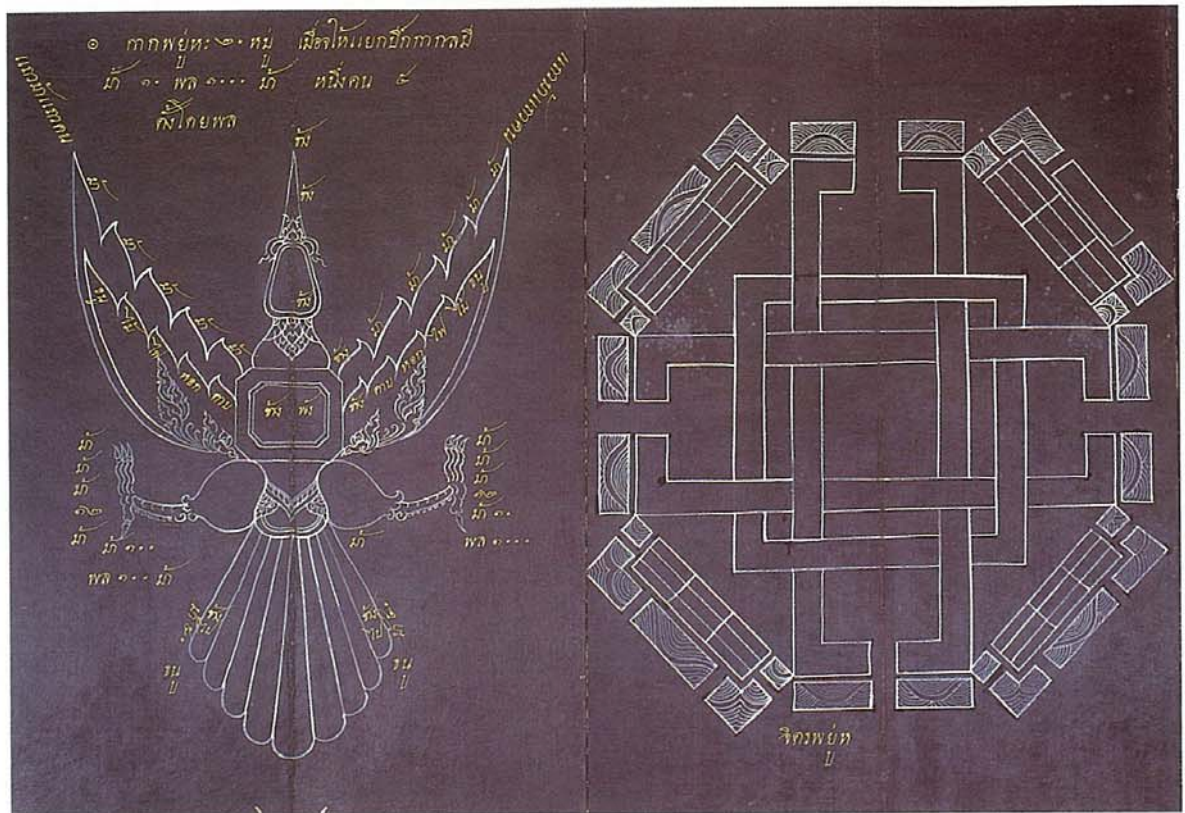
กณ
พันหลัง

๑ ไตมครทพยัททักเมื่อถอย แลทักคักตาม

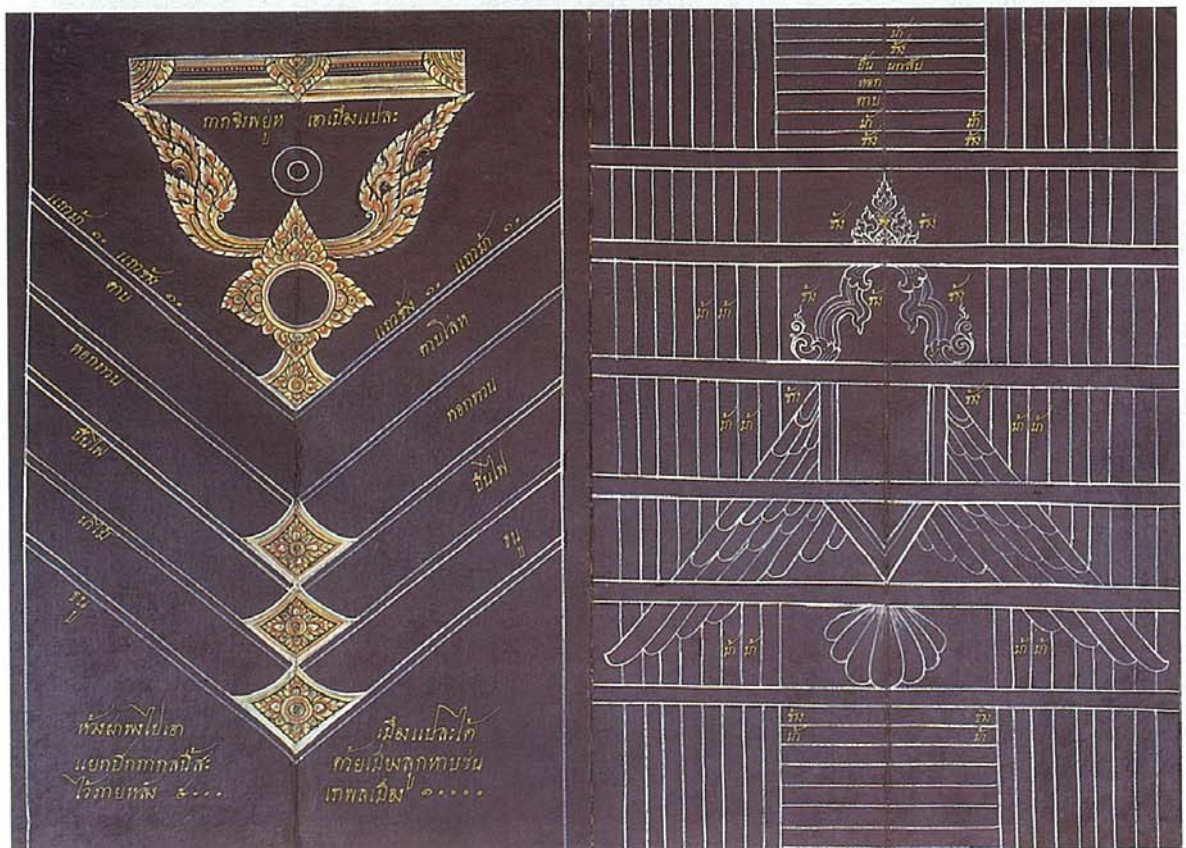
ไตมุตรพยัท และ สิจิพยัท

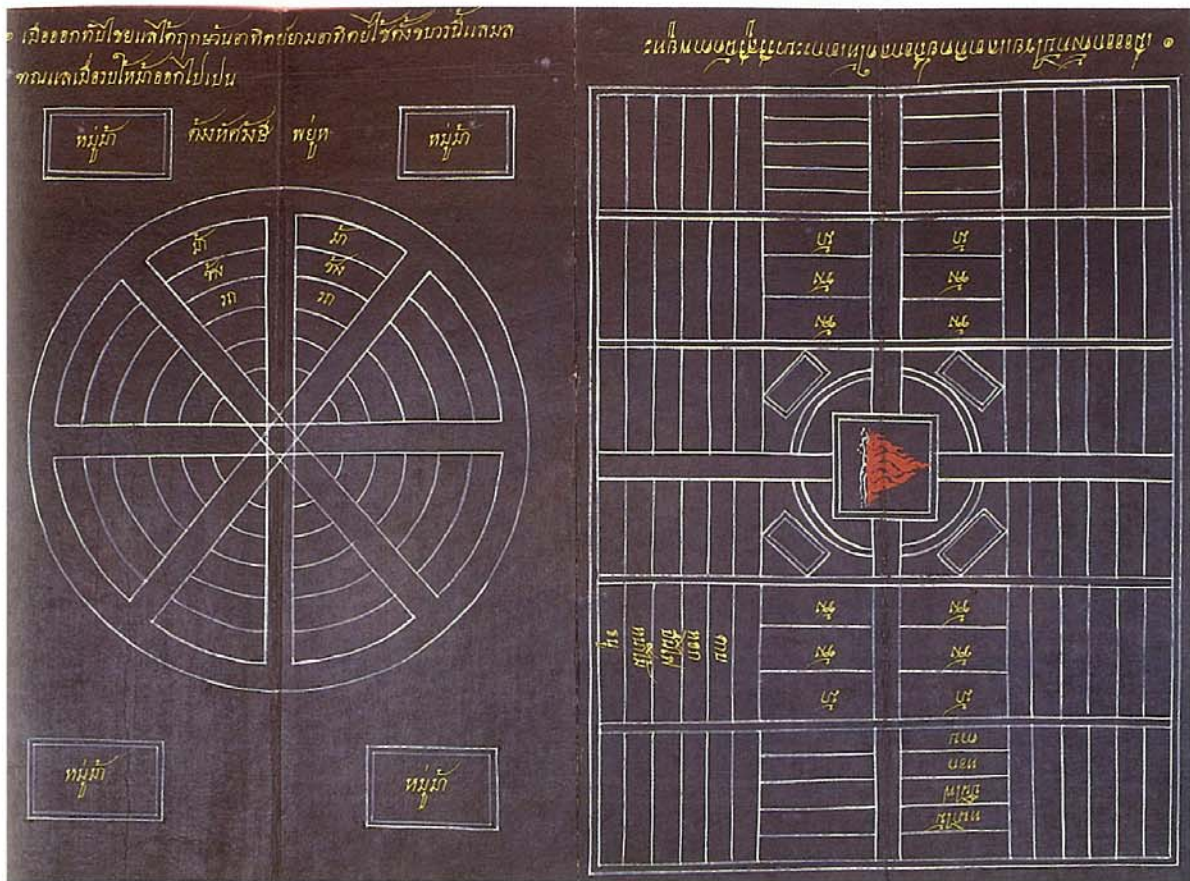
มพิษพยุท

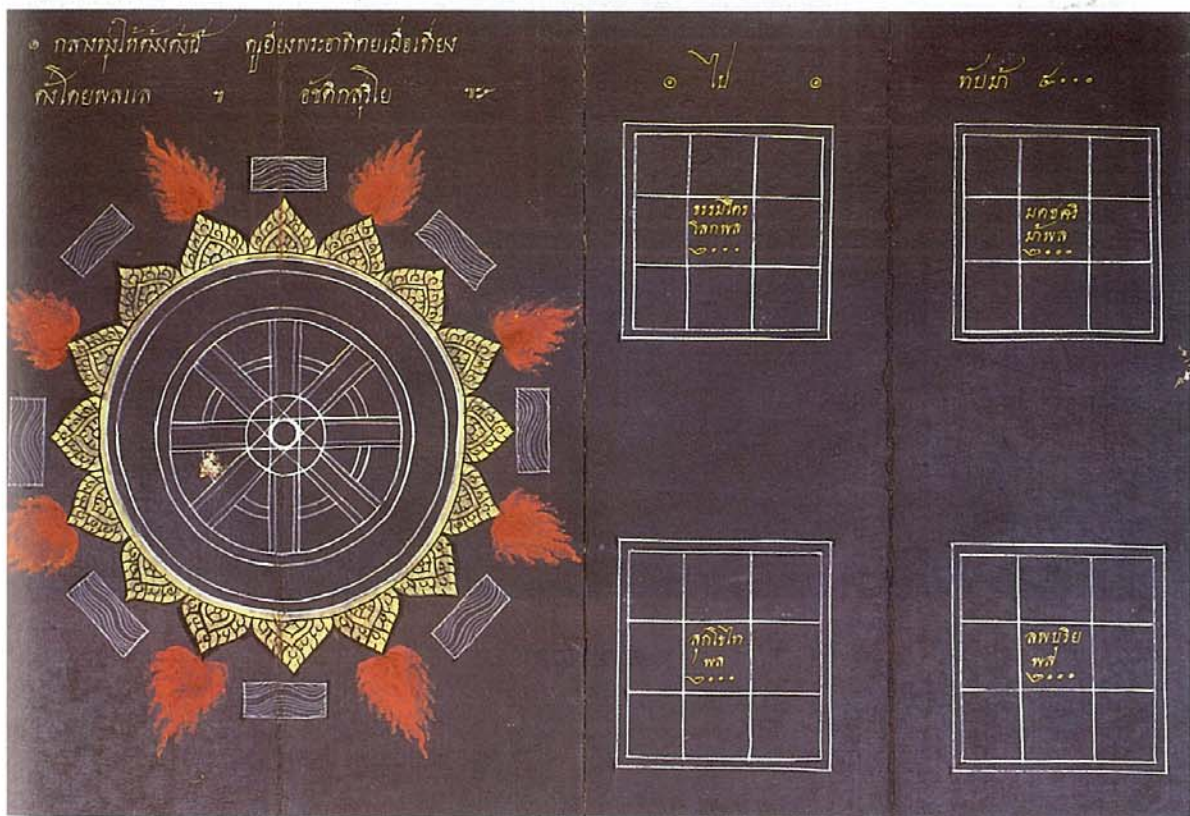
กรากพยุหะ และ จิตรพยุหะ

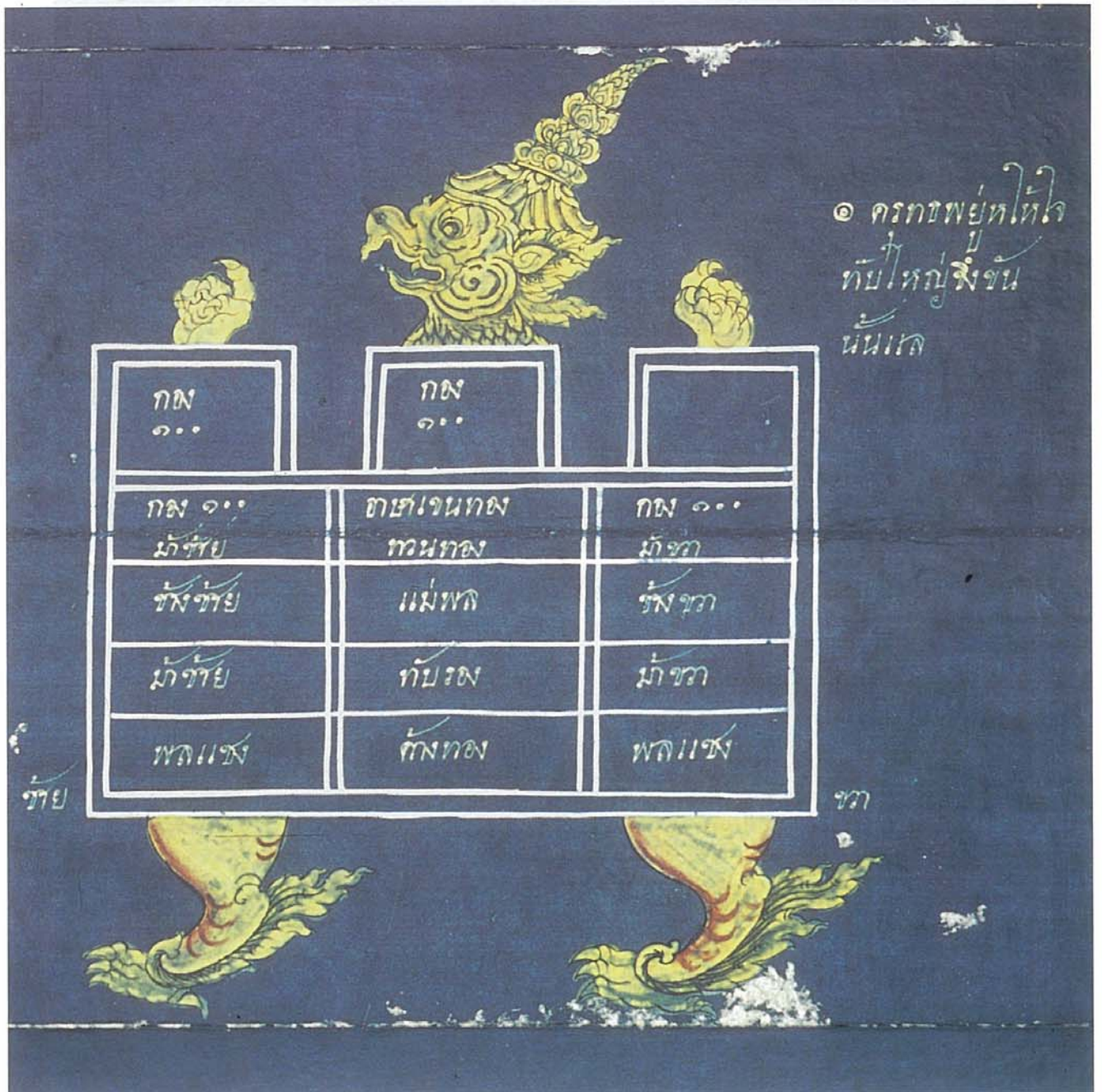
กรากพยุหะ

สุริยคติดาพยุหะ และ หัศรังษีพยุหะ

อักษติสุริโย

ครุฑพยุท

การเคลื่อนทัพ

ดังนี้

ภาพจิตรกรรมจากหนังสือสมุดไทย หมวดตำราภาพ จำนวน ๒ เล่ม แบ่งเป็น ๒ ภาค

ภาคที่ ๑ ภาพจิตรกรรมจากตำราพิชัยสงคราม (พม่า) ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๑๙

ภาคที่ ๒ ภาพจิตรกรรมจากตำราขบวนพยุหยาตรา เลขที่ ๔๗

การเคลื่อนที่พภาคที่ ๑

๑. ปาสาทะพยุหะ	เคลื่อนที่พุดจจอมปราสาท ^๑
๒. มุทิงคะพยุหะ	เคลื่อนที่พุดจรูปตะโพก
๓. จังโกทะกะพยุหะ	เคลื่อนที่พุดจรูปกระถางดอกไม้
๔. สะทันทะกะพยุหะ	เคลื่อนที่พุดจรูปคันหอก
๕. นทีจะระพยุหะ	เคลื่อนที่พุดจรูปลำน้ำ
๖. วารีเวคะพยุหะ	เคลื่อนที่พุดจน้ำไหลมิได้ขาด

^๑ “ตำราพิชัยสงคราม (พม่า) ยุทธศาสตร์,” เรื่องเดิม, หน้าต้น ๑-๘, ๑๗-๒๐.

ป่าสะทะพะยู่หะ เคลื่อนทัพเป็นริ้วขบวนจุมมปราสาท แม่ทัพอยู่หลัง

มุกึงคะพยุหะเคลื่อนทัพเป็นริ้วขบวนรูปตะโพน
ให้วางกำลังทหารกล้าไว้ด้านหน้าและด้านหลัง

นทีจะระพยุหะ เคลื่อนทัพเป็นริ้วขบวนรูปลำน้ำ

วารีเวคะพยุหะ เคลื่อนทัพเป็นริ้วขบวนจุน้ำไหล

การเคลื่อนทัพภาคที่ ๒

ขุนโจมพลมิ่งม้า	เมืองแมน ^๑
ขุนสท้านพลแสน	คู่ม้า
ธงฉานผูกโคมแขวน	คลาคลาศ
นำนิกรไปหน้า	รวดรี้วพวงพล ฯ

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), บทนิพนธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน), (ธนบุรี : โรงเรียนการช่างวุฒศึกษา (แผนกการพิมพ์), ๒๕๐๕), หน้า ๒๑.

พริยพลจลโจษเพียง
นเรศรณร่ำบาล
เทียรทัตศทวยหาญ
จับฉลากลาสเต้า

พลพาล^๑
รวตเร้า
สุรราช
เรียบรื้อโดยขบวร ๙

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๐.

ม้าห่อเหิรเห็จห้าว	เหียรหรรย์ ^๑
ขัดดาบกุมกุกุภัณฑ์	แน่น้าว
ขับอัสวผาดผรร	เร็วรวด
ดุจดั่งจักรโถมล้า	ไล่มล้างไภยพาล ๗

เกณฑ์หมู่จตุรงค์โยธี	แสนสุรเสนีแกลัวกล้า ^๒
ขุนช้างขี่ช้างชนะงา	ถือของจ้าว่างกรายกร
ขุนม้าขี่ม้าอาชาชาติ	คาดแล่งมือถือธนูศร ๗

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^๒ รามเกียรติ์, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ บทพระราชनिพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เล่ม ๑, (พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔) หน้า ๓๐๔.

จัดหมู่โยธาที่สามารถ เลือกลั่นองอาจแกลั่วกล้า^๑
หมู่หนึ่งห่มเสื้อสีฟ้า ให้เดินนำหน้าโยธี ฯ

^๑ รามเกียรติ์, เรื่องเดียวกัน, ๒๗๗.

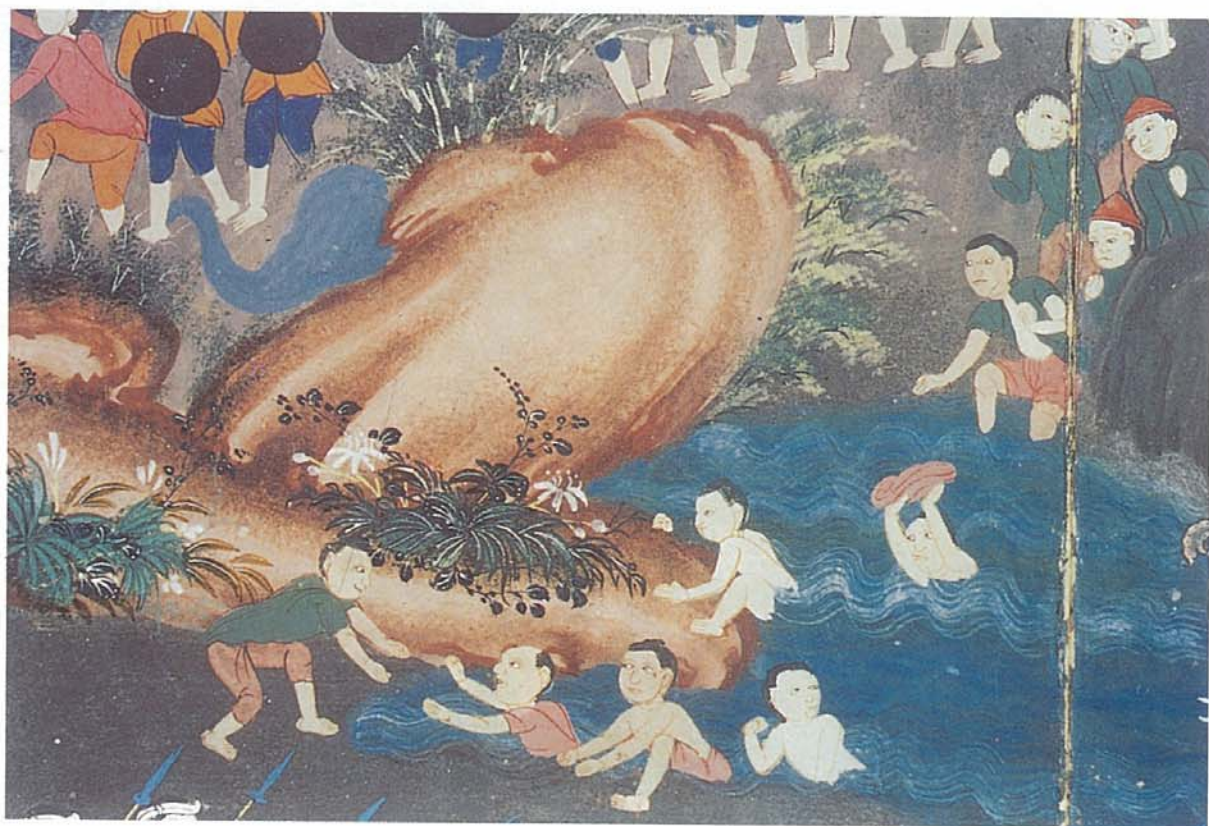

ช้างแขงแขงนอกตัน	ดาดง ^๑
ม้าแขงเลาะเลाप	เราะเร้น
ระวังราชระไวง	ระเวียดแวด
บริรักษ์เทวาเว้น	วากเวไภยพาล ๗

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม หน้า ๒๕.

ทหารเปรียบดุจเขี้ยวศึกของกองทัพ

การเคลื่อนทัพข้ามน้ำ

พลเดินดาบไล่ห้ล้น	ลำคนอง ^๑
ชนันนอกพลทวนยอง	เรียบร้อย
ธงชายคันเคียงสอง	เป็นคู่ น่านา
เขมงหมูโยธาคล้อย	คลาดคล้ายดำเนิน ฯ

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม หน้า ๒๕.

พลผู้คร่ำ คือ ผู้ที่มีหน้าที่ด้านเสบียงอาหาร หรือเก็บกักของกองทัพ

หัวศึก หมายถึง แม่ทัพ

การยกทัพเข้าตี

ภาพจิตรกรรมจากตำราพิชัยสงคราม (พม่า) ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๑๙

การยกทัพเข้าตี

๑. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนปาสาทะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนมุกหิงคะพยุหะ
๒. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมุกหิงคะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนปาสาทะพยุหะ
๓. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนจิงโกทะกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนสะทันทะกะพยุหะ
๔. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนสะทันทะกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนจิงโกทะกะพยุหะ
๕. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมธุกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนธนูกะพยุหะ
๖. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนธนูกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนมธุกะพยุหะ
๗. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนปาทังคะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนมังกะพยุหะ
๘. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมังกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนปาทังคะพยุหะ
๙. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนนทีจะระพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนวาริเวคะพยุหะ
๑๐. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนวาริเวคะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนนทีจะระพยุหะ
๑๑. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนวิชะกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนภูชะกะพยุหะ
๑๒. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนภูชะกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนวิชะกะพยุหะ
๑๓. ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนอุทะนะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนอุศัพพะพยุหะ

๑๔. ถ้ากองทัพบกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนอุศัพพะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนอุททะนะพยุหะ
๑๕. ถ้ากองทัพบกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนสะกะฎะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนทิตาภิปะพยุหะ
๑๖. ถ้ากองทัพบกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนทิตาภิปะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนสะกะฎะพยุหะ
๑๗. ถ้ากองทัพบกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมฤกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนภุชะกะพยุหะ
๑๘. ถ้ากองทัพบกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนภุชะกะพยุหะ ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วย
ขบวนมฤกะพยุหะ

ถ้าข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนปาสาทะพยุหะ
ถ้าข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมุกังคะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนมุกังคะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนปาสาทะพยุหะ

ถ้าข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนจิงโกทะกะพยุหะ
ถ้าข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนสะทันทะกะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนสะทันทะกะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนจิงโกทะกะพยุหะ

ถ้าข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมฤกะพยุหะ
ถ้าข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมฤกะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนมฤกะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนมฤกะพยุหะ

ถ้ากองทัพอข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนปาทังคะพยุหะ
ถ้ากองทัพอข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมังกรพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนมังกรพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนปาทังคะพยุหะ

ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนที่จะระพยุหะ
ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนวารีเวคะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนวารีเวคะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนที่จะระพยุหะ

ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนวิชะกะพยุหะ
ถ้ากองทัพข้าศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนภุชะกะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนภุชะกะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนวิชะกะพยุหะ

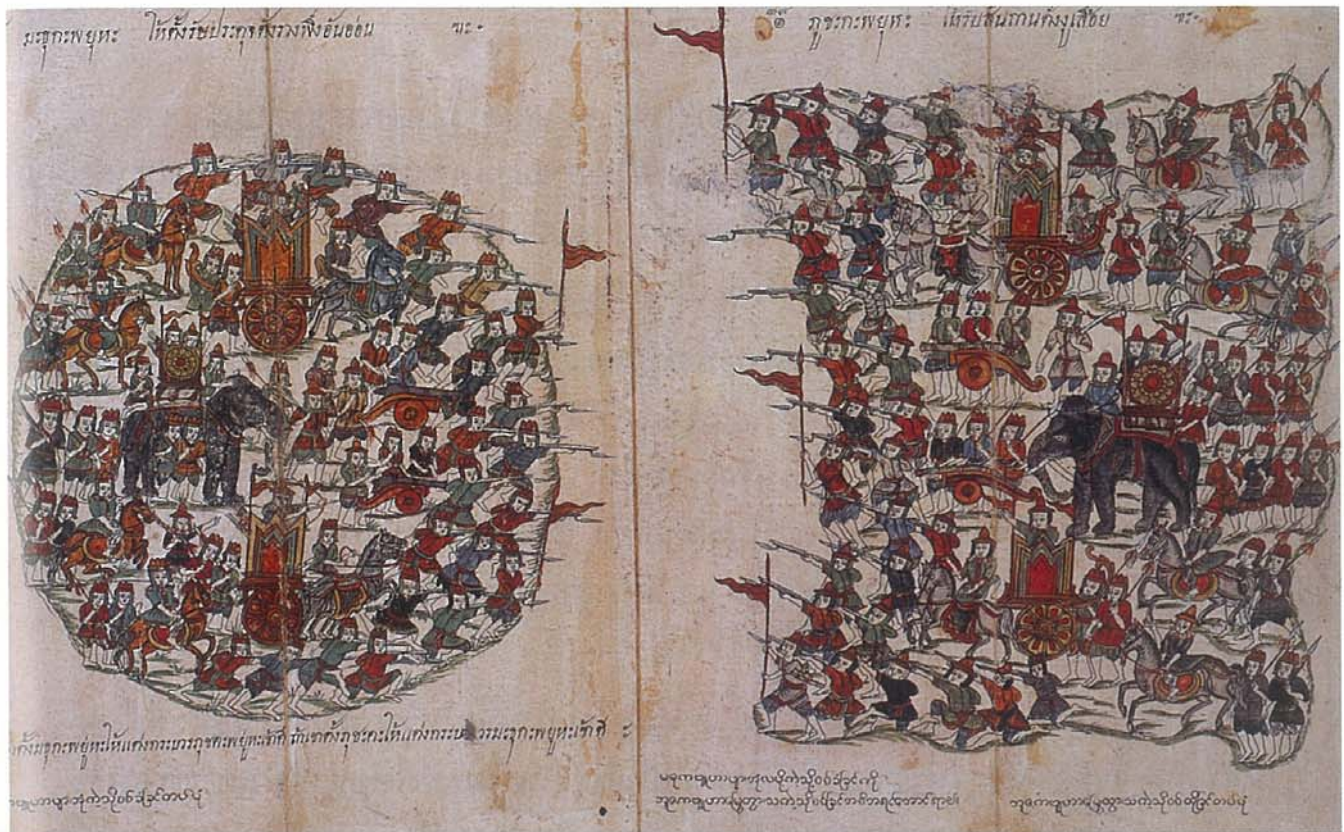
ถ้ากองทัพบ้างศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนอุทะนะพยุหะ
ถ้ากองทัพบ้างศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนอุศพะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนอุศพะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนอุทะนะพยุหะ

ถ้ากองทัพบ้างศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนสะกะฎะพยุหะ
ถ้ากองทัพบ้างศึกตั้งทัพเป็นริ้วขบวนทิกาทิปะพยุหะ

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนทิกาทิปะพยุหะ
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนสะกะฎะพยุหะ

ถ้ากองทัพบ้างตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมฤคกษัตริย์
ถ้ากองทัพบ้างตั้งทัพเป็นริ้วขบวนมฤคกษัตริย์

ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนมฤคกษัตริย์
ให้เคลื่อนทัพเข้าตีด้วยขบวนมฤคกษัตริย์

กระบวนพยุหยาตราชลมารค

ริ้วกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารค^๑ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการจัดกระบวนเรือไว้ถึง ๕ กระบวน ซึ่งประกอบด้วยกระบวนทหารกองนอก ได้แก่ กระบวนที่ ๑ และกระบวนที่ ๕ กระบวนทหารรักษาพระองค์ คือ กระบวนที่ ๒ และกระบวนที่ ๔ ส่วนกระบวนที่สำคัญที่สุดคือกระบวนที่ ๓ เป็นกระบวนเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์

เนื่องจากกระบวนเรือมีหลายกระบวน และแต่ละกระบวนมีจำนวนเรือหลายลำจึงจำเป็นต้องจัดวางตำแหน่งของเรือที่เข้ากระบวน ให้มีริ้วขบวนที่เป็นระเบียบ และให้มีความลดหลั่นตามขนาดและความสำคัญของเรือ รวมทั้งความสำคัญของผู้ที่อยู่ในกระบวนต่าง ๆ อีกด้วย โดยมุ่งให้กระบวนเรือนี้มีความสัมพันธ์กัน ให้มีความงดงาม โอ่อ่า และพริ้งพรายทุกขณะที่เคลื่อนกระบวน เป็นการแสดงแสนยานุภาพและพระเกียรติยศของพระมหากษัตริราช

การวางริ้วกระบวนเรือ ได้วางไว้ ๕ สาย โดยกำหนดให้ริ้วกระบวนเรือพระที่นั่งอยู่ในสายกลาง คือ สายพระราชยาน มีริ้วสายคู่ในซึ่งวางตำแหน่งให้ชนาบซ้ายขวาของเรือพระที่นั่ง เรียกว่า ริ้วเรือแห่ ถัดออกมาเป็นสายคู่นอก ซ้าย ขวา เรียกว่า ริ้วเรือกัน นอกจากนี้บนสองข้างฝั่งของกระบวนเรือพระที่นั่งในกระบวนที่ ๓ มีม้าแข่งบนบกข้างละ ๒๐ ม้า

^๑ “ริ้วกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารค สมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก) , พ.ศ. ๒๔๕๙, เลขที่ ๑๑๑, ๘๒ หน้า. หมวดตำราภาพ.

ระเบียบการจัดกระบวนเรือ^๑ ตามลำดับของกระบวนที่ ๑ ถึงกระบวนที่ ๕ มีดังต่อไปนี้
ตอนที่ ๑ กระบวนนอกหน้า ได้แก่ ทหารกองนอก เรือในกระบวน ประกอบด้วย
 เรือพิฆาต ๖ ลำ เข้าคู่ ๓ คู่

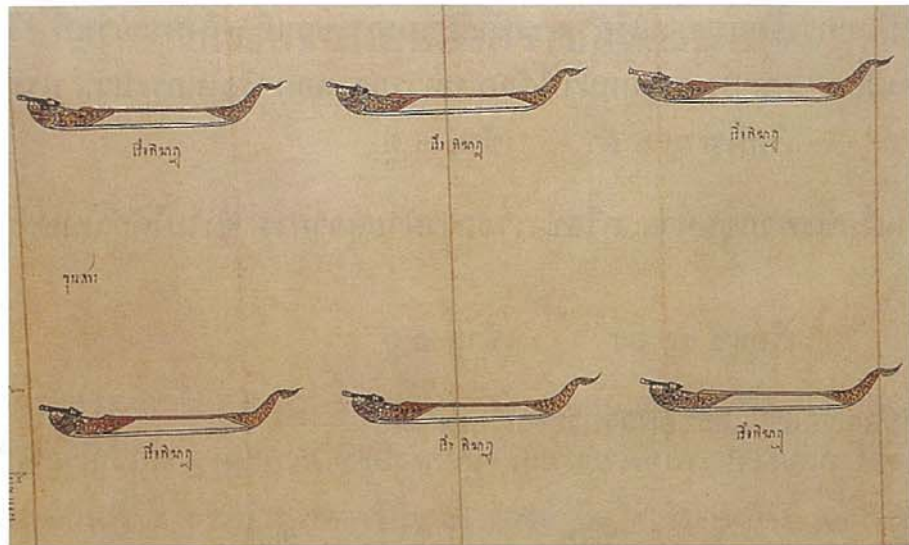
เป็นเรือซึ่งพวกขุนศาล หรือข้าราชการฝ่ายตุลาการ ซึ่งไม่ได้กำหนดชื่อลงประจำ
 เรือทั้ง ๖ ลำ

เรือแซ ๑๐ ลำ เข้าคู่ ๕ คู่

ชื่อของเรือแซ และชื่อผู้ลงประจำเรือมีดังนี้

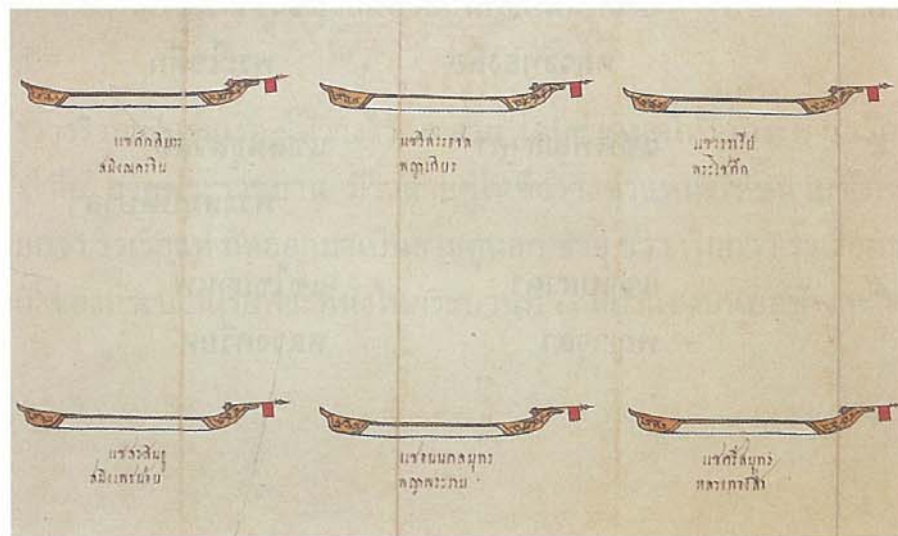
	ซ้าย	ขวา
คู่ที่ ๑	แซสรสินธุ ^๑ สมิงเพชน้อย	แซศักดิ์บวร สมิงนครอิน
คู่ที่ ๒	แซอนนตสมุทร พญาพระราม	แซวิพรรษชล พญาเกียร
คู่ที่ ๓	แซศรีสมุทร หลวงทองสือ	แซรวารีย์ พระโชติก
คู่ที่ ๔	แซพิพัฒสาคร	แซสินธุสวัสดิ์ พระสมบัตินบาล
คู่ที่ ๕	แซจบสาคร พญาจุลา	แซไชยานพ หลวงศรียศ

^๑ ชื่อเรือในกระบวนเขียนตามอักขรวิธีในหนังสือสมุดไทย

เรือพิฆาต

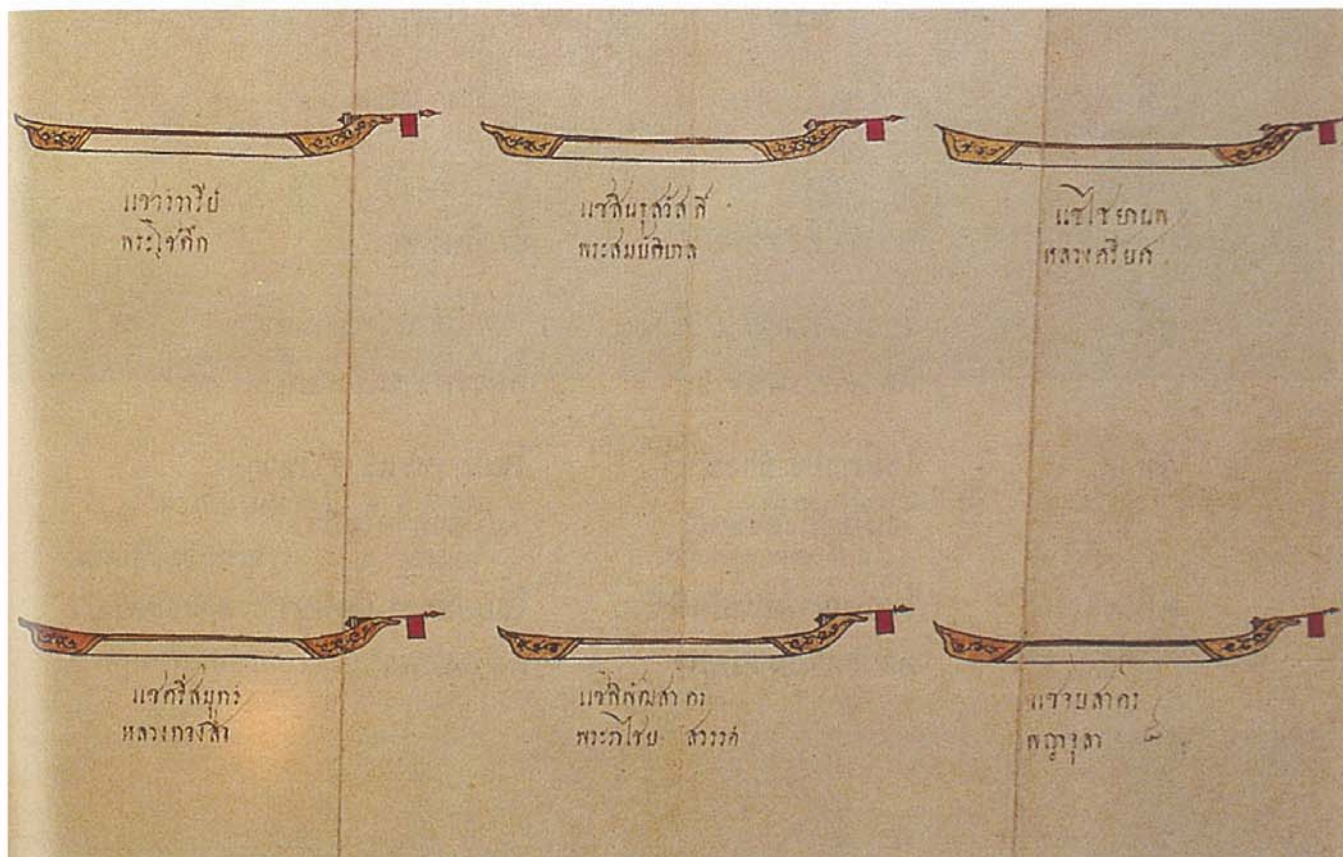
เรือพิฆาตขุนหมื่นหนึ่ง	โรงศาล
หกลำเห็นสาธารณ์	เด็ดตัว
ผีพายจ้างบ้ายวน	ยืมเพื่อน กันนา
กูบครอบแคร่แต่ล้น	เหล้าหลุนเคียงกัน

เรือแซ

แซศักดิ์บัวเรศนั้น	นครอิน
สมิงเดชแซสรสินธุ์	ฟองน้ำ
ตะคองขุนไทกิน	อวดโอ้
ตั้งไล่เขนดาบดำ	ทอดหน้าเรื่องเรียง

โคลงอธิบายภาพ จาก โคลงพยุหยาตราโดยชลมารค ในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เรือแซ่คู่ที่ ๔-๕

แซ่สินธุสวัสดิ์พื้น	อรรณพ
แซ่พิพัทธาครลบ	แหล่งหล้า
คลังในขนาดชนบ	ขนานคู่ กันนา
เรือตั้งลมลิ้วฟ้า	ลัดนิ้วฤทัน
แซ่ไชยานพล้า	ลำคอน
แซ่จนสาครขจร	คู่คำ
บรเทพขี้กูปองอน	งามแ่ง
ไฟกุนซุนสุบม้า	ระกู่ตั้งมากกลาง

เรือชัย ๒๐ ลำ

เข้าคู่ ๑๐ คู่

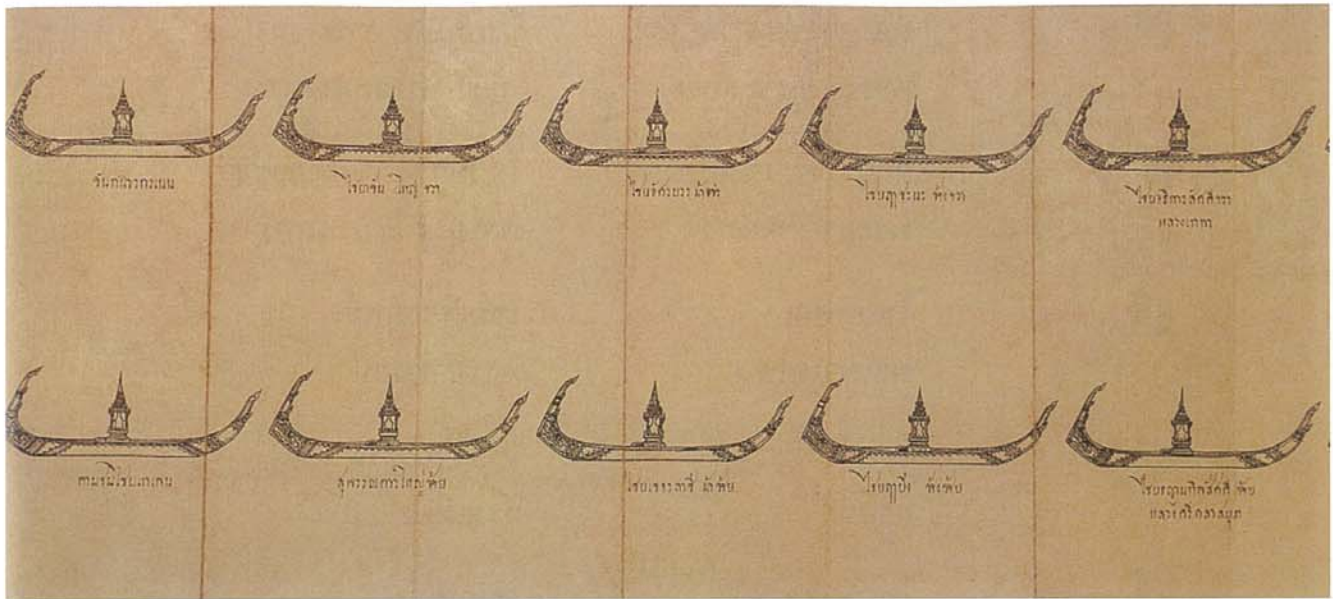
ชื่อเรือชัยและชื่อกรมประจำเรือมีดังนี้

	ชัย	ขวา
คู่ที่ ๑	ตามชมไชยเทพน	ชั้นทณาวทรเนน
คู่ที่ ๒	สุพรรณดาวใหญ่ชัย พระพิเรนทร์	ไชยขันใหญ่ขวา อินทรเทพ
คู่ที่ ๓	ไชยเขจรภาชี ม้าชัย หลวงทรงพลราช	ไชยอัศวบรร ม้าขวา หลวงปราบพลแสน
คู่ที่ ๔	ไชยภายิ่ง ช้างชัย วังเมืองยิ่งยงหาญ	ไชยภาชนะ ช้างขวา วังเมืองอาจไอยรา
คู่ที่ ๕	ไชยทญานทิพสัศดีชัย หลวงศรีกลา ^๑ สมุท	ไชยอธิการ สัศดีขวา หลวงเทพา ^๒

^๑ ในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ว่า
หลวงศรีกาฬสมุทเชื้อ

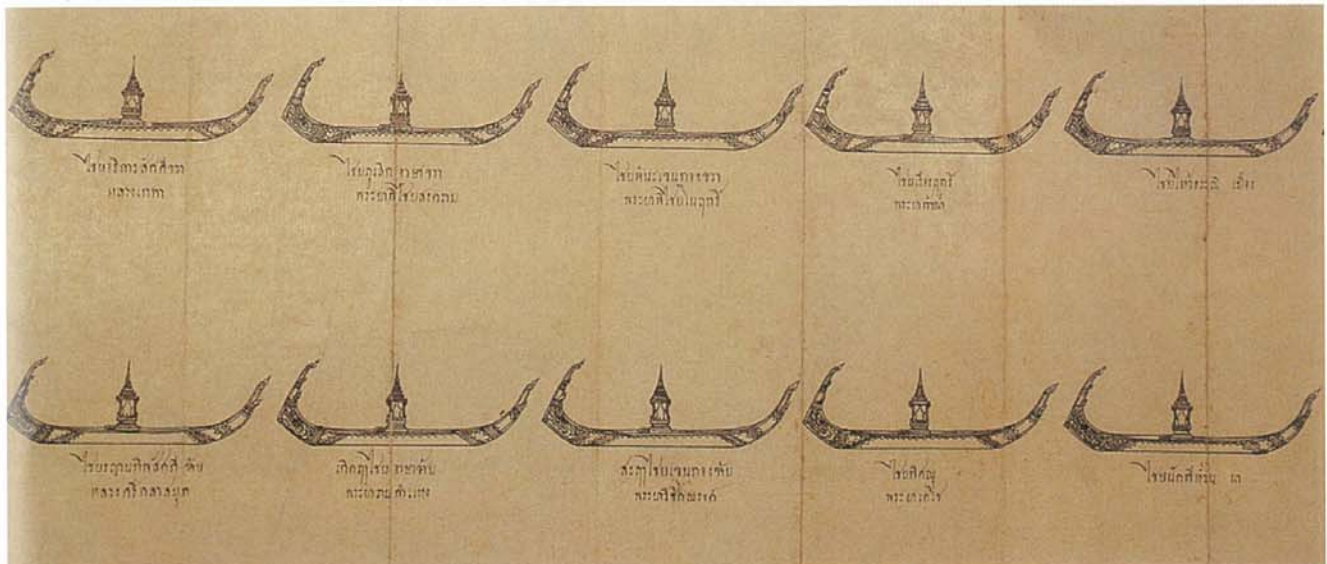
^๒ หลวงเทพเทพาชัย

ชำนาญ
นังหน้าเรือมัย

เรือชัย

ทรเนนโนนาได้อั	อวดสาว	เทพนทราผาดยัเชื้อ	มหาดไทย
สออดเลื้อครุยขำขาว	ผ่องแผ้ว	นาเวศดาวชมไชย	ชื่อชัย
เรือชัยชื่อขันฉาว	เคยชี	ขับทรเนนไว	วางว่อง
ถาดหมากคนโทแพรว	เพริศพร้อมดูงาม	ลอยเลื่อนตามชลคล้อย	คลาดเกล้าโดยขบวน

เรือชัยคู่ที่ ๕

หลวงศรีกาพสมุดเชื้อ	ชำนาญ
เรือไชยอริการ	ยาตรย้าย
ทะยานทิพย์ฝ่าชลธาร	เรียงร่อ กันนา
หลวงเทพเทพาชัย	นั่งหน้าเรือรมย์

คู่ที่ ๒

เกิดภาไชย อาษาซ้าย
พระยารามคำแหง

ไชยภูเลิศ อาษาขวา
พระยาภิไชยสงคราม

คู่ที่ ๓

สะภาไชย เชนทองซ้าย
พระยาวิชิตรณรงค์

ไชยชำนาญ เชนทองขวา
พระยาภิไชยโนฤทธิ์

คู่ที่ ๔

ไชยพิศณุ
พระยาเดโช

ไชยเรืองฤทธิ์
พระยาทำยน้ำ

คู่ที่ ๕

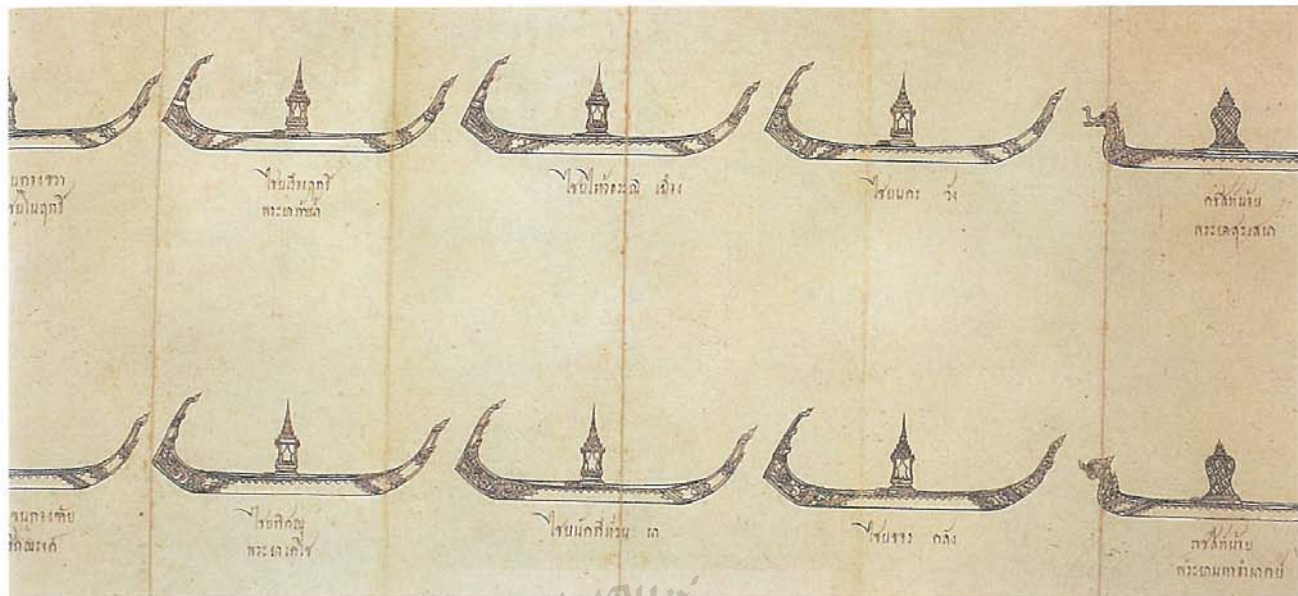
ไชยนัดที่ห้วน
กรมนา

ไชยไหว้ธรณี
กรมเมือง

คู่ที่ ๑๐

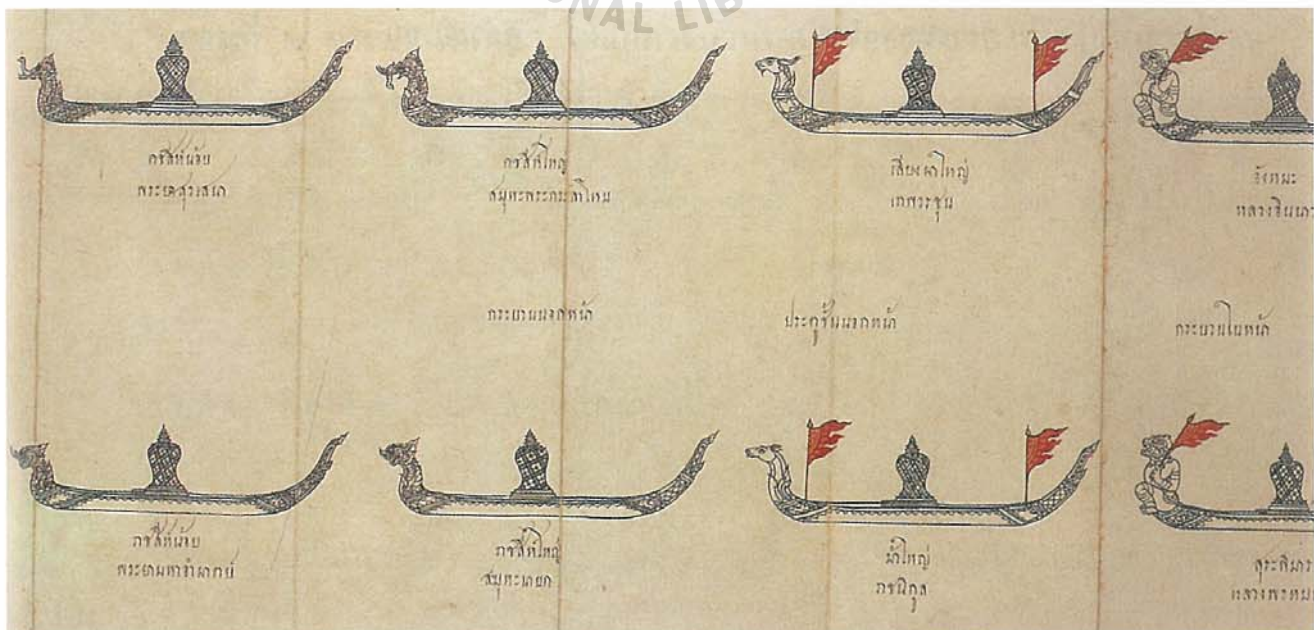
ไชยขจร
กรมคลัง

ไชยนคร
กรมวัง

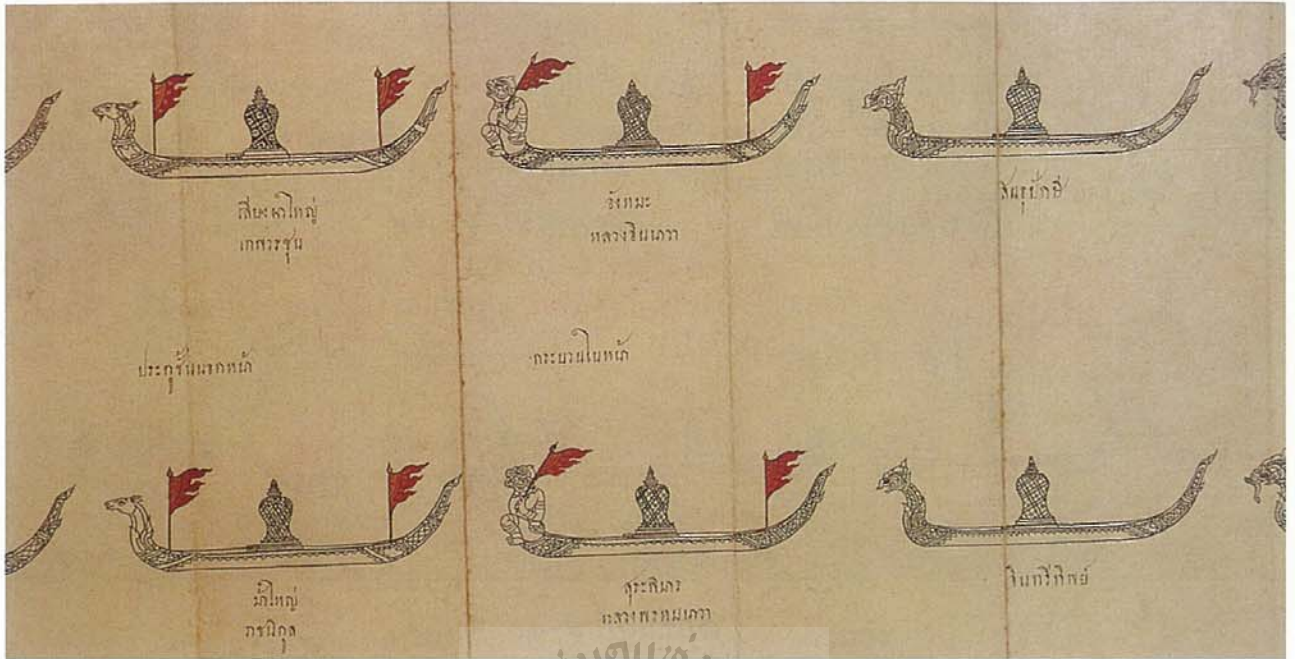
เรือชัยคู่ที่ ๙-๑๐

กรมเมืองตำแหน่งหนึ่ง	นาวี	เรือไชยนครคู่ได้	กรมวัง
เรือไชยไหวธรณี	แน่น้ำ	ขจรไชยกรมพระคลัง	ท่านแท
ไพศรพกรมสาลี	ลาลาศ	จักรสมมภ์กรมบัง-	คมบาท
ไชยท้าววันว่า	วังหว้ายฤาไหว	งามสง่านั่งแซร์	เจียดตั้งพานรอง

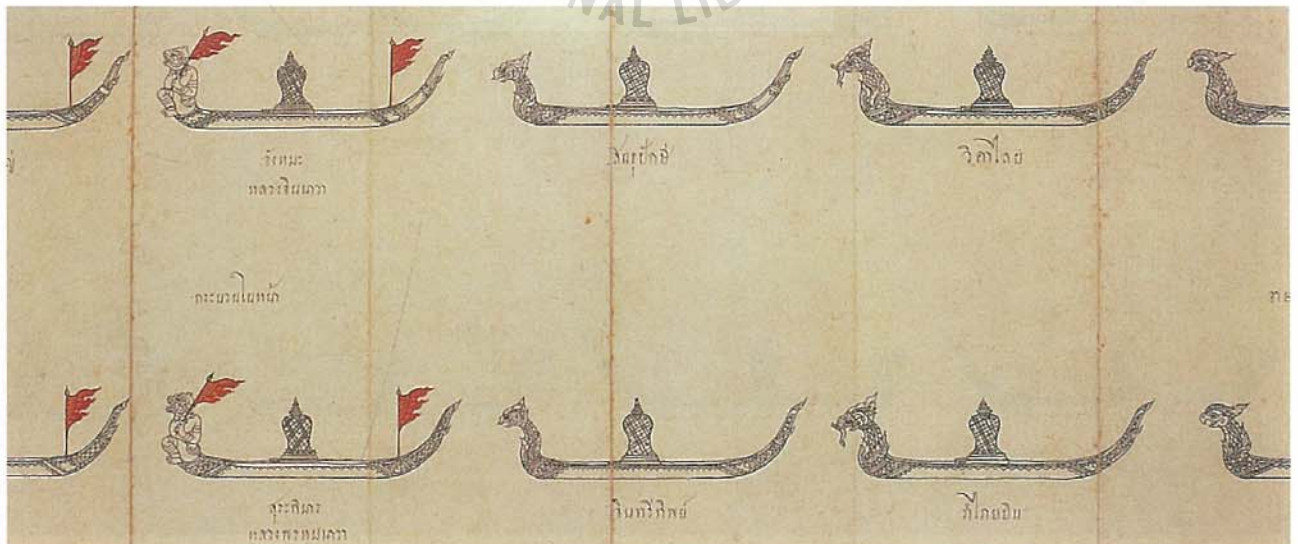

เรือขสิทธิ์ และ เรือราชสิทธิ์

ขสิทธิ์ยิ่งใหญ่ยิ่ง	ยศมี
กรมกระลาโหมลี-	ลาคเต้า
เรือเคียรราชสิทธิ์ศรี	เสมอมาศ
นายมหาดไทยเกล้า	คู่คล้ายคลอลคลา

เรือประตู่ เลียงผาใหญ่ และม้าใหญ่
 นาวาลาหกมา แมนสวรรค์
 เป็นทวารวอรร- ณพท้าว
 หลวงราชนิกุลกรร กระบวนนอก นั้นนา
 กุมกระสุนแฉ่น้าว คู่ด้วยอรชุน

กระบวนทหารรักษาพระองค์

ลำดับจับจัดริ้ว	เรือเรียง	วิคาลัยเลิศล้ำ	ลำยอง
สินธุปักซี่เพียง	เผ่าย้าย	รำไพบินผันผยอง	ยองฟ้า
อินทรียักพิภย์เคยเคียง	มาคู่	แลล้าเล่ห์ล้าทอง	ทาทาบ
ตูดจุศุดโฉนุหรัย	ร้อนขึ้นหนนาว	พวยบ่พวยพอหง้า	เล่นล้าลมปลิว

เรีอรูปสัตัว ๔ ลำ ๕ำคู้ ๒ คู้ ปิตท้ายกระบวนนอกหน้า

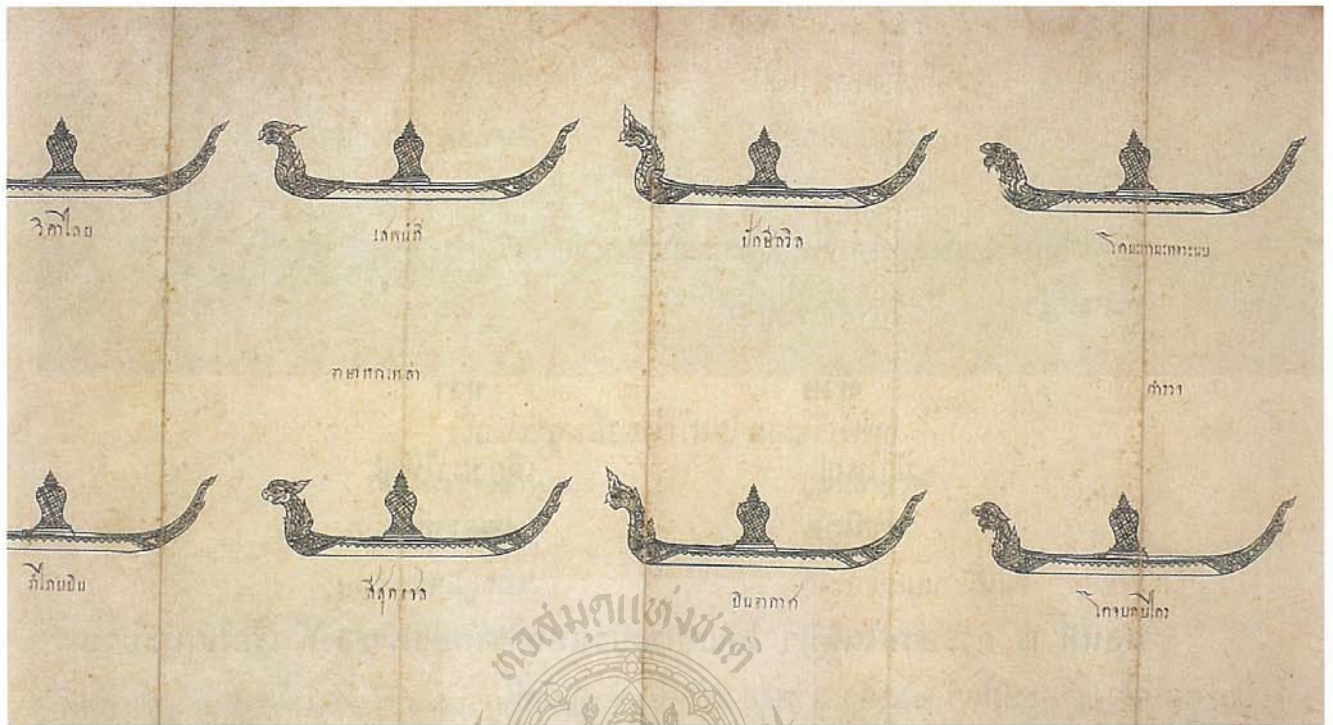
	ซ้าย	ขวา
คู้ที่ ๑	ราชสีห์น้อย พระยามหาอำมาตย์	คชสีห์น้อย พระยาสุรเสนา
คู้ที่ ๒	ราชสีห์ใหญ่ สมุหะนายก	คชสีห์ สมุหะพระกระลาโหม

ระหว่างกระบวนนอกหน้าและกระบวนในหน้า มีเรีอประตุรูปสัตัว
คั้น ๒ ลำ เรียงลำ ๑ คู้ คือ

ซ้าย	ขวา
ม้าใหญ่ ราชนิกุล	เลียงผาใหญ่ เทพอรชุน

ตอนที่ ๒ กระบวนในหน้า ได้แก่กระบวนทหารรักษาพระองค์ เรีอในกระบวน
ประกอบด้วยเรีอรูปสัตัว ๒๔ ลำ เรียงลำ๕ำคู้ ๑๒ คู้ ดังนี้

	ซ้าย	ขวา
คู้ที่ ๑	หัวเรีอรูปกระบี่ สุระพิมาร หลวงพรหมนาวา	อังหะ หลวงอินนาวา
คู้ที่ ๒ ถึงคู้ที่ ๕	เป็นอาสาหกเหล่าดังนี้	

อาสาทกเหล้า

อาสาทกเหล้าล้วน

เรือนภรรณตรบาย

ขับเคียงคู่คนพาย

ต่างประกวดอวดอึ้ง

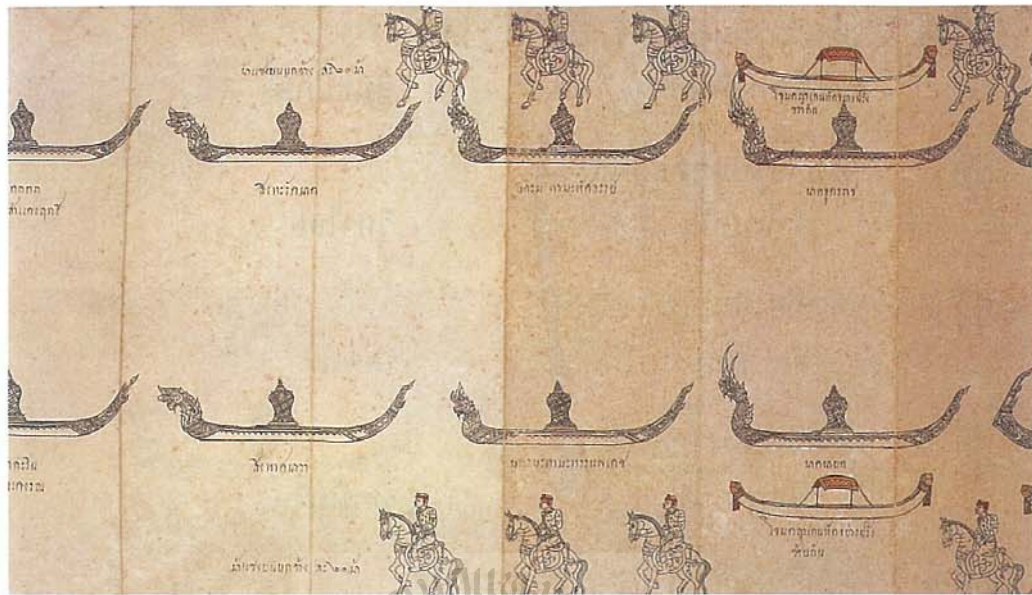
ตวันนาย

เพริศพริ้ง

เป็นหมู่

โอ้ให้คนชม

คู่ที่ ๒	หัวเรีอรูปนกอินทรี อินทรีทิพย์	สินธุปักชี
คู่ที่ ๓	หัวเรีอรูปนกหัสติน รำไภยบิน	วิคาไลย
คู่ที่ ๔	หัวเรีอรูปนกเทศ สีสุทรรชล	เสพนัท
คู่ที่ ๕	หัวเรีอรูปนกหงอนตั้ง บินอากาศ	ปักชีถวิล
คู่ที่ ๖	หัวเรีอรูปสิงโต ดำรวจอยู่ประจำเรือ โศจภบไตร	โตมะหามะหอรณบ
คู่ที่ ๗	หัวเรีอรูปกิเลน คงคากะริน สิทธิสำแดงรณ	อุทกธารา ศรสำแดงฤทธิ์
คู่ที่ ๘	หัวเรีอรูปสิงห์ สิงหาศนาวา	สิงหะรัตนาต
คู่ที่ ๙	หัวเรีอรูปมกร มกรมะหามะหรณพเดช	มกรมะหามะหัตศจรรย
คู่ที่ ๑๐	หัวเรีอรูปนาค ๓ เศียร นาคนายก	นาคอุดรราช
คู่ที่ ๑๑	หัวเรีอรูปเหรา นาควาสุกรี จหมื่นศรีเสาวรักษ์	นาคเหรา จหมื่นสรเพชภักดี
คู่ที่ ๑๒	หัวเรีอรูปครุฑ	เรีอครุฑคู่ชัก

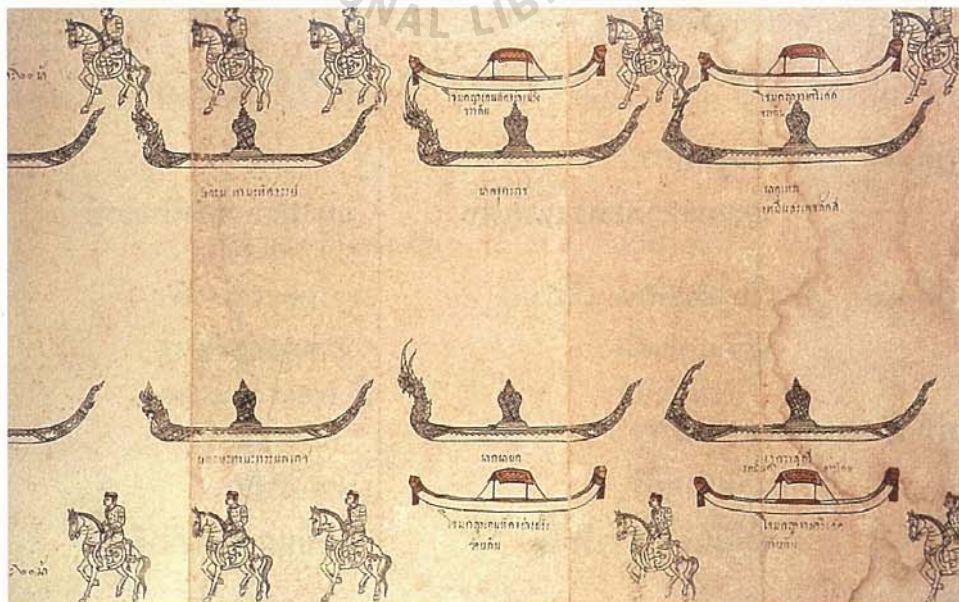
เรือกิลินและเรือสิงโต

กิลินแลเล่ห์แท
คือตั้งโพนผาดคะนอง
สาครพันพุ่มพอง
แลบแลทันแล้ว

เทียมสอง
คลาดแคล้ว
พัดผั่ง
แล่นล้ำแหลมหลาย

เรือโตมหรณพม้าน
โตจบภพไตรภล
ลายลาคเล่ห์ลายขน
ผืนผ้าสาครเพน

โตตน
ตื่นตื่น
จรเข
ฟาดฟุ้งชลธี

เรือนาคสามเศียร และเรือเหรา

นาคาอูรคราชเรือง
นาคนายาศรี
เพียงผาดแผ่นชลธี
พายประพาสพาแหล่น

นาคี
มาศม้าน
ธารทอง
เล่ห์แหล่นชลคะนอง

นาคเหราราชห้วย
นาควาสกรีไกว
ชล่องชลาลัย
พายนทีฤทั่น

วนไว
พู่พัน
วังวาก
เล่นแล้วลาญแล

ตั้งแต่เรีอรูปหัวสิงห์ ซึ่งเป็นเรีอคู่ที่ ๘ ของเรีอกระบวนในหน้า ถึง เรีอประตู่ชั้นในหลัง มีม้าแข่งกันซ้ายและขวาอยู่บนบก ข้างละ ๒๐ ม้า

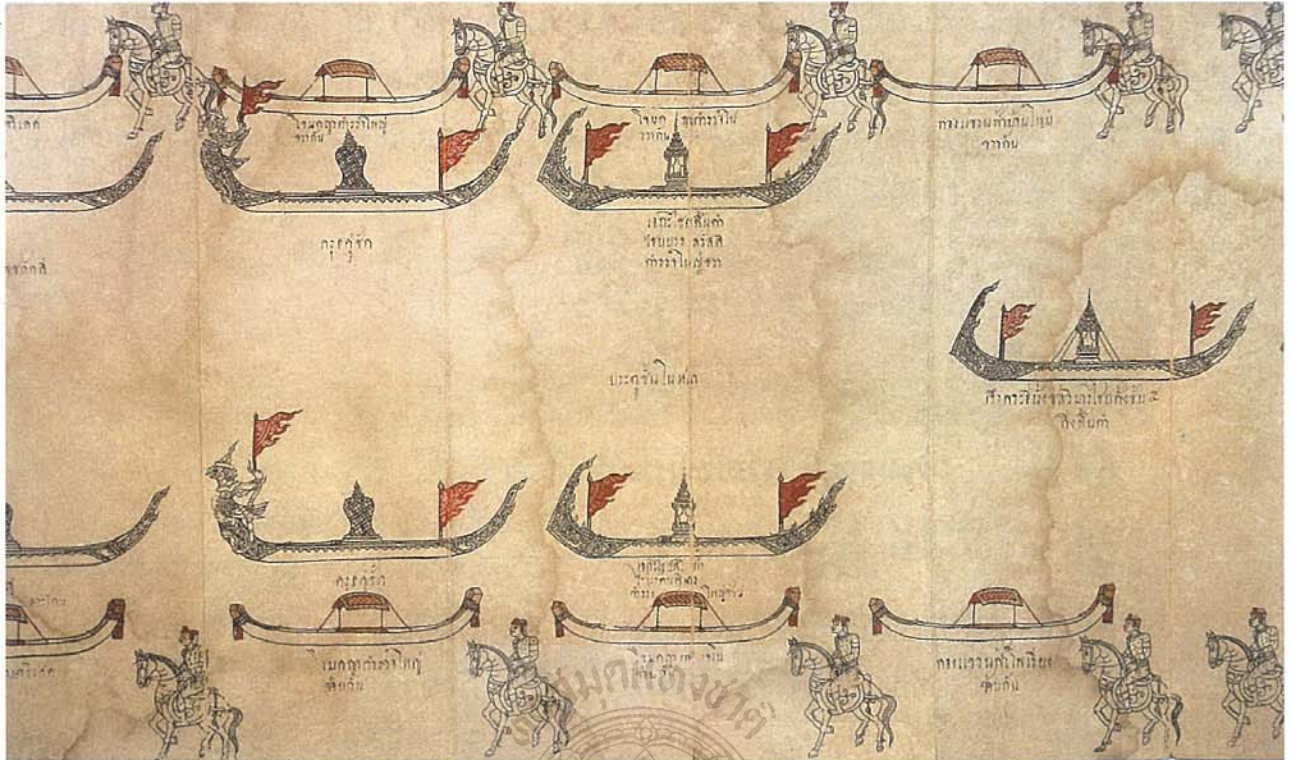
นอกจากนี้ ตั้งแต่เรีอรูปนาคสามเศียร ซึ่งเป็นเรีอรูปสัตว์ คู่ที่ ๑๐ ถึงหน้ากระบวน เรีอพระราชยาน จะมีเรีอโฆมตญาซ้อนสายนอก เป็นเรีอกันสายนอก คู่ซ้ายขวา มีจำนวน ๑๐ ลำ เรียงคู่ได้ ๕ คู่ และเรีอคู่ที่ ๕ นี้ เกือบจะอยู่ในแนวเดียวกับเรีอต้นกระบวนพระราชยาน เรีอโฆมตญา ๑๐ ลำ ซึ่งเป็นเรีอกันในช่วงนี้ มีดังนี้

คู่ที่ ๑	โฆมตญาเกนหัดอย่างฝรั่ง	
คู่ที่ ๒	โฆมตญาอาษาวิเศศ	
คู่ที่ ๓	โฆมตญาตำรวจใหญ่	
คู่ที่ ๔	โฆมตญาตำรวจใน	
คู่ที่ ๕	ทองแขวนฟ้าโพเรียง	กันซ้าย
	ทองแขวนฟ้าบ้านใหม่	กันขวา

ต่อจากเรีอรูปสัตว์เข้ามา จะถึงเรีอประตู่หน้าชั้นใน ๒ ลำ ๑ คู่ คือ เรีอเอกชัย ซึ่งมีชื่อเรียกว่า

เอกะไชยพินดำ	เอกะไชยพินดำ
ไชยบรรสวัสดิ	ไชยรัตนพิมาร

ตำรวจใหญ่ซ้ายและขวา ลงประจำเรีอ และเรีอเอกชัยทั้ง ๒ ลำ นี้เป็นเรีอประตู่ ซึ่งคั่นระหว่างกระบวนในหน้าและกระบวนพระราชยาน

เรือประตุน้ำขึ้นใน

เรือไชยสวัสดิ์ป้อง	เป็นทวาร
ไชยรัตนพิमान	คู่กัน
พระตำรวจใหญ่พนักงาน	โดยขนาด
เป็นประตุน้ำขึ้น	หักห้ามเรือรอ
ลำดับนาเวศชั้น	ทวารใน
โดยขนาดตราไตร	แต่งตั้ง
ตำรวจสี่แควระไว	ระวางราช นันนา
เรือกึ่งนำเสด็จตั้ง	ห้าชั้นรายเรียง

ตอนที่ ๓ กระบวนเรือพระราชยาน เป็นริ้วกระบวนเรือพระที่นั่ง ซึ่งเรียง
ลำแถวเดียวในสายกลาง รวม ๗ ลำ ดังนี้

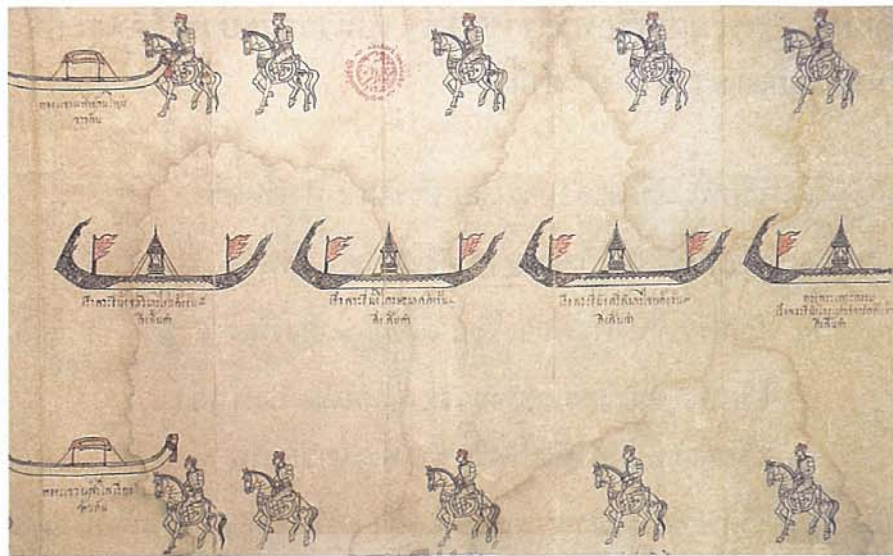
๑. เรือพระที่นั่งชลวิมารไชย ดั้งชั้น ๕ กิ่งพื้นดำ
๒. เรือพระที่นั่งไกรษรมาศ ดั้งชั้น ๔ กิ่งพื้นดำ
๓. เรือพระที่นั่งศรีพิมารไชย ดั้งชั้น ๓ กิ่งพื้นดำ
๔. เรือพระที่นั่งไกรแก้วจักรรัต ดั้งชั้น ๒ กิ่งพื้นดำ
เรือพระที่นั่งลำนี้เป็นเรือทรงพระเทวกรรม
๕. เรือพระที่นั่งสรพรหมชัย ดั้งชั้น ๑ กิ่งพื้นแดง เป็นเรือทรงพระไชยวัฒน
๖. เรือพระที่นั่งศรีสามาถไชย เป็นเรือพระที่นั่งลำทรง ของพระมหากษัตริย์
หมื่นนักษราชถือธงหน้าเรือ กิ่งพื้นดำ
๗. เรือพระที่นั่งไกรษรमुख เป็นเรือสำรอง กิ่งพื้นดำ

จากนั้น มีเรือพระที่นั่งกิ่ง เป็นเรือสำรองอยู่สายใน ๑ คู่ ๒ ลำ คือ

๑. เรือพระที่นั่งไกรษรจักร์ กิ่งพื้นดำ กั้นซ้าย และ
๒. เรือพระที่นั่งศรีสุนทรไชย กิ่งพื้นดำ กั้นขวา

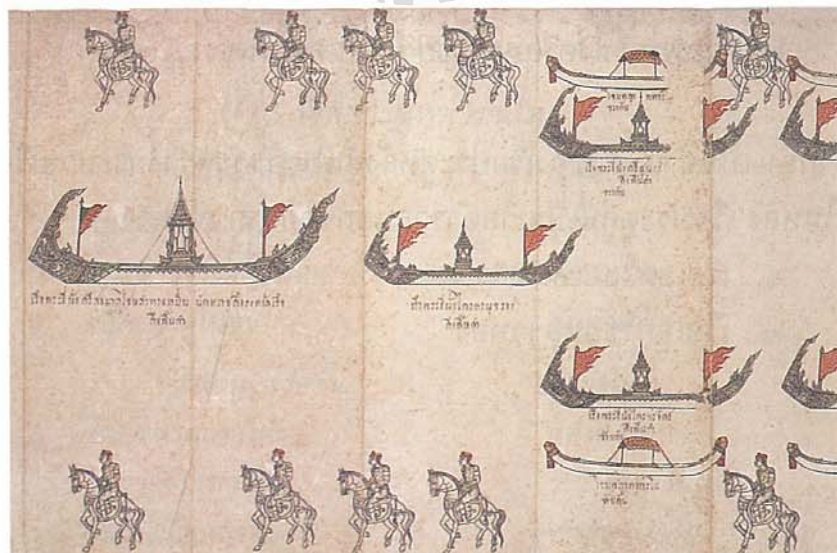
ต่อจากนั้นเป็นตำแหน่งของเรือประตูลงชั้นใน คั่นระหว่างกระบวนเรือพระราชยาน
และกระบวนในหลัง เรือประตูลำนี้เป็นเรือดำรวจนอกซ้ายขวา เรียกว่า

๑. เรือเอกไชยเหินหาว และ
๒. เรือเอกไชยหลาวทอง

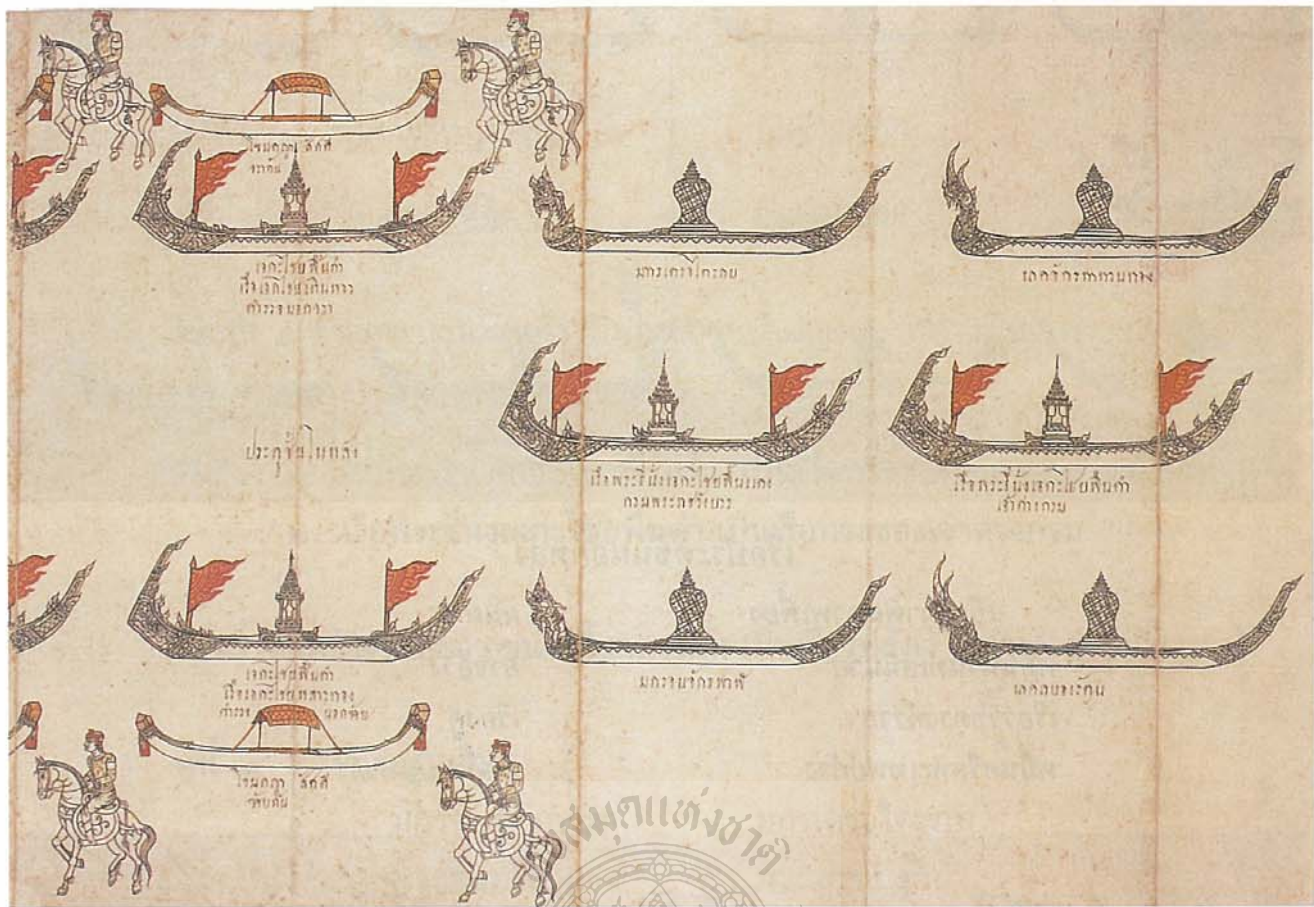
เรือทรงพระเทวกรรม และ พระไชยวัฒน์

ไกรจักรรัตนมาศแมน	แมนสุวรรณค์	ศรพรหมไชยกิ่งแก้ว	กระหนกกรอง
บุษบกบรรจงบรร-	เจ็ดฟ้า	เนกสุวรรณหงส์ทอง	ท่อน้ำ
ทรงพระเทวกรรมกัน	ภัยเภท พระนา	บุษบกพิมานรอง	เรือโรจน์
เดินที่สองป้องถ้ำ	เรียกฟ้ามารม	ทรงพระไชยไชยเศสล้ำ	อวดโอ้อวยชัย

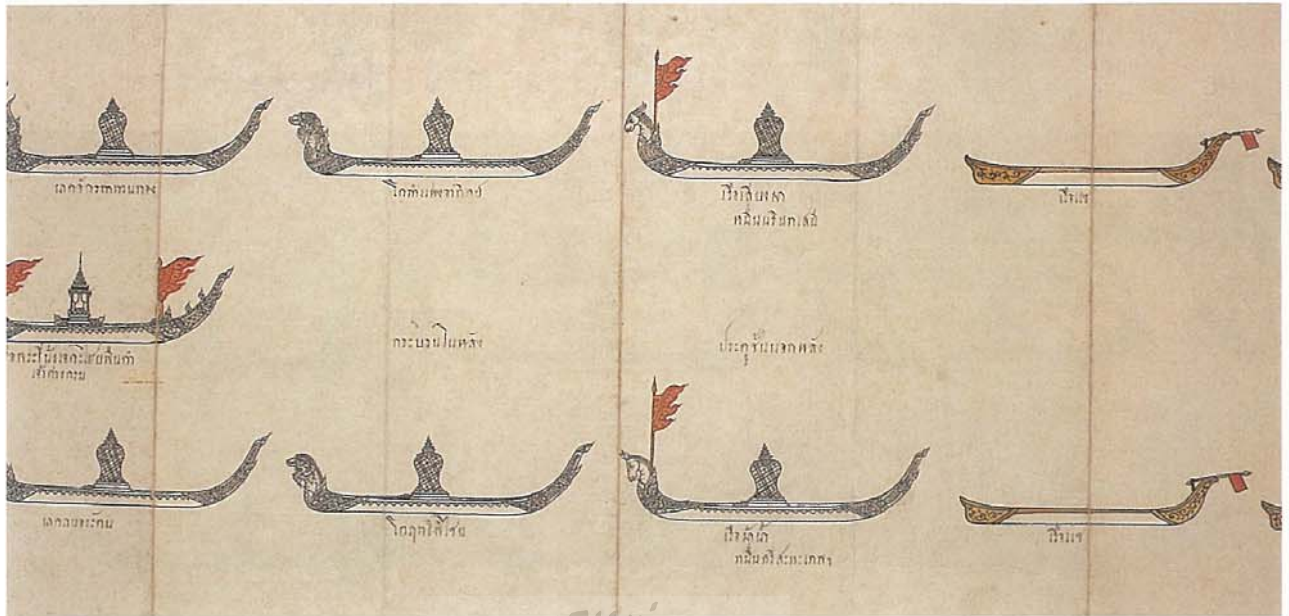
เรือพระที่นั่งลำทรง และลำสำรอง

ศรีสามารถเลิศล้ำ	ลำทรง	ไกรสรมุขมาศแมน	แมนผจง
เหมพิมานบรรยงก์	ยาตรเยื่อน	จักรมุขเอกอาสน์องค์	แต่งตั้ง
เนกอาสน์อิศรองค์	อมเรศ	ทอดที่บรรทมทรง	ไสยาสน์
จากสถานทิพย์เหลือน	ล่องฟ้ามารม	เป็นที่นั่งรองรั้ง	สว่างร้อนแรมเสบาย

เรือประตูลำชั้นใน และเรือกระบวนในหลัง

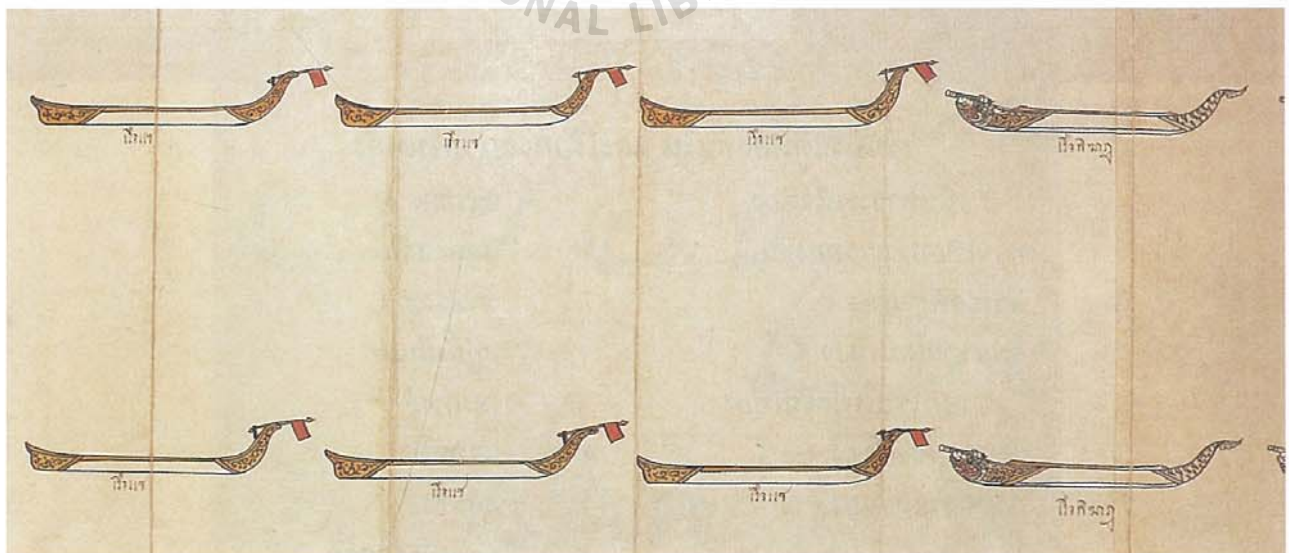
เห็นหาพระเห็จห้อง	อรรณพ
ทวนเทียบหลาวทองจับ	แหล่งหล้า
ตำรวจพิรามรบ	รักษ์ราช
กุมสาตรโตมรหง้า	อยู่ยั้งยืนยง
เอกไชยไพโรจน์เพี้ย	เหมหงส์
แดงดาษศรีอัสตง	แจ่มหล้า
กรมบวรสถานมง-	คลราช
โดยเสด็จจอมภพหล้า	ผ่านเผ้าจรรจรัส

เรือประตูลิ้นนอกหลัง

เยี่ยงผาพิศภาพเพียง
หมื่นนรินทร์เสนีนาย
เรือราชดรงค์ราย
หมื่นศรีสหะเทพย์ก้าง

ผันผาย
อาจอ้าง
เรียงคู่
กักกันเป็นทวาร

เรือกระบวนนอกหลัง

เรือแซแซร่วมริ้ว	เรียงกัน	พิฆาตสองคู่แซ้	เคียงลำ
ตามคู่เคียงตามอัน	ดับไว้	เดินระดับจับจำ	ท่อนท้าย
ตำรวจหมื่นขุนพัน	ภาเลื่อง นามนา	ตำรวจนอกในบ้ำ-	เรอบาท
เป็นประจํานำได้	ชีเต้าตามเกณฑ์	ตำแหน่งตำเนินย้าย	สุดสิ้นโดยขบวน

ต่อจากเรีอรูปสัตว์ออกไป จะถึงตำแหน่งของเรือประตู่ชั้นนอกหลัง ๒ ลำ ซึ่งเป็นเรือหัวรูปม้าน้ำ และเลียงผา ๑ คู่ ดังนี้

เรือม้าน้ำ เรือเลียงผา
หมื่นศรีสะหะเทพ หมื่นนรินทรเสนี
เรือประตู่นี้ คับกระบวนในหลัง และกระบวนนอกหลัง

ตอนที่ ๕ เรือกระบวนนอกหลัง ได้แก่เรือกระบวนทหารกองนอก ประกอบด้วยเรือแซ ๖ ลำ ๓ คู่ และเรือพิฆาฏ ๔ ลำ ๒ คู่

เมื่อรวมจำนวนเรือทุกประเภทที่อยู่ในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ทั้ง ๕ กระบวนนี้แล้ว จะเห็นได้ว่า มีเรือทั้งหมด ๑๑๓ ลำ และมีม้าแข่งซ้ายขวาอยู่บนบก ๔๐ ม้า

กระบวนพยุหยาตราช้างกระบวนเพชรพวง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ริ้วกระบวนแห่พยุหยาตราเพชรพวง^๑ เป็นกระบวนเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการรอยพระพุทธบาท โดยกระบวนพยุหยาตราช้าง จัดเป็นกระบวนสถลมารคอันยิ่งใหญ่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรียกว่ากระบวนเพชรพวงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งประกอบด้วยกระบวนแห่ ๒ กระบวน คือ กระบวนแห่หน้า และกระบวนแห่หลังและในกระบวนแห่หลังนี้ ได้รวมกระบวนพระที่นั่งไว้ในกระบวนด้วย ส่วนการจัดวางตำแหน่งต่าง ๆ ในแต่ละกระบวนนั้น มีแบบแผนของกระบวนโดยกำหนดตำแหน่ง ช้าง ม้า ทหารราบ คือ พลเท้า หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทหารเดินเท้า ให้อยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ อย่างสง่างาม ตามแบบแผนโบราณขัตติยราชประเพณี ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

กระบวนแห่หน้า

กระบวนแห่หน้าประกอบด้วย พันไชยธูชบโทนหลวงราชินิกุลถือธง ๙ ชาย นำหน้าขบวน ตามด้วยม้าคู่แห่ขวาซ้ายนำริ้วกระบวน ๑ คู่ คือ หมื่นเทพสารดี (ขวา) และหมื่นภาชีไชย (ซ้าย) จากนั้นเป็นริ้วสายกลาง นำด้วยช้างพลายทรงพระไชย ตามด้วยพังคาและพลายคำ

ในระดับเดียวกับตำแหน่งของพังคา จะมีริ้วม้าขุนหมื่นเป็นริ้วคู่สายในขวาซ้ายมีม้าขุนโจมพลล้าน (ขวา) และม้าขุนสท้านพลแสน (ซ้าย) ถือธงฉานผูกโคมที่คอธงนำริ้ว ส่วนม้าที่ตามมาในริ้วนี้ทั้งขวาและซ้าย เป็นม้าขุนหมื่นกรมม้าคาดดาบสอดปิ่น เรียกว่าม้าปิ่น ข้างละ ๕ ม้า และในระดับเดียวกับตำแหน่งของพลายคำ จะมีริ้วม้าแซงสายนอกขวาซ้าย ข้างละ ๒ ริ้วขบวน ซึ่งมีม้าธง ๓ ขายนำริ้วม้าแซงคาดดาบถือทวน

^๑ “ริ้วกระบวนเพชรพวงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก) , พ.ศ. ๒๔๕๙, เลขที่ ๑๑๒, ๕๔ หน้า, หมวดตำราภาพ.

ในแนวหลังของม้าปืนตัวที่ ๕ เริ่มกระบวนม้าธนูแข่งนอกข้างละ ๒ รี้ว ๆ ละ ๕๐ ถัดเข้ามาถึงรี้วในขวาซ้ายเป็นม้าห่อ คาดดาบถือเกาทัณฑ์รี้วละ ๕ ม้า ซึ่งวางตำแหน่งล้ำเข้าไปถึงกระบวนปีกกลองมะลายู

ในสายกลาง เป็นข้างพังคาคูกดาวงาเขียว ตามด้วยพลายค้ำราชกุล หลังพลายค้ำราชกุลเป็นข้างปืนปักธง ๓ ชาย นำรี้ว ๒ เชือก ตามด้วยกระบวนปีกกลองมะลายู ๗ คน ต่อจากปีกกลองมะลายูเป็นข้างพังคาคูกดาวงาเขียว และพลายแล่นผูกดาวตะกุก

ส่วนรี้วสายในนั้น จะมีม้าฝรั่งแต่งอย่างฝรั่งสะพายดาบจำนวน ๕ ม้า และในรี้วสายนอก ระดับเดียวกับพลายแล่นผูกดาวตะกุก จะมีรี้วม้าแข่งเชนทองมีธง ๓ ชาย นำรี้วทั้งด้านขวาและด้านซ้าย ข้างละ ๒ รี้ว ๆ ละ ๕๐ ม้า ถัดออกมาด้านนอกของด้านขวาและซ้าย จะมีข้างแข่งนอกข้างละ ๑๐ ข้าง และมีม้าแข่งนอกข้างละ ๑๐ ม้า

จากนั้นจะเป็นข้างปืนปักธง ๓ ชาย จำนวน ๒ ข้าง นำรี้วธงฉาน และกลองชนะ ก่อนถึงรี้วธงฉานมีม้าสาระวัด จากนั้นจะเป็นรี้วธงฉานแพรเหลือ้ง มีโคมดวงผูกธงทุกคัน จำนวน ๒ รี้ว

ต่อจากรี้วธงฉาน เป็นรี้วกลองชนะ ๕ รี้ว ๆ ละ ๒๐ คน จำปี ๒ คน จำกลอง ๒ คน พระราชมนูและพันเทพราชคุมปีกกลองชนะ

รี้วในด้านขวาและซ้าย เป็นรี้วม้าแขก ด้านละ ๑ รี้ว ๆ ละ ๕ ม้า จากนั้นเป็นแห่รี้วใน ๒ รี้ว ซึ่งเป็นรี้วเจ้ากรม ปลัดกรม ตำรวจใน ตำรวจนอก ตามรักษาพระองค์ซ้ายขวา หัวหมื่นตัวสี่ ตำรวจเลว รวมรี้วละ ๑๕๐ คน

ส่วนแห่รี้วนอกอีก ๒ รี้ว เป็นรี้วของ เจ้ากรม ปลัดกรม ตำรวจใหญ่ บ้านใหม่ บ้านโพธิ์เรียง ตามรักษาพระองค์ซ้ายขวา หมื่นทนาย เรือบโชน พันหน้าพันท้าย รวมรี้วละ ๑๕๐ คน

ต่อจากรี้วม้าแขกซึ่งอยู่ในรี้วสายใน เป็นรี้วม้าอาษาเกราะทอง พระหลวงขุนหมื่นกรมม้าทั้งด้านขวาและซ้ายด้านละ ๗ ม้า มีม้าใช้หน้าหมื่นสาระดี หมื่นภาชีไชยคั่นหลังม้าเกราะทองตัวที่ ๓ และท้ายม้าอาษาเกราะทอง มีม้าใช้หลังหมื่นฉันทนามาด หมื่นราชสาระดี จากนั้นเป็นทนายถือปืนคาบศิลาทั้งด้านขวาและด้านซ้าย ด้านละ ๕๐ ทนายถือหอก ด้านขวาและด้านซ้าย ด้านละ ๕๐ ทนายพราถือหลาวพราขัดหลัง ด้านละ ๕๐ มีหลวงเทพาและศรีภักลาสมุตกุมรี้วขบวน ต่อจากนั้นมีปืนดาตะหามแล่น ด้านละ ๒๘ คน และตามติดด้วยข้างแทรกของพระหลวงขุนหมื่นกรมต่าง ๆ

ในริ้วสายกลาง มีข้างพังคา และข้างโคตร รวม ๒ เชือก นำกระบวนแถวกลางโพง
แถวอน แถววิลันดา สังข์ ซึ่งนำหน้าข้างพังพระที่นั่งนำ ๑ เชือก และต่อจากข้างพัง
พระที่นั่งนำจะเป็นกระบวนของกรมวังเชิญเครื่องสูง จักร ๕ ชั้น จำนวน ๖ คู่ สลับกับบังแทรก
๕ คู่ และมีจักร ๗ ชั้น ๒ คู่ อยู่ปลายริ้วเชิญเครื่องสูง ขาวแสงกรมสนมพลเรือนถือพระแสง
หอกงาม พระแสงหอกไชย พระแสงดาบ พระแสงเขน พระแสงดาบเขลย เดินเป็นริ้วอยู่
ท่ามกลางเครื่องสูงสองข้าง

กระบวนแห่หลัง

เริ่มต้นกระบวนด้วยข้างพระที่นั่งพุทธานทอง มีกรมวัง เชิญบังสุรย์ ๓ คน หมื่นจง
เชิญพระทวย ขาวเครื่องอยู่งานพัดโบก ๒ คน ตามด้วยกระบวนแห่หลังริ้วในขวาซ้าย ๒ ริ้ว
ซึ่งเป็นริ้วของรักษำาเรอภักษ เจ้ากรม ปลัดกรม รักษาพระองค์ตามขวาซ้ายพันทนาย รวม
ริ้วละ ๓๕ คน ถัดออกมาเป็นแห่หลังริ้วนอกขวาซ้ายด้านละ ๒ ริ้ว ซึ่งเป็นริ้วของเจ้ากรม
ปลัดกรม ทหารใน สนมทหาร รักษาพระองค์ตามขวา ซ้าย รวมริ้วละ ๓๕ คน หมื่นนรินท-
เสนี และหมื่นศรีสหเทพเป็นผู้คุมริ้ว

หลังข้างพระที่นั่งพุทธานทอง กรมวังเกณฑ์แห่เครื่องสูงจักร ๕ ชั้น ๔ คู่ บังแทรก ๔
คู่ อัญเชิญเครื่องสูงสลับกับบังแทรก ขาวแสง กรมสนมพลเรือน ถือพระแสงดาบญี่ปุ่น
พระแสงง้าว พระแสงหอก เดินเข้าริ้วอยู่ท่ามกลางเครื่องสูง จากนั้นเป็นม้านั้น ๒ ม้า ผู้ก
หมอนมหาเนาวิรัตน์ ๑ ม้า ผู้กอนกุดันฝรั่งเศส ๑ ม้า เดินนำข้างพระที่นั่งรอง ๑ เชือก มี
ขาวพระแสง เชิญพระแสงปืนสั้น พร้า กระบี่

ต่อจากข้างพลายพระที่นั่งรอง เป็นข้างพลายพระที่นั่งทรง ขาวพระแสงเชิญ
พระแสงปืนสั้น พร้า จากนั้น ก็จะถึงข้างพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ มีข้างเชือกทองขนาน
ข้างขวาและซ้าย ขาวพระแสงเชิญพระแสงปืนสั้น พระแสงปืนยาว พระแสงหอกขัด และ
ตามด้วยข้างพระที่นั่งประพาส โถงข้างพระที่นั่งเจ้าต่างกรม ข้างโถมทับหมอ ๒ ข้าง

ในระดับเดียวกับข้างพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ ต่อจากข้างเชือกทองจะมีริ้ว
ข้างเครื่อง มหาดเล็ก ด้านละ ๕ ข้าง รวม ๑๐ ข้าง ซึ่งในริ้วแห่ในขวา มหาดเล็กเชิญเครื่อง
พระล่วมสุพรรณศรี ฉลองพระบาท พระแสงกระบี่ทรงฝักดำ พระตะกรุด ลังพระมาลา ถุง
พระภูษา หีบพระสมุด เขิงเทียน สังข์ กรับ ส่วนในริ้วแห่ในซ้าย มหาดเล็กเชิญพระเต้า
หม้อลงพระบังคน พระโอสถสุบ พชนี พระแสงหอก พระแสงง้าว กระสุน พระตะพาน
กาชำระพระบังคน พระปืนโต พระโอสถ

ในริ้วแห่นอกต่อจากริ้วม้าเชนทอง เป็นริ้วม้าดาบสองมือ ริ้วม้าแข่ง ริ้วม้าดาบตั้ง ริ้วม้าธนูหางไก่ ริ้วม้าทวนทอง ริ้วม้าปืนคาบศิลาปลายหอกเกณท์หัด ตั้งแต่ริ้วม้าธนูหางไก่ถึงริ้วม้าปืนคาบศิลา มีคนอยู่ประจำริ้วละ ๑๐๐ คน ทั้งด้านขวาและด้านซ้าย ด้านละ ๒ แถว แถวละ ๒๕ คน ส่วนริ้วนอกขวาสุดและซ้ายสุดของกระบวน จะมีช้างแข่งสลับกับม้าแข่งเป็นระยะ ๆ จนสุดกระบวน

ในริ้วแห่นใน ต่อจากช้างเครื่องมหาดเล็ก เป็นช้างแทรกริ้วแห่นในขวาซ้าย ช้างละ ๒ ช้าง คือริ้วขวาเป็นช้างแทรก หมื่นสภาระเพชรภักดี หมื่นไวยวรนาถ ริ้วซ้าย เป็นช้างแทรก หมื่นศรีเสาวรักษ์ หมื่นเสมอใจราช จากนั้นเป็นริ้วปืนทั้งด้านขวาและด้านซ้าย

ในระดับเดียวกับช้างมหาดเล็กเชิญเครื่อง เฉพาะริ้วแห่นอกเป็นริ้วช้างแทรกนอกด้านขวาและซ้าย ด้านขวามีช้างแทรกพระกำแพงผูกเชือก หลวงจำแสนบดีผูกเชือกसारะวัด ช้างแทรกขุนทรงสิทธิผูกเชือก ช้างแทรกหมื่นคชสิทธิผูกเชือก ช้างแทรกหมื่นศรีสิทธิบาทผูกเชือก ช้างแทรกสมุหพระกลาโหม ช้างแทรกกรมวัง ช้างแทรกกรมเมือง ช้างแทรกเดโช ช้างแทรกพิไชยรณฤทธิ

ส่วนด้านซ้าย เป็นช้างแทรกพระราชวังเมืองผูกเชือก ช้างแทรกขุนทรงศักดิ์ผูกเชือก ช้างแทรกหมื่นคชศักดิ์ผูกเชือก ช้างแทรกหมื่นราชสิทธิผูกเชือก นายแก้วนคชสารसारะวัด ช้างแทรกสมุหนายก ช้างแทรกกรมคลัง ช้างแทรกกรมนา ช้างแทรกท้ายน้ำ ช้างแทรกวิชิตณรงค์ ช้างแทรกกรมกำแพง ปิดท้ายกระบวนแห่หลังด้วยริ้วช้างเป็น ๖ ริ้ว ๆ ละ ๒ ช้าง

จำนวนคนในกระบวนแห่น้ำมีทั้งหมด ๑,๖๓๔ คน เป็นคนเดินเท้าแห่น้ำ ๑,๕๑๕ คน และหน้าที่ของคนเดินเท้าแห่น้ำแบ่งออกได้ดังนี้

ถือธง ๙ ขายนำหน้า ๑ คน ถือธงนำริ้ว ๒๘ คน ถือธงฉาน ๑๖ คน รวมพลถือธงในกระบวนแห่น้ำ ๔๕ คน

เดินแถวนอก ๗๐๐ คน เดินแถวใน ๖๐๐ คน รวม ๑,๓๐๐ คน

กลองมะลายุ ๗ คน กลองชนะ ๑๐๐ คน จำปี จำกลอง อย่างละ ๒ คน แตรสังข์ ๑๔ คน รวม ๑๒๗ คน

เชิญเครื่องสูง ๑๖ คน เชิงบังแทรก ๑๐ คน รวม ๒๖ คน

คุมเครื่องสูง ๒ คน

เชิญพระแสง ๕ คน

ทหารขี่ช้าง ๔๓ คน ขี่ม้า ๗๖ คน รวม ๑๑๙ คน

ส่วนกระบวนแห่หลัง มีคนทั้งหมด ๑,๓๐๖ คน แบ่งออกเป็น เดินเท้าแห่หลัง ๑,๐๓๙ คน และหน้าที่ของพลเดินเท้าแห่หลังมีดังนี้

เชิญบังพระสุรย์ ๓ คน เชิญพระทวย ๑ คน อยู่งานพัดโบก ๒ คน รวม ๖ คน

เชิญเครื่องสูง ๘ คน เชิญบังแทรก ๖ คน รวม ๑๔ คน

เชิญพระแสง ๓ คน

เดินแถวใน ๑๔๒ คน เดินแถวกลาง ๓๕๐ คน เดินแถวนอก ๕๐๐ คน รวม ๙๙๒ คน

จูงม้านัน ๔ คน

ถือธงนำริ้ว ๒๐ คน

ช้างในกระบวนแห่หน้าและกระบวนแห่หลังมีทั้งหมด ๑๐๖ เชือก ในกระบวนแห่หน้ามีช้างพลาย ๕ เชือก ช้างพัง ๑๑ เชือก ส่วนกระบวนแห่หลังมีช้างพลาย ๔ เชือก ช้างพัง ๖๖ เชือก มีช้างแข่งนอกอีก ๒๐ เชือก และหน้าที่ของช้างในแต่ละกระบวนมีดังนี้

กระบวนแห่หน้า

ช้างพลายทรงพระไชย	๑	เชือก
ช้างพลายคำหมอ	๑	เชือก
ช้างพลายคำราชกุล	๑	เชือก
ช้างพลายแล่น	๑	เชือก
ช้างพลายโคตร	๑	เชือก
ช้างที่นั่งนำ	๑	เชือก
ช้างพังคา	๔	เชือก
ช้างปิ่น	๖	เชือก

กระบวนแห่หลัง

ช้างพลายพระที่นั่งทรง	๑	เชือก
ช้างพลายโจมทับ	๓	เชือก
ช้างพระที่นั่งพุดตาน	๑	เชือก
ช้างพระที่นั่งรอง	๑	เชือก
ช้างพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์	๑	เชือก
ช้างพระที่นั่งประภาสโถง	๑	เชือก
ช้างเชือกทอง	๒	เชือก
ช้างเครื่อง	๑๐	เชือก
ช้างแทรก	๒๖	เชือก
ช้างปิ่น	๒๔	เชือก

ม้าในกระบวนแห่หน้าและกระบวนแห่หลัง มีทั้งหมด ๑๑๔ ตัว ดังนี้

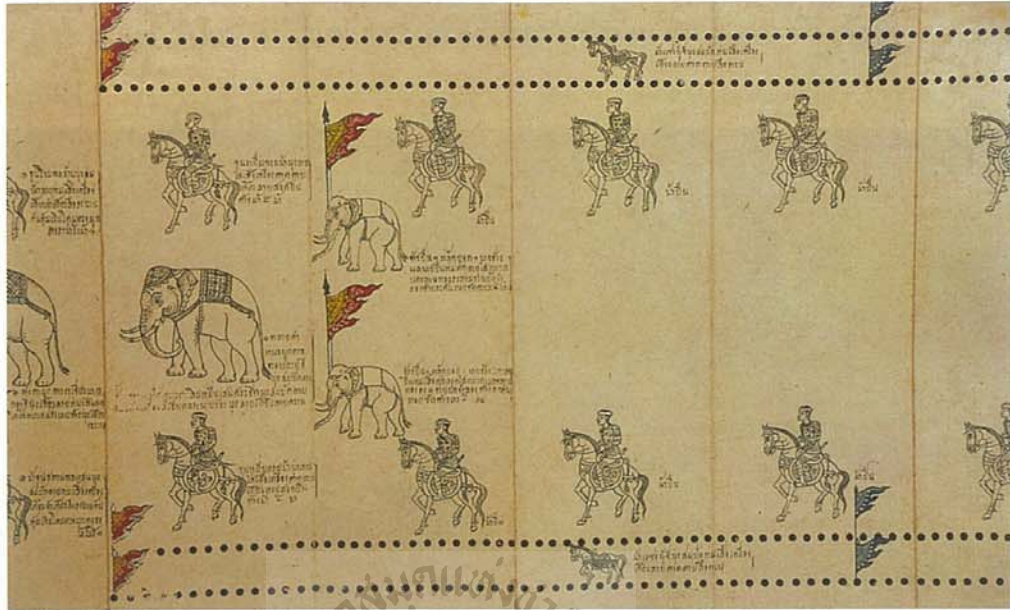
ม้าพระที่นั่ง	๒
ม้าสารวัตร	๒
ม้าแข่งใน	๒๘
ม้าปืน	๑๐
ม้าหื้อ	๑๐
ม้าแขก	๑๐
ม้าฝรั่ง	๑๐
ม้าเกราะทอง	๑๔
ม้าไช้	๔
ม้าสวนทาง	๒
ม้าธงนำริ้ว	๒
ม้าแข่งนอก	๒๐

รวมจำนวนคนในกระบวนพยุหยาตรา มีทั้งหมด ๒,๙๔๐ คน ช้าง ๑๐๖ เชือก
ม้า ๑๑๔ ตัว

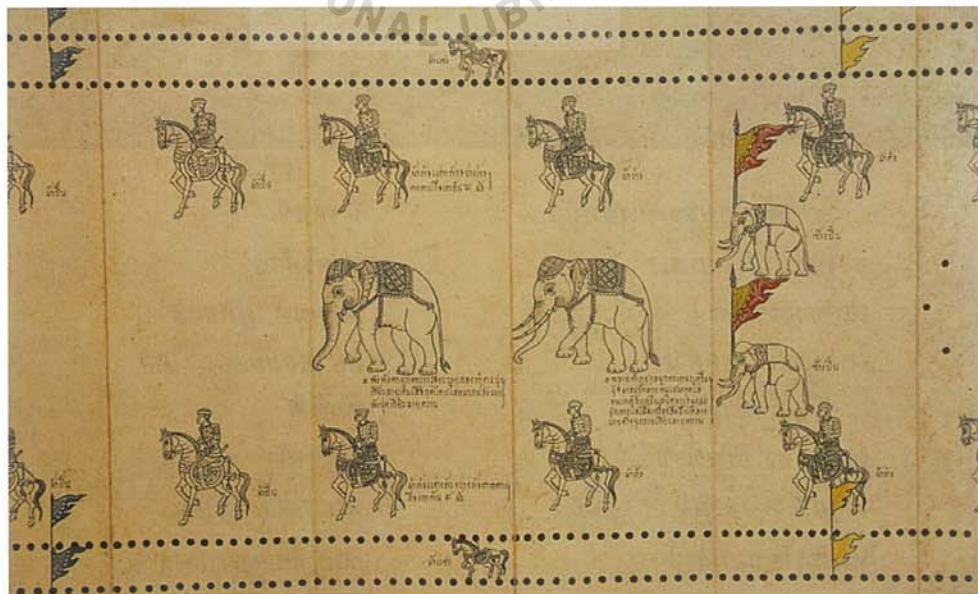

พันไชยรฐเทพย์หน้า ธงไชยโลกโมยบน เฉกรงอิสานน โคมผูกคั่นธงคล้าย พังคาพิลาศล้ำ ผูกเครื่องเขี้ยวขำจี นายกองนุ่งลายมี หมวกฎไธขอหง้า	นำพล๑ ยাত্র้าย นำพยุห์ ยุทธแฮ คลาศคล้ายคลาไคล หัสดี๒ แจ่มหล้า หมวกฝรั่ง ใส่ना สายเสื่องเทาทาง
--	---

๑-๒ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), "ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง," วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

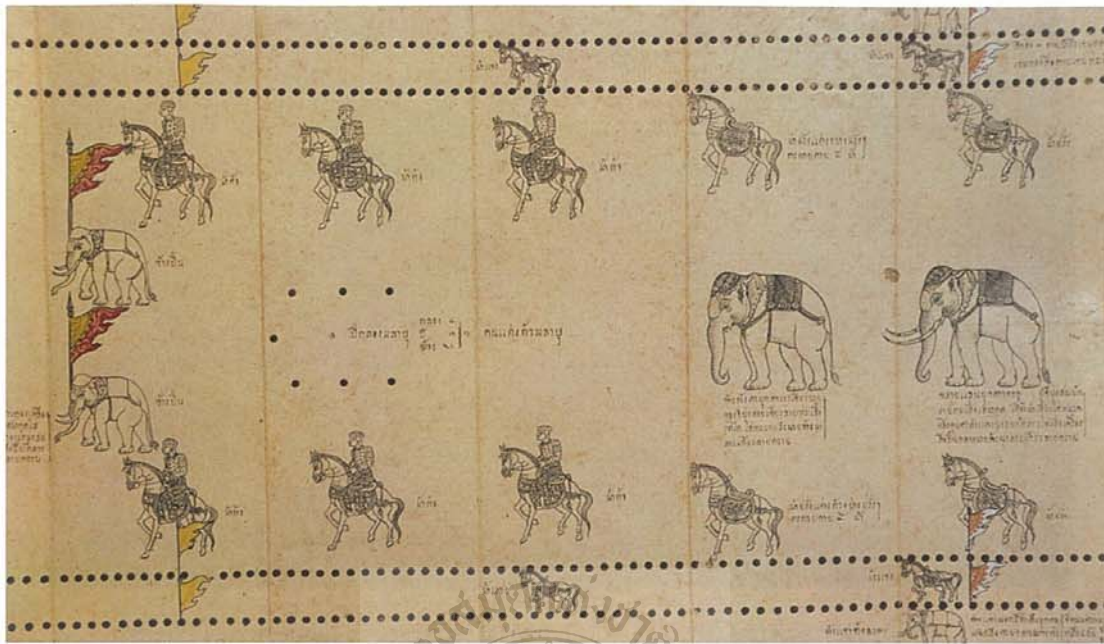

ช้างป็นป็นหลักช่อง	โตมรด	ม้าป็นป็นคาค้าง	จรลี ๒
ปักรุชสามชายสลอน	ยามย้าย	ขุนหมื่นกรมพาชี	แผ่นผ้า
หมอควาญเขี้ยวชาญสมร	หมวกมาศ	นุ่งลายคาคลาดศรี	สมสะอาด
ทนายกลางช้างขวาซ้าย	ขมขึ้นเคียงกัน	เดินกระบวณขวาซ้าย	เรียบร้อยตามกัน

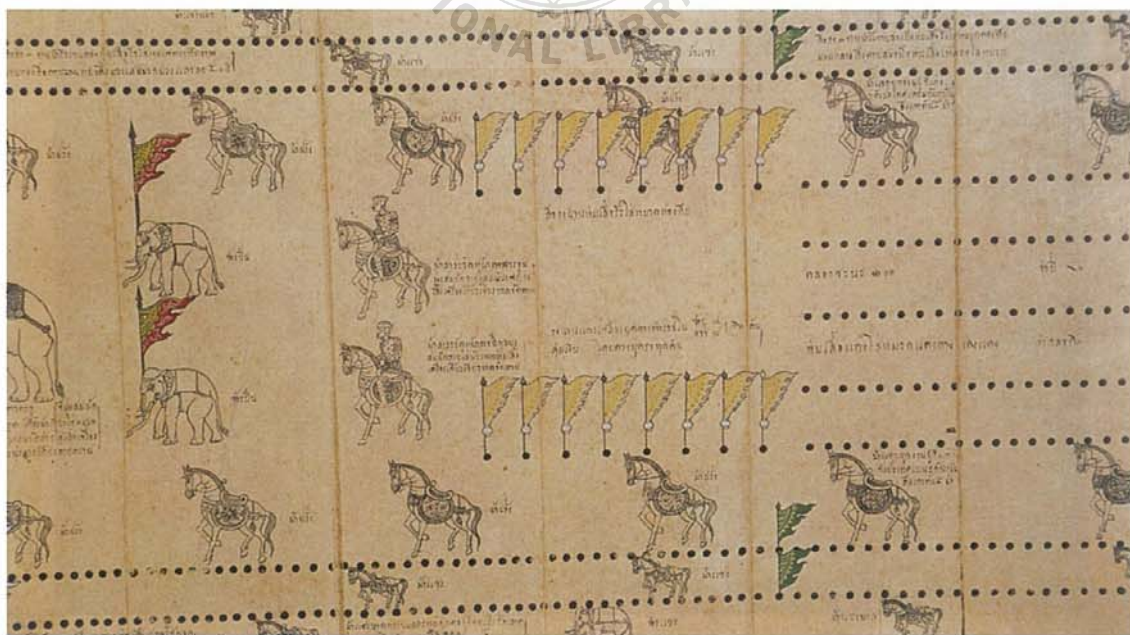
พังจันทร์ประพาสเพียง	จันทรา ๓
ผูกเครื่องนิลมะยุรา	รุ่งเจ้า
หมอควาญแต่งตัวตรา	ดรูเตรียม
ลีลาคลีลาเข้า	เรียบริ้วเรียงรมย์

๑-๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑-๑๖๓.

ปีกลองลีลาศล้วน
พังประกาศามยุ
นำสารเล่นแลตรู
ข้างป็นยืนยาตรเยื้อง

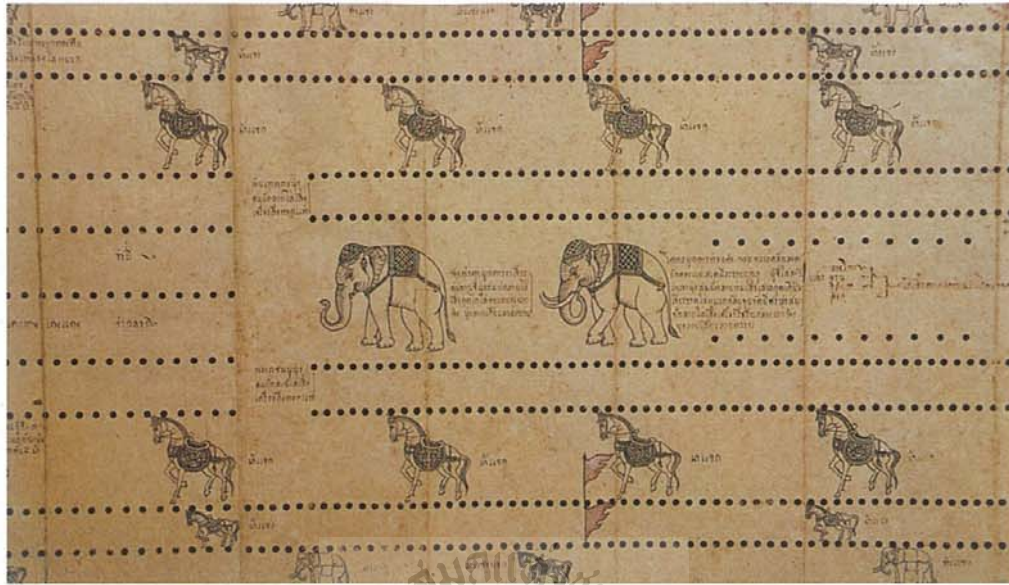
มลายู ๑
รยาตรเยื้อง
ตราเครื่อง งามนา
ฝ่ายซ้ายขวาขนาน

ตำรวจขุนหมื่นซ้าย
ถือเทพย์ธงฉานเรียง
ผูกโคมทุกคันเคียง
กลองชนะปะเปิงขรั้ม

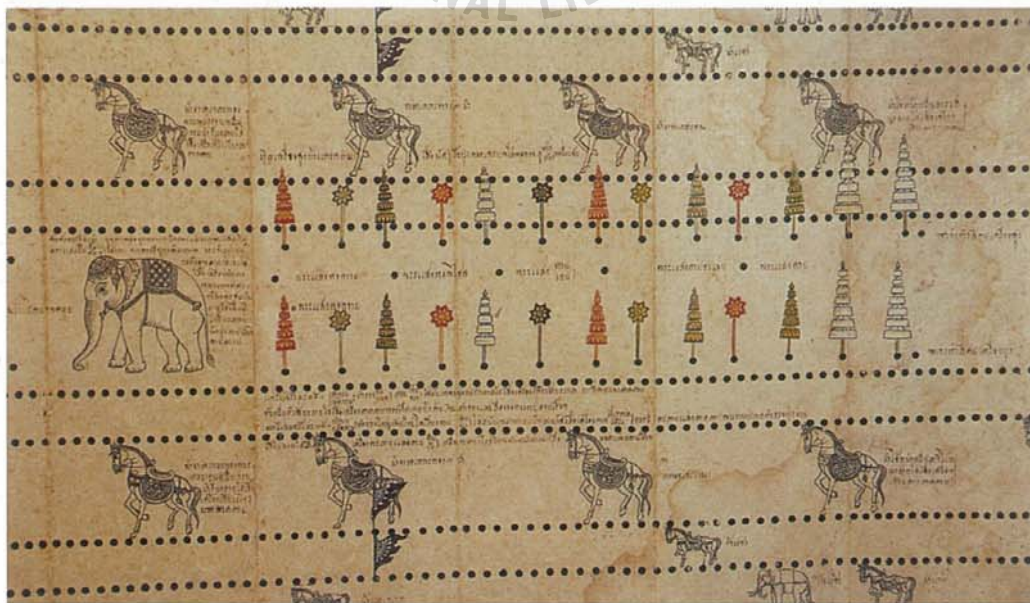
ขวาเจวียง ๒
กลาดกลุ่ม
เป็นคู่
เร่งรันพลเดิน

๑-๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔-๑๖๖.

พังสึลาลาคล้า
ผูกเครื่องดาวนิลน้ำ
พันภาณนุ่งลายล้า
หม่มกุฎไต่อดอ้าง

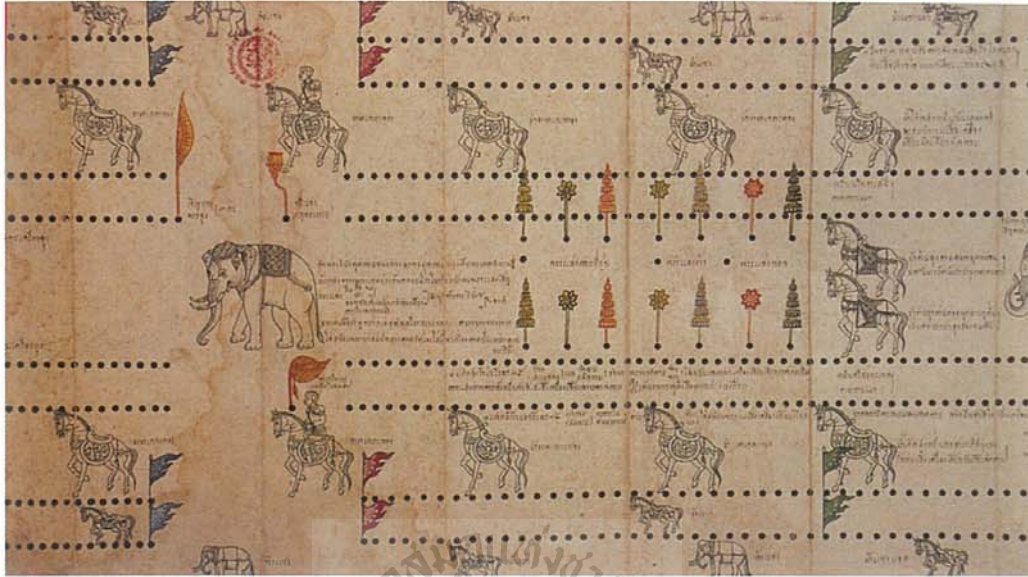
ยุงรำ ๑
โคตรช้าง
นำใส่ หมวกนา
โอให้ศึกแสง

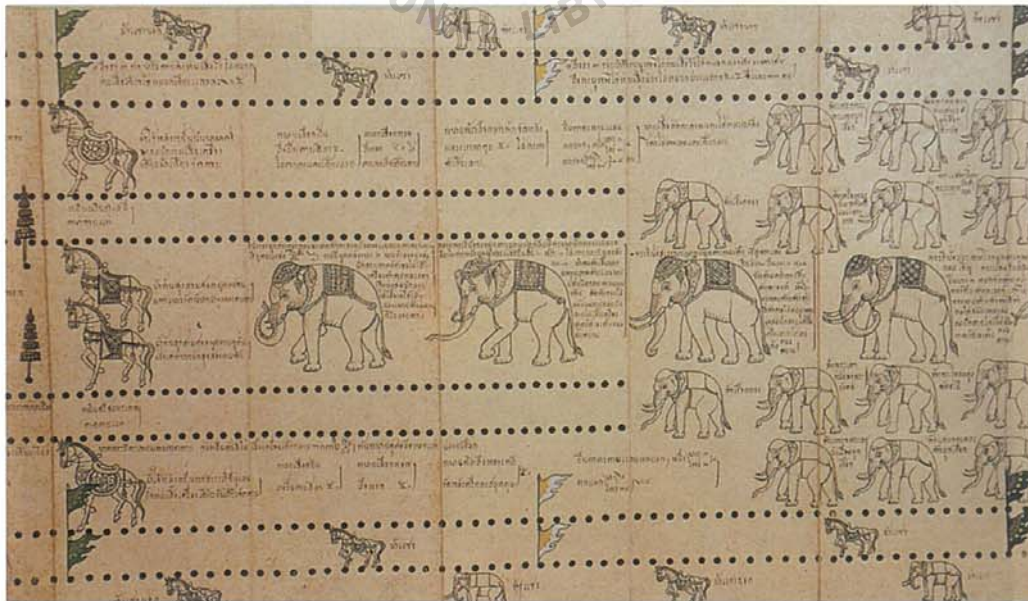
พรายพรายมยุรฉัตรชั้น
กรรภิรมชุมสายราย
จ่ามรทอนตะวันพราย
ตัวสี่ขาววังคุ่ม

ฉานฉาย ๒
กลาดกลุ้ม
ไฟโรจน์
เครื่องตันเดินตาม

๑-๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

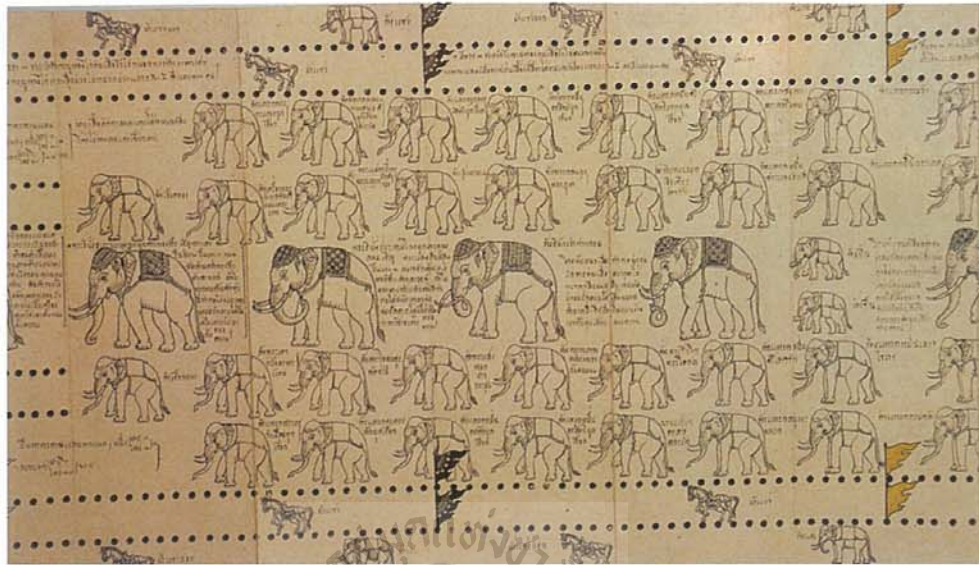

พระคเชนทรไชยชาติเชื้อ	พรหมพงศ์ ๑	บังสุรย์จุญแจ่มฟ้า	เรื่องรมย์
เป็นอาสน์อิศรทรง	ก่อกเล้า	พัดโบกโบกโบยลม	ลาคไล่
ประดับเครื่องเรืองอลง-	กตมาศ	พระทวยหมื่นจงประนม	กรนอบ
ทรงบาทอาจคชเข้า	ชี้ท้ายทำควาญ	โดยเสด็จดำเนินไกล	ปิ่นเกล้าจรจร

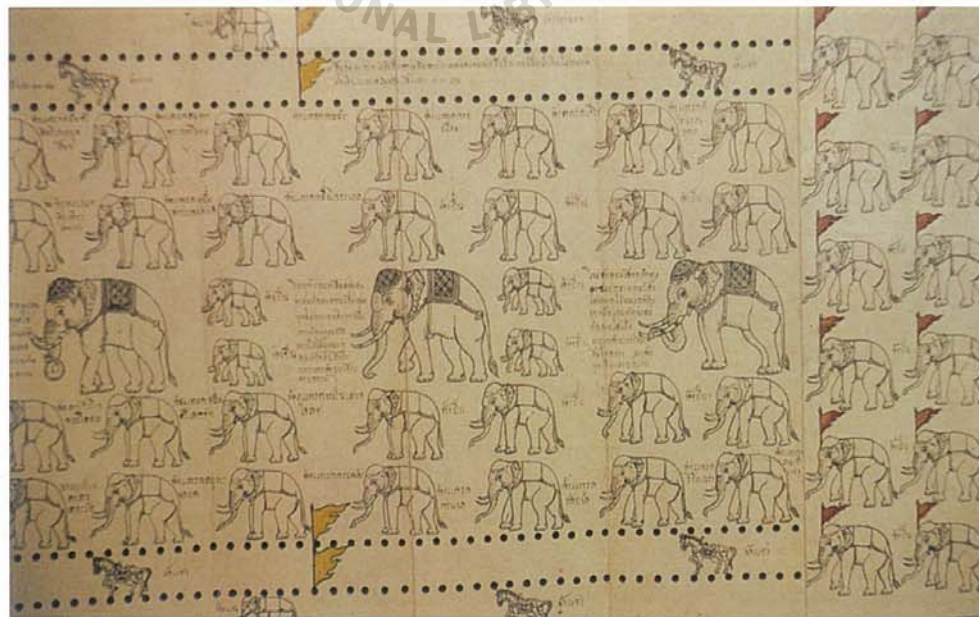

ถัดอภิมยรัตนวิ	เรียงมา ๒	สารทรงพงศ์พิษณุแผ้ว	สรรพพงศ์ ๓
พระที่นั่งเอกอาษา	คลาดแคล้ว	ทรงสุวรรณปฤษฎางค์	ฟ้างพื้น
ประดับเครื่องเรืองรัตนา	โนภาส	แสงปิ่นสันยาวาง	แสงหอก ชัดนา
ทนายขำนิชลุเมแก้ว	คู่เข้าจุงจร	ตัวสีทำค่อขึ้น	ชี้ท้ายรองควาญ

๑-๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘, ๑๗๒, ๑๗๔.

ช้างเชือกทองเทียบช้าง	เคียงขนาน ๑	เครื่องขบวนลงพระบาทเบื้อง	บาลี
ขนานสุวรรณปฤษฎาจารย์	แต่งเต้า	พระล่วมพระสุพรรณศรี	เสร็จไชรั
ช้างเครื่องเชิญเครื่องอาณ	มามาก	เครื่องซ้ายคู่คชลี-	ลาลาศ
ตามพนักงานเข้า	คู่ด้วยงานงาม	เชิญพระเต้าตามได้	ม่อเมียนบังคน

ช้างแทรกแทรกเสียดตัว	เดินสัดก ๒	จักราจักรรัตนหมีง	มนตรี ๓
จหมื่นสรรเพชรภักดี	ยาตรย้าย	พระคลังกรมสาลี	เลิศผู้
หมื่นศรีสารักษ์รัก-	ซาราช	ทำนน้ำชิตณรงค์ศรี	สามารถ
เป็นคู่เคียงขวาซ้าย	เรียบร้อยเรียงกัน	พระรามราชกำแหงสู้	สุดท้ายปลายพล

๑-๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕-๑๗๖, ๑๗๘.

กระบวนพยุหยาตราม้า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

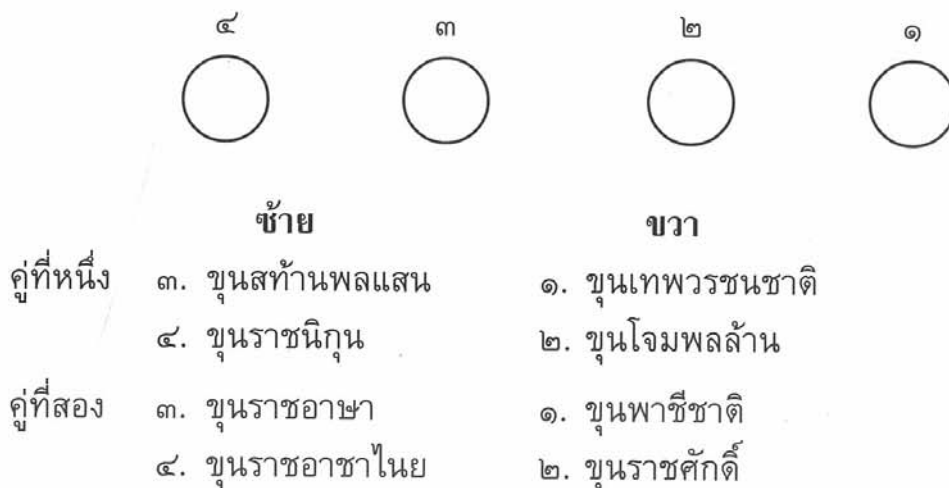
ริ้วกระบวนแห่พยุหยาตราม้า^๑ เป็นริ้วกระบวนแห่ทางสถลมารคหรือกระบวนแห่ทางบก แบ่งรูปกระบวนออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ เป็นกระบวนแห่หน้า ตอนที่ ๒ กระบวนพระที่นั่ง และกระบวนแห่หลังเป็นกระบวนของตอนที่ ๓ รายละเอียดของแต่ละกระบวน มีดังนี้

กระบวนที่ ๑ กระบวนแห่หน้า นำกระบวนด้วยม้าธง หมื่นชั้นทออาษา ตามด้วยม้านำริ้วคู่แห่ของม้าหมื่น ๒ ม้า คู่ซ้ายขวา ๑ คู่ คือ

ซ้าย	ขวา
หมื่นพาชีไชย	หมื่นเทพสารถี

ต่อจากนั้น เป็นม้าริ้วคู่แห่ของม้าขุนซ้ายขวา ด้านละ ๒ ม้า รวม ๒ คู่ ดังนี้

ผังตำแหน่งของม้าขุน

๑ “ริ้วกระบวนแห่พยุหยาตราม้าสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก), พ.ศ. ๒๔๕๙, เลขที่ ๑๑๒/๑, ๓๘ หน้า, หมวดตำราภาพ.

ม้าทรง

ดำเนินตำแหน่งม้า
โดยกระบวนยาตรา
หมื่นขันอาสาอา-
ถือธงชาย้ายยั้ง

ลีลา ๑
แต่งตั้ง
ชาชาติ
ยาตรย้ายนำพล

๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า ๑๗๙.

ลำดับต่อไปเป็นริ้วแห่ในหน้า ข้างซ้าย ๓ ม้า ข้างขวา ๓ ม้า แต่ละข้างจะมีม้ากัณฑ์หน้าอยู่ริมนอกซ้ายขวา ม้าแข่งตำรวจอยู่กลาง ในตำแหน่งนอกซ้ายและนอกขวา ริมกลางในซ้ายและในขวา เป็นตำแหน่งม้าหมีมี ๓ คู่ ส่วนคู่ที่ ๔ นั้น มีม้ากัณฑ์หน้าอยู่ริมนอกซ้ายขวาเหมือนคู่ที่ ๑-๓ ถัดเข้ามาเป็นม้าพระ ในตำแหน่งนอกซ้ายและนอกขวา ริมกลางในขวา เป็นตำแหน่งม้าขุน ส่วนริมกลางในซ้ายเป็นตำแหน่งม้าหลวง รายละเอียดของริ้วแห่ในหน้า คู่ ๓ ม้า มีดังนี้

ผังของตำแหน่งม้าในริ้วแห่คู่ ๓ ม้า

คู่ที่หนึ่ง

๑. กัณฑ์หน้า	๔. หมีนักรักดีศวร
๒. แข่งตำรวจนอกขวา	๕. แข่งตำรวจนอกซ้าย
๓. หมีนราชพิทักษ์	๖. กัณฑ์หน้า

คู่ที่สอง

๑. กัณฑ์หน้า	๔. หมีนราชามาตย์
๒. แข่งตำรวจนอกขวา	๕. แข่งตำรวจนอกซ้าย
๓. หมีนทิพเสนา	๖. กัณฑ์หน้า

คู่ที่สาม

๑. กัณฑ์หน้า	๔. หมีนราชามาล
๒. แข่งตำรวจนอกขวา	๕. แข่งตำรวจนอกซ้าย
๓. หมีนทิพรักษา	๖. กัณฑ์หน้า

ม้าขุน และม้าหมีน

ขุนพาชีวิตเมือง
ขุนราชศักดิ์เรียง
ขุนราชอาสาเจวียง
ขุนอาชาไนยม้า

หมีนราชพิทักษ์เทพแก้ว
หมีนทิพย์รักษาตาม
ขนานทิพย์เสนานาม
เสือเครื่องขัดดาบหย่อง

ขวาเคียง ๑
เรียบหน้า
เป็นคู่
คู่ด้วยสดำเดิน
สงคราม
ถัดถ้อง
สนับนุ่น งามนา
อย่างม้าชำเชิง

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

คู่ที่สี่

๑. ก้นหน้า

๒. พระวิสุทธิศตร

๓. ขุนราชริน

๔. หลวงอินเดชะ

๕. พระสุนทรสินธพ

๖. ก้นหน้า

กระบวนที่ ๒ กระบวนม้าพระที่นั่ง นำกระบวนด้วยม้าธง ๓ ข่าย ตามด้วยริ้วคู่แห่
ม้าพระและม้าแขกทหารอยู่ริมนอกซ้ายขวา ดังนี้

ผังตำแหน่งม้า

๑. ม้าแขกทหาร

๓. พระมหาเทพ

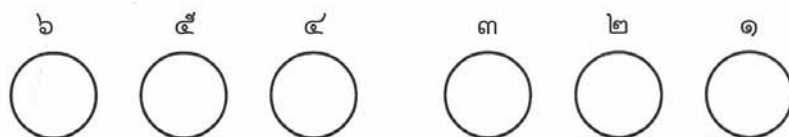
๒. พระมหามนตรี

๔. แขกทหาร

จากนั้นจะถึง ตำแหน่งม้าพระที่นั่ง และมีม้าแขกทหารประจำอยู่ ๔ ทิศของม้า
พระที่นั่ง

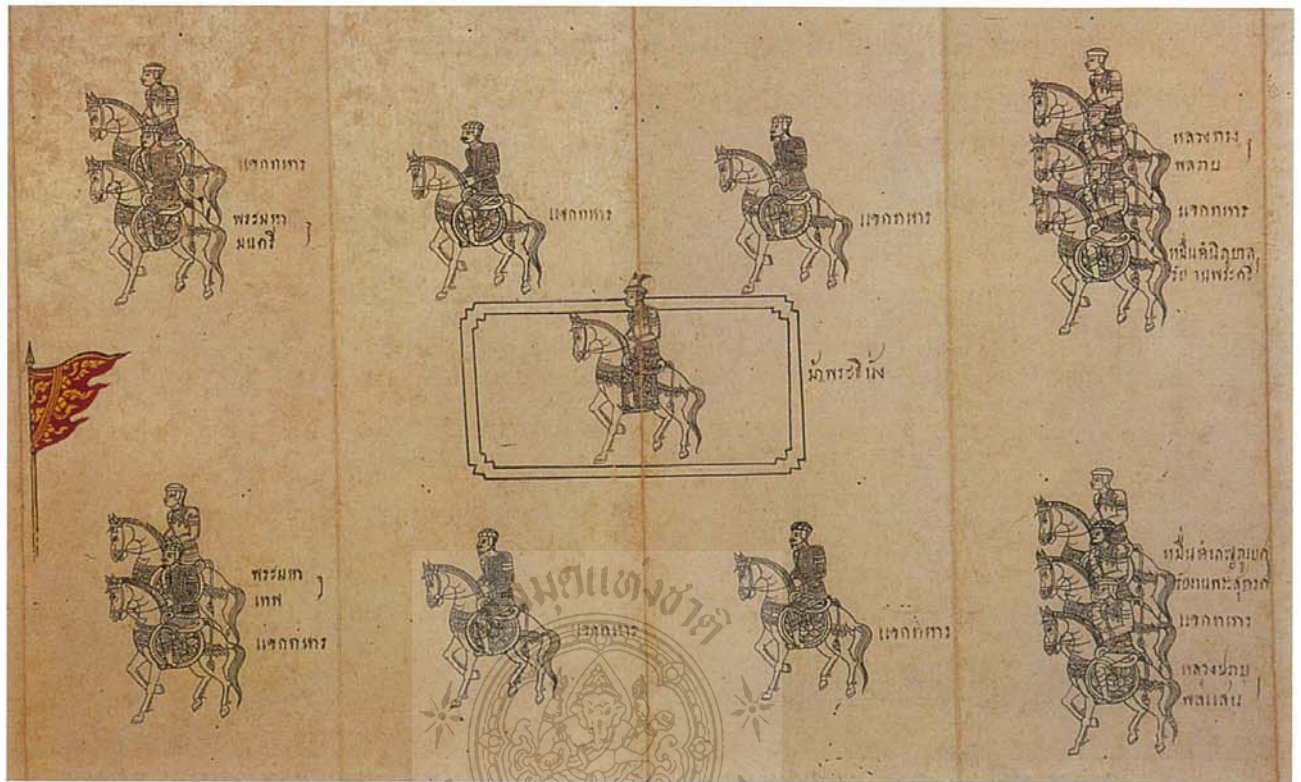
กระบวนที่ ๓ กระบวนแห่หลัง แบ่งเป็น กระบวนในหลัง และกระบวนนอกหลังคือ
ต่อจากม้าพระที่นั่ง จะเป็นกระบวนในหลัง ซึ่งมีริ้วคู่แห่ ๓ ม้า คู่ ข่ายขวา จำนวน ๑ คู่ ดังนี้

ผังตำแหน่งม้า

๑. หลวงทรงพลราบ

๒. แขกทหาร

กระบวนม้าพระที่นั่ง

ม้าทรงลงกัเลิศหล้า	ลั้งลอง ๑
เสมอมีงมารุตผยอง	ผ่องฟ้า
เบาะอานพู่พานชอง	หางหาบ ทองนา
ขลุ้มใส่ใบโพหน้า	ก่องแก้วแกมกล
โอภาสจอมภพเรือง	เรืองรุท
เพียงพายุเทวบุตร	พ่างพิน
พรรณพรายปลายเทียวรุช	ไวแวก
นำที่นั่งตัวตัน	ยาตรเยื้องบทจร

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

๓. หมิ่นชำนินิภูบาล รับงานพระศรี
๔. หมิ่นชำนินิภูเบศ รับงานพระสุธรรต
๕. แหกทหาร
๖. หลวงปราบพลแสน

ลำดับต่อจากนี้ เป็นรื้อแห่คู่ ๔ ม้า คู่ ซ้ายขวา รวม ๔ คู่ ดังนี้

ฝั่งตำแหน่งม้า

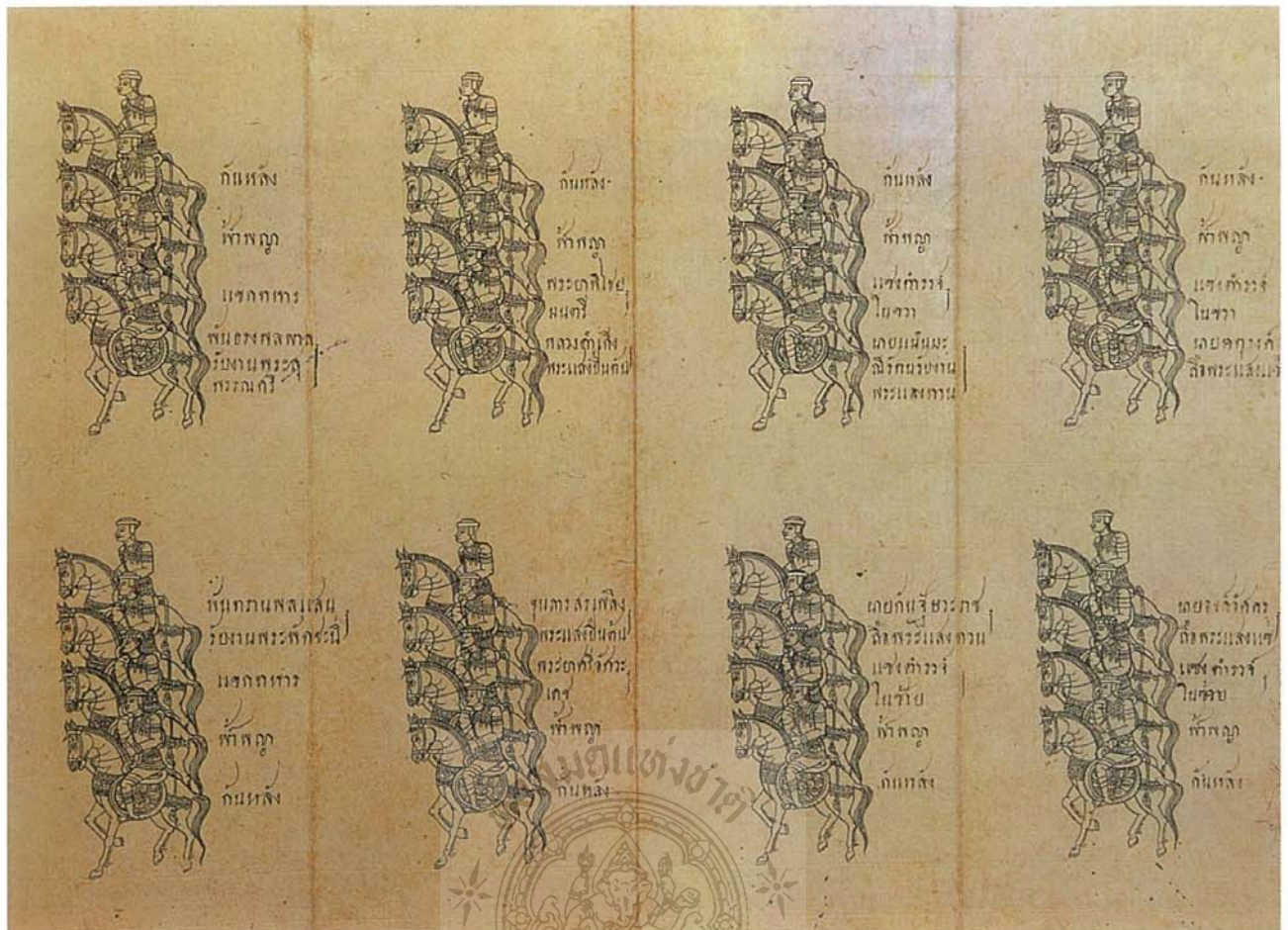

คู่ที่หนึ่ง

๑. กันหลัง
๒. ฟ้าพญา
๓. แหกทหาร
๔. พันธรงพลพาล รับงานพระสุพรรณศรี
๕. พันทรานพลแสน รับงานพระพิตชะนี
๖. แหกทหาร
๗. ฟ้าพญา
๘. กันหลัง

คู่ที่สอง

๑. กันหลัง
๒. ฟ้าพญา
๓. พระยาพิไชยมณตรี
๔. หลวงดำเกิง พระแสงปืนตัน
๕. ขุนการสรเพลิง พระแสงปืนตัน
๖. พระยาศรีอัสวเดช
๗. ฟ้าพญา
๘. กันหลัง

กระบวนแห่ในหลัง รื้อแห่คู่ ๔ ม้า

พันทรวงพลภาพแผ้ว	พาชี ๑
รับพระสุพรรณศรี	ก่อเกล้า
พันทรวงพลภาพนี้	โอบโอบ
เป็นคู่ยุรยาตรเข้า	ขับม้าเคียงจร
หลวงดำเกิงฉมัตหมั่น	มือจำ
ขุนพลศรเพลิงย่า	ป่งเป้า
เชิญแสงปืนตะคำ	คลาคลาด
โดยเสด็จจอมภพเจ้า	คู่ม้าเสมอกัน

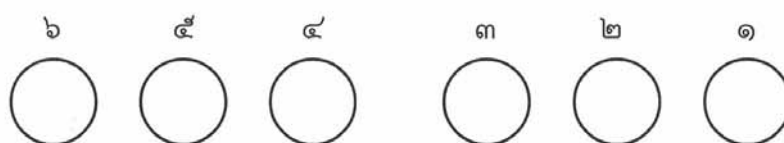
๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

- คู่ที่สาม**
๑. กันหลัง
 ๒. ฟ้าพญา
 ๓. แขนงตำรวจในขวา
 ๔. นายแมนมณีรัตน รั้งงานพระแสงทวน
 ๕. นายกันจันฐะราช ถือพระแสงทวน
 ๖. แขนงตำรวจในซ้าย
 ๗. ฟ้าพญา
 ๘. กันหลัง

- คู่ที่สี่**
๑. กันหลัง
 ๒. ฟ้าพญา
 ๓. แขนงตำรวจในขวา
 ๔. นายชาตรงค์ ถือพระแสงแซ่
 ๕. นายองค์อัคร ถือพระแสงแซ่
 ๖. แขนงตำรวจในซ้าย
 ๗. ฟ้าพญา
 ๘. กันหลัง

เมื่อจบรี้วแห่คู่ ๔ ม้า คู่ ซ้ายขวาแล้ว ตามติดด้วยรี้วแห่คู่ ๓ ม้า คู่ซ้ายขวา รวม ๔ คู่ ดังนี้

ยังตำแหน่งม้า

- คู่ที่หนึ่ง**
๑. หมื่นยุทพิไชย
 ๒. แขนงตำรวจในขวา
 ๓. ขุนบำเรอภักดี
 ๔. ขุนรักษมนเทียร
 ๕. แขนงตำรวจในซ้าย
 ๖. หมื่นไกรเพชร

- คู่ที่สอง**
๑. จำนำอาษาเกราะทอง
 ๓. แฉ่งตำรวจในขวา
 ๓. ขุนหญ่ไทย
 ๔. ขุนราชภักดี
 ๕. แฉ่งตำรวจในซ้าย
 ๖. จำนำอาษาเกราะทอง

- คู่ที่สาม**
๑. จำนำอาษาเกราะทอง
 ๒. แฉ่งตำรวจในขวา
 ๓. หมื่นจงขวา
 ๔. หมื่นจงซ้าย
 ๕. แฉ่งตำรวจในซ้าย
 ๖. จำนำอาษาเกราะทอง

- คู่ที่สี่**
๑. จำนำอาษาเกราะทอง
 ๒. แฉ่งตำรวจในขวา
 ๓. ขุนวิสุทโยทามาตย์
 ๔. หลวงราชโยธาเทพ
 ๕. แฉ่งตำรวจในซ้าย
 ๖. จำนำอาษาเกราะทอง

ลำดับต่อไปเป็น กระบวนนอกหลัง มีม้าธงสามชายนำริ้วกระบวน ๑ ม้า นำริ้ว
แห่คู่ ๓ ม้า คู่ ข้ายขวา ๒ คู่ ซึ่งนำริ้วแห่คู่ ๓ ม้า ขนบม้าทรงของพระเจ้าลูกเธอ ในสายกลาง
ของคู่ที่ ๓ ดังนี้

- คู่ที่หนึ่ง**
๑. จำนำอาษาเกราะทอง
 ๒. แฉ่งตำรวจในขวา
 ๓. หมื่นรักษราชา
 ๔. หมื่นบาลราช
 ๕. แฉ่งตำรวจในซ้าย
 ๖. จำนำอาษาเกราะทอง

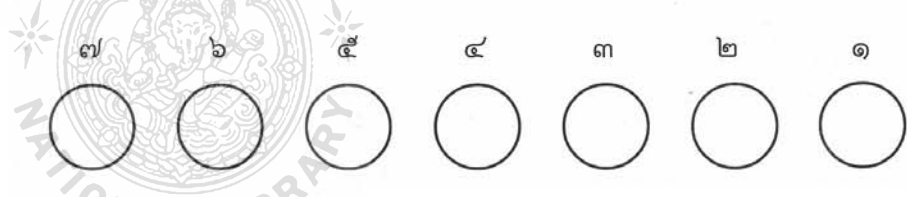

กระบวนแห่ในหลัง รื้อแห่คู่ ๓ ม้า
 หมื่นยทธพิชัยชาติเชื้อ ขาญยทธ ๑
 หมื่นไกรเพชรรัตนรุท กลั่นเกล้า
 อาสาเกราะทองสุด สามารถ
 ข้ายขวาเดินเสมอหน้า รวดรื้อรายเรียง
 ม้ากันกันราชล้อม ลีลา
 ข้ายขวาดุจหนขวา คู่ต้อง
 แนวนอกหมู่แมนพระยา ยุรยาตร
 เกณฑ์กันหลังปกป้อง แห่ห้อมกันกง

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

- คู่ที่สอง**
๑. หมื่นต๋องค่นารถ
 ๒. แชนงตำรวจในขวา
 ๓. ขุนนครไชยขุนดาบ
 ๔. ขุนเดโชไชยขุนดาบ
 ๕. แชนงตำรวจในซ้าย
 ๖. หมื่นราชนันทแสน

ฝั่งตำแหน่งม้าของคู่ที่ ๓

- คู่ที่สาม**
๑. จำนำอาษา
 ๒. แชนงตำรวจในขวา
 ๓. มหาดเล็กขวา
 ๔. พระเจ้าลูกเธอ
 ๕. มหาดเล็กซ้าย
 ๖. แชนงตำรวจในซ้าย
 ๗. จำนำอาษา

จากนั้น หม่อมปีตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ อยู่ในตำแหน่งของม้าเรียงแถวหน้ากระดาน
จำนวน ๕ ม้า ดังนี้

กระบวนนอกหลัง

ม้านำแขงนอกหน้า

หมื่นดรงค์นาคขวา

หมื่นราชชนนทเสนอา-

นำนิกรแขงซ้าย

อาสา แขวงนา ๑

ยาตรย้าย

ชาชาติ

เรียบรื้อเสมอกัน

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

ย้งตำหน่งม้

๕	๔	๓	๒	๑
☐	☐	☐	☐	☐

๑. จำนำอาษา
๒. มหาดเล็กขวา
๓. หม่อมปี
๔. มหาดเล็กซ้าย
๕. จำนำอาษา

ตามติดด้วยม้ตำรวจแ่งในซ้ายและในขวา ๒ ม้ ดังนี้

๒	๑
☐	☐

แ่งตำรวจในซ้าย

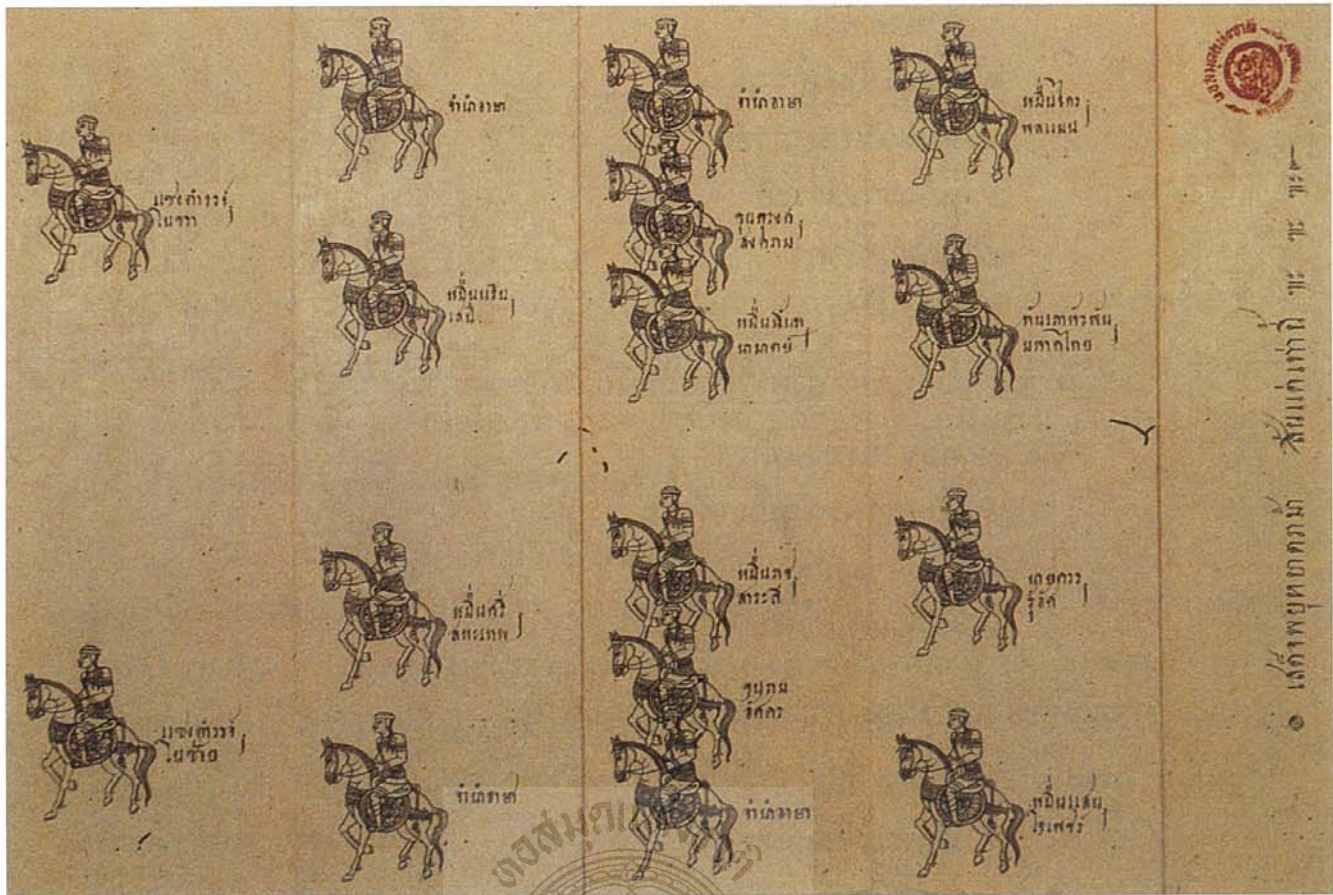
แ่งตำรวจในขวา

ต่อจากนั้น จึงเป็นตำแหน่งของม้เรียงแถวหน้ากระดาน ๔ ม้ คือ

ย้งตำหน่งม้

๔	๓	๒	๑
☐	☐	☐	☐

๑. จำนำอาษา
๒. หมื่นนรินเสนี
๓. หมื่นศรีสเทพ
๔. จำนำอาษา

หมื่นนรินทร์สารวัตรวิ
หมื่นศรีตรวจไตรตรา
หมื่นฉันทอามาตย์อา-
หมื่นราชสารถีย้าย
หมื่นไกรพลมาตย์เชื้อ
หมื่นแสนใจเพชรแสน
ไตรตราอาสาแวน
เป็นคู่ยุรยาตรย้าย

หนขวา ๑
ฝ่ายซ้าย
ชาเขียว ชัยนา
คู่ม้าเร็วแรง
พลแมน ๒
สุดท้าย
แวงนอก
คู่เบื่องปลายกระบวน

ต่อด้วยริ้วแห่คู่ ๓ ม้า คู่ ข้ายขวา ๑ คู่ คือ

๑. จ่านำอาษา
๒. ขุนตรงค์สงคราม
๓. หมื่นจันทนามาตย์
๔. หมื่นราชสาระถิ
๕. ขุนรามอัศตร
๖. จ่านำอาษา

และรั้งท้ายกระบวนพยุหยาตราด้วยม้าเรียงแถวหน้ากระดาน ๔ ม้า ดังนี้

๑. หมื่นไกรพลแมน
๒. พันเอกหัวพันมหาดไทย
๓. นายควรรู้
๔. หมื่นแสนใจเพชร

กระบวนพยุหยาตราม้ากระบวนนี้ ประกอบด้วย

ม้าพระที่นั่ง	๑ ม้า
ม้าพระเจ้าลูกเธอ	๑ ม้า
ม้าหม่อมมปี	๑ ม้า
ม้าแห่หน้า	๔๓ ม้า
ม้าแห่หลัง	๑๐๒ ม้า

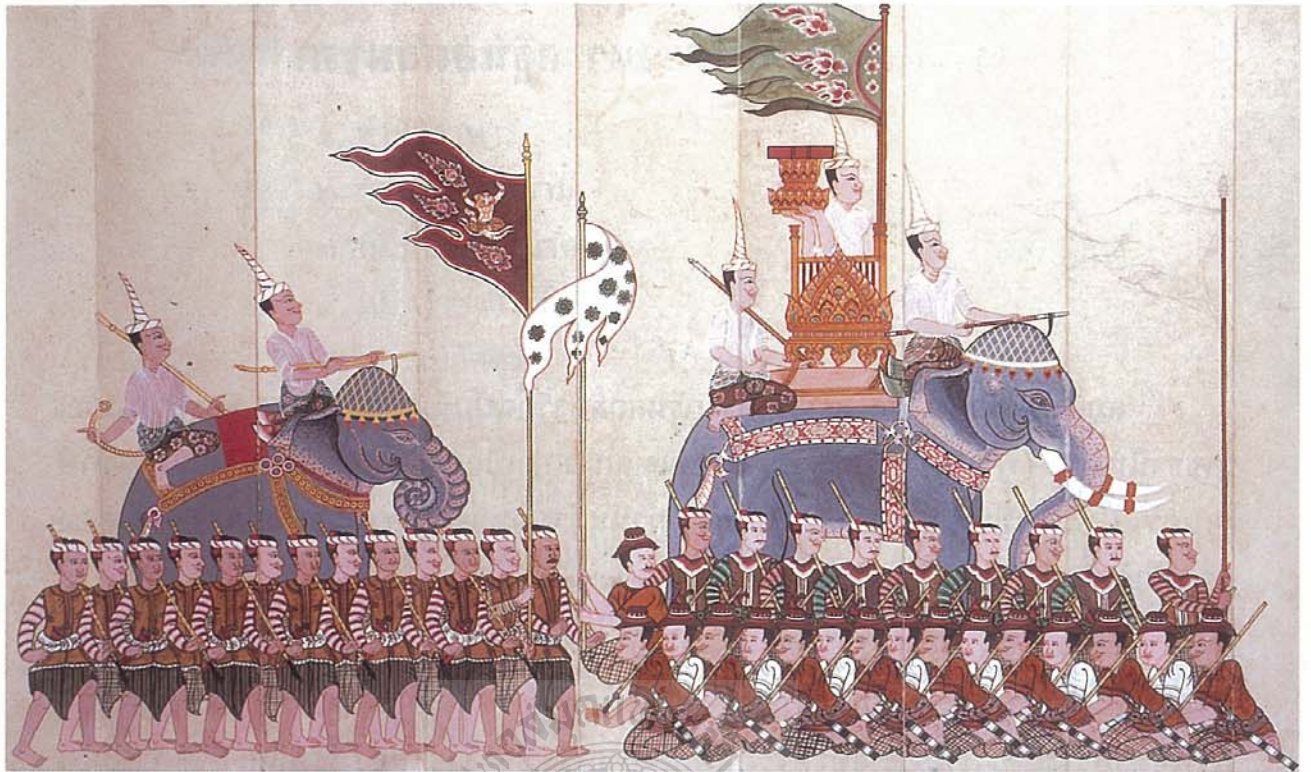
รวมจำนวนม้าทั้งหมดในกระบวน เป็นจำนวน ๑๔๘ ม้า

กระบวนพยุหยาตราพระภินิสถลมารค

สมุดภาพริ้วกระบวนพยุหยาตราพระภินิสถลมารคฉบับนี้ มหาเสวกโท พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) อุปราชมณฑลกรุงเก่าเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ได้ให้ช่างเขียน ๒ คน คือ พันเที่ยง กำนันตำบลหอรบไชย และนายแซ่ คัดจำลองภาพเขียนที่ผนังอุโบสถวัดยม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐

วัดยมนี้ เป็นวัดหลวงซึ่งสร้างขึ้นเมื่อปีระกาตรีศก จ.ศ. ๑๐๔๓ (พ.ศ. ๒๒๒๔) ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเนื่องจากหลังคาพระอุโบสถชำรุด ฝนจึงรั่วตกถูกภาพจิตรกรรม ทำให้ภาพจิตรกรรมลบเลือนมาก ช่างจึงจำลองภาพและลวดลายของกระบวนพยุหยาตราได้เพียงบางส่วน ดังนั้นภาพกระบวนพยุหยาตราจึงมีกระบวนภาพไม่ต่อเนื่องกัน ทำให้ยากแก่การสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องการจัดรูปกระบวนพระภินิสถตามโบราณราชประเพณี

การจัดรูปกระบวนตามภาพที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๔๔๐ นั้น กระบวนแห่ผ้าพระภินิสถจะเป็นกระบวนแห่หน้าหรือกระบวนนำ ริ้วกระบวนพยุหยาตราประกอบด้วย กรมวัง กรมช้าง กรมท่า ทหารไทย ทหารอาสา และข้าราชการฝ่ายพลเรือน

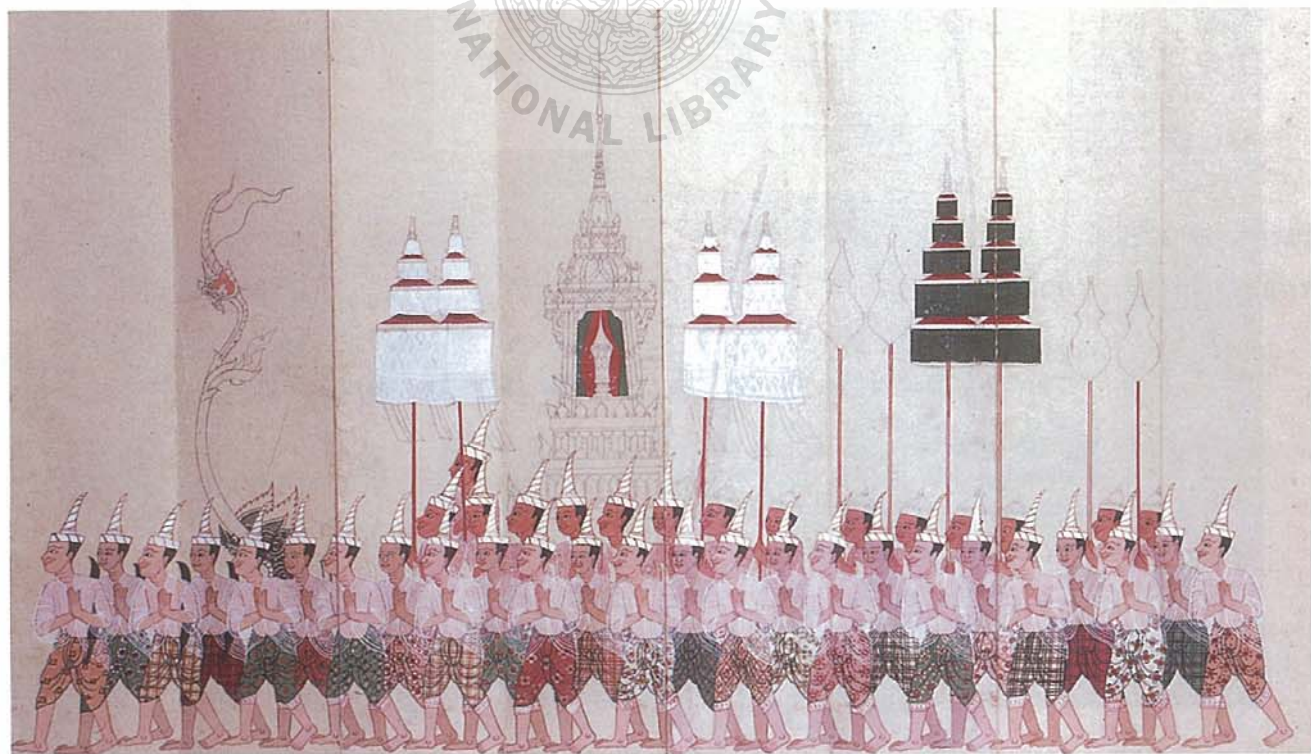
กระบวนทหารไทยและทหารอาสา

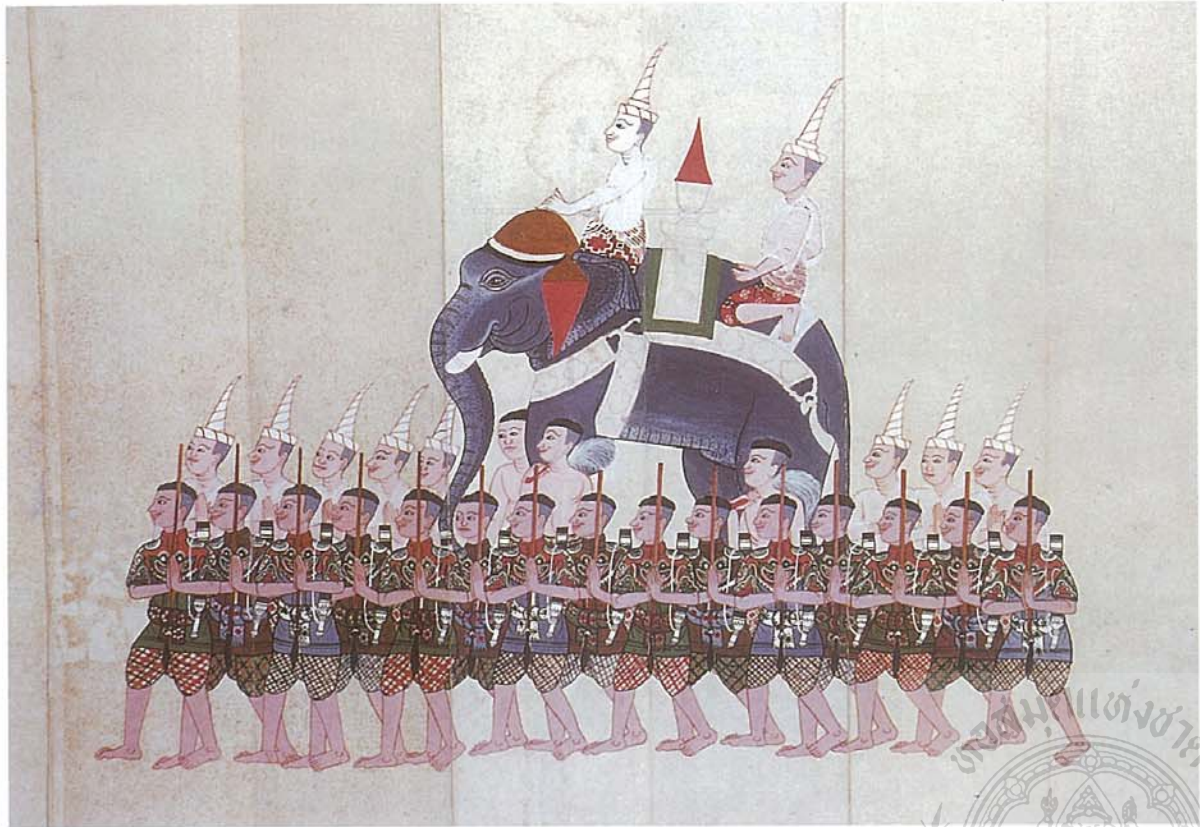
ข้าราชการกรมท่า ทหารอาสา และบโทน

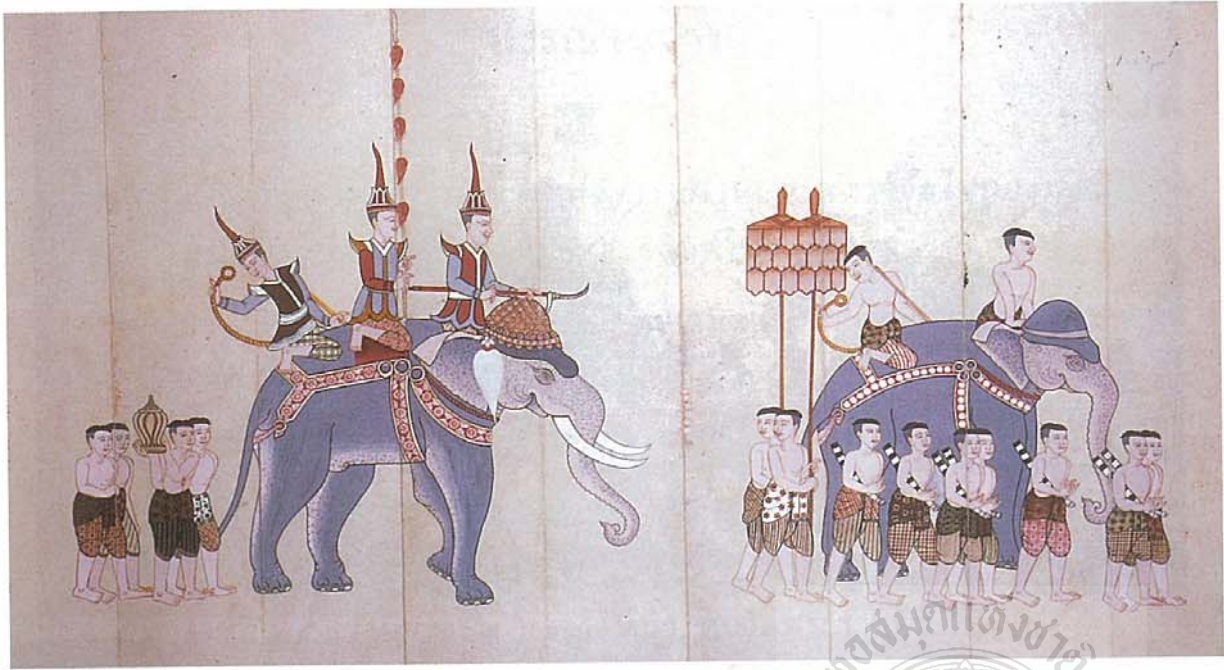
ข้าราชการฝ่ายพลเรือน

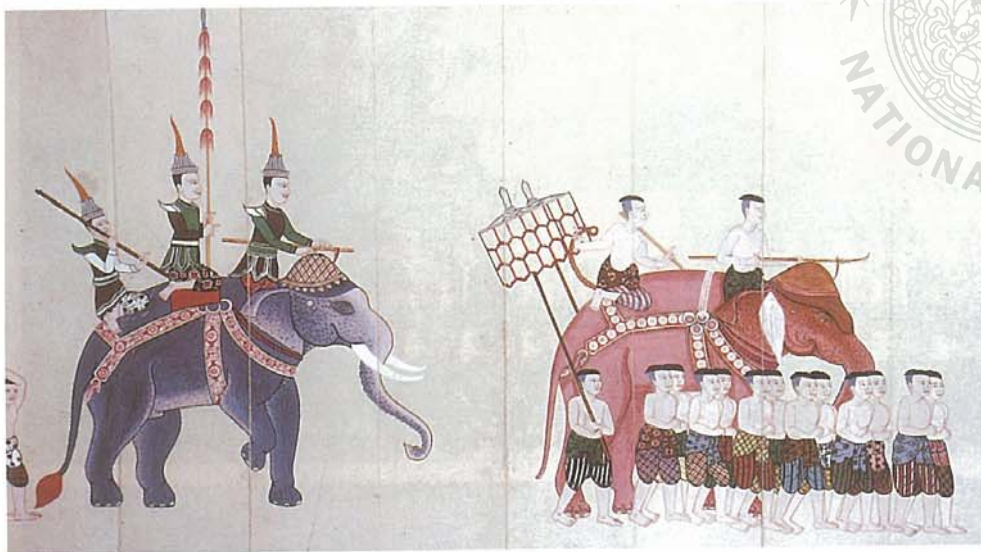
ข้าราชการฝ่ายพลเรือน

กระบวนทหารไทย ข้าราชการฝ่ายพลเรือน และทหารอาสา

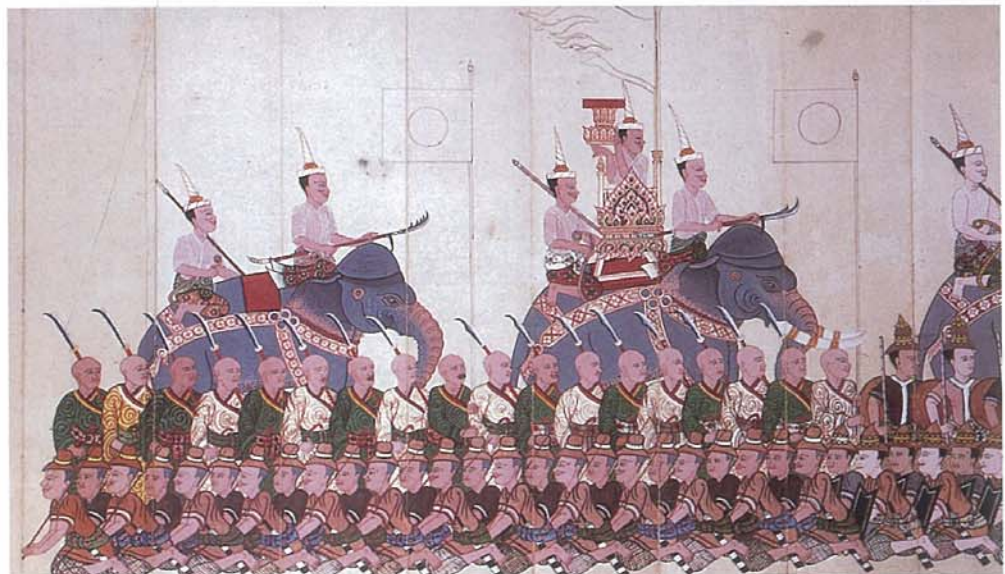

ข้าราชการกรมช้างและบโทนแห่หน้า

ข้าราชการกรมช้าง
และบโทนแห่หน้าและแห่หลัง

กระบวนทหารไทย
และทหารอาสาญี่ปุ่น

บรรณานุกรม

กลาโหม, กระทรวง. **วิวัฒนาการแห่งการทหารและสัตราวุธในกองทัพบกไทยสมัยโบราณ**. พระนคร : บริษัทการพิมพ์ไทย, ๒๔๘๗.

“กระบวนเลียบพระนครปีกัญตรีกศก.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔). เลขที่ ๖๔ (เดิม ๗๒). ๑๒๐ หน้า. หมวดพระราชพิธี.

“กระบวนเสด็จพยุหยาตรา ช้าง ม้า เรือ.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หรดาล). จ.ศ. ๑๑๕๕ (พ.ศ. ๒๓๓๖). เลขที่ ๒๕๓ (เดิม ๒๖๓) ๑๓๙ หน้า. หมวดพระราชพิธี.

“กระบวนแห่เสด็จเลียบพระนครทางสถลมารค.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ, หรดาล). จ.ศ. ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔). เลขที่ ๘๑ (เดิม ๙๒). ๗๘ หน้า. หมวดพระราชพิธี.

เกื้อ นคร. **เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สัตยการพิมพ์, ๒๕๑๗.

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในงานเฉลิมพระชนม์พรรษา ปีกัญ พ.ศ. ๒๔๖๖).

จิรภา อ่อนเรือง. **ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษก และเฉลิมพระราชมณเฑียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔.

ชุนวู. **ศิลปการทำสงคราม ของ ชุนสืว**. แปลจากต้นฉบับภาษาจีน โดย Lionel Giles แปลเป็นพากย์ไทย โดย ประเวศ ศรีพิพัฒน์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐.

“ตำราขบวนพยุหยาตรา.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. ภาพสีน้ำยา. ม.ป.ป. เลขที่ ๔๗. ๒๐ หน้า. หมวดตำราภาพ.

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของ
สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๓.
(สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลย ณ เมรุ
ท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓).

“ตำราพิชัยสงคราม (พม่า) ยุทธศาสตร์.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว.
อักษรไทย – พม่า. ภาษาไทย – พม่า. เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก). ม.ป.ป. เลขที่
๑๙. ๓๗ หน้า. หมวดตำราภาพ.

“ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย.
ภาษาไทย เส้นหาดาล. รัชกาลที่ ๓. เลขที่ ๑๓๑ (เดิม ๑๔๖). ๕๔ หน้า.
หมวดตำรายุทธศาสตร์.

“ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยแผนที่ตั้งทัพ.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือ
สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หาดาล). ม.ป.ป.
เลขที่ ๑๒๙ (เดิม ๑๓๗). ๗๑ หน้า. หมวดตำรายุทธศาสตร์.

“ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๕.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-
ไทย. ภาษาบาลี – ไทย. เส้นหาดาล. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๙๒ (เดิม ๒๑๗).
๕๑ หน้า. หมวดตำรายุทธศาสตร์.

“ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๕.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย.
ภาษาไทย. เส้นขาว. ม.ป.ป. เลขที่ ๓๗ (เดิม ๓๙). ๕๔ หน้า. หมวดตำรา
ยุทธศาสตร์.

ทีมงานบางกอกภาพข่าว. ภาพเหตุการณ์ประวัติศาสตร์สมโภชกรุงฯ. กรุงเทพฯ :
บางกอกสาส์น, ๒๕๒๕.

ธนาคารกรุงเทพ. พระบารมีปกเกล้า [โดย] โอภาส เสวิกุล. พระนคร : โรงพิมพ์
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีรัชดาภิเษก).

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุกัตติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาตำราธิราชานุภาพ. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๔๙๙. ๒ เล่ม.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน). พระนคร :
แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. พระนคร : ศิวพร, ๒๕๑๑. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ล้ง พรประภาณ สุสานศรีราชา ชลบุรี ๔ กันยายน ๒๕๑๑).

ราชบัณฑิตยสถาน. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๒๙. เล่ม ๒๐.

ราชเลขาธิการ, สำนัก. พระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๒๕. (พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕).

รำภา กุลสมบุรณ์ “ประวัติบรรดาศักดิ์ขุนนางไทย และข้อเสนอแนะในการลงนามบรรดาศักดิ์ในรายการชื่อผู้แต่งละหัวเรื่อง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๔. (อัดสำเนา).

“รื้อกระบวนเพชรพวงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก). พ.ศ. ๒๔๕๙. เลขที่ ๑๑๒. ๕๔ หน้า. หมวดตำราภาพ.

“รื้อกระบวนแห่.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.ม.ป.ป. เลขที่ ๑๓๙ (เดิม ๑๕๐). ๙๑ หน้า. หมวดพระราชพิธี.

“รื้อกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก). พ.ศ. ๒๔๕๙. เลขที่ ๑๑๑. ๘๒ หน้า. หมวดตำราภาพ.

“รื้อกระบวนแห่พยุหยาตราม้ามัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา, หมึก). พ.ศ. ๒๔๕๙. เลขที่ ๑๑๒/๑. ๓๘ หน้า. หมวดตำราภาพ.

“รื้อขบวนแห่ ร.๓.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.ม.ป.ป. เลขที่ ๑๒๒ (เดิม ๑๓๘). ๗๐ หน้า. หมวดพระราชพิธี.

“รื้อแห่เลียบพระนคร ว่าด้วยรื้อแห่เลียบพระนคร ร.๕” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. ๑๒๓๐ (พ.ศ. ๒๔๑๑). เลขที่ ๓๙ (เดิม ๔๔). ๕๖ หน้า. หมวดพระราชพิธี.

ศิลปากร, กรม. **ตำราพิไชยสงคราม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสนิทธนารณ (ดัลป์ บุญยรัตพันธุ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๑๖ มกราคม ๒๕๑๒).

———. **หมานชูเรื่องประกอบในพระราชพงศาวดารจีนเกี่ยวกับชนชาติที่อยู่ทางตอนใต้ของจีนก่อนสมัยสุโขทัยของฝั่งนี้**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒. สมภพ จันทรประภา. **อยุธยาอาภรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

สมภพ ภิรมย์, น.อ. **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. โดยศาสตราจารย์ น.อ.สมภพ ภิรมย์ ร.น. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

———. **เรือพระราชพิธีพยุหยาตราชลมารค**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๖.

สมโภชพระนครครบร้อยปี. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๒. (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าววรคณานันท์ (ม.ร.ว.แป่ม มาลากุล) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๐๓).

สวัสดี ชวนเชย. **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ชาติไทย (The pictorial history of the Thais)**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ยูไนเต็สดิโพรดักชั่น, ม.ป.ป.

สุวิทย์ วรรณนิตย์ . **ตำราพิไชยสงคราม ไทย-จีน**. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, ม.ป.ป.

แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว. **กระบวนพยุหยาตรา**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

———. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๗. (คณะกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์).

หม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์, พลตรี. “พระราชพิธีประจำปีในรัชกาลปัจจุบัน,” **ประเพณีในพระราชสำนัก(บางเรื่อง)**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔. (พิมพ์ฉลองพระคุณในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์ (ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทวิวงศ์) ณ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๘). หน้า ๑๘-๒๒.

๕ **ธันวาคมมหาราช**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.